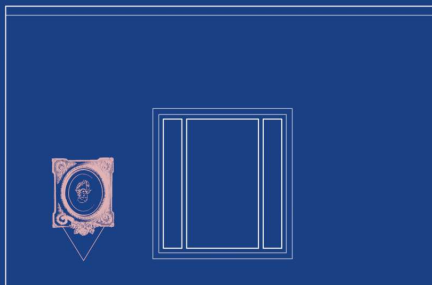
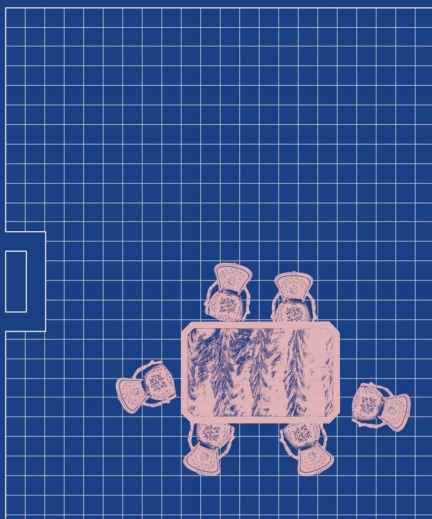
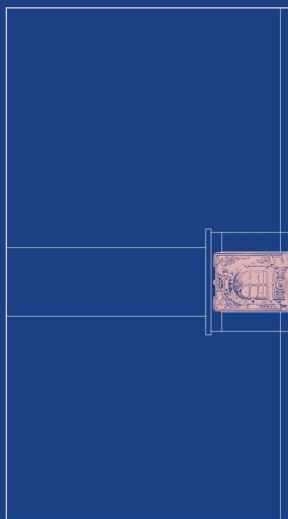
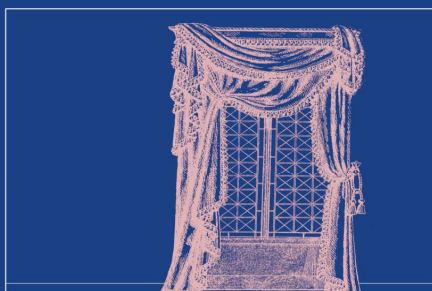

De representatieve voorzijde

Sporen van de historische 'goede kamer' // in het Vlaanderen van vandaag

de representatieve kamer

- /1/ aan de *voorkant* van de woning,
- /2/ waar *geschiedenis* een plaats krijgt,
- /3/ voorbehouden voor het *niet-alledaagse*,
- /4/ met *manipuleerbare* grenzen en
- /5/ met een alternatief *comfort*.

De representatieve voorzijde: sporen van de historische 'goede kamer' in het Vlaanderen van vandaag

Femke Blum

Studentennummer: 01907360

Promotoren: prof. dr. Marjan Sterckx, prof. dr. Maarten Liefoghe

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad Master of Science in de ingenieurswetenschappen: architectuur - stadsontwerp en architectuur

Academiejaar 2024-2025

Toelating tot bruikleen

"De auteur geeft de toelating om deze masterproef voor consultatie beschikbaar te stellen en delen van de masterproef te kopiëren voor persoonlijk gebruik.

Elk ander gebruik valt onder de bepalingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van resultaten uit deze masterproef."

"The author gives permission to make this master dissertation available for consultation and to copy parts of this master dissertation for personal use.

In all cases of other use, the copyright terms have to be respected, in particular with regard to the obligation to state explicitly the source when quoting results from this master dissertation."

Femke Blum, 22 mei 2025

Dank aan...

de opleiding Ingenieurswetenschappen en Architectuur voor de vorming tot creatief en kritisch persoon.

promotor professor Marjan Sterckx om de uitdaging van een vakoverschrijdende masterpoef te overwegen en me door het vakgebied te gidsen.

promotor professor Maarten Liefoghe voor de inspirerende feedback tijdens tussentijdse begeleidingen

de bewoners van de woonzorgcentra voor hun waardevolle herinneringen.

de architecten voor de inblik in hun visie en werkwijze.

moeke, vake en Jent voor de zes jaar lange steun, motivering en afleiding.

oma voor de toelichting van een stukje familiegeschiedenis.

Karel voor de oneindige suggesties en het onuitputtelijk enthousiasme.

viervoeter Kiwi voor de knuffelpauzes.

Tekstappeal voor de grondige tekstcorrectie.

Abstract

Deze masterproef onderzoekt enerzijds de historische goede kamer en anderzijds de hedendaagse Vlaamse wooncultuur en architectuurpraktijk. Die twee facetten worden met elkaar verbonden via de onderzoeksvraag: hoe vinden aspecten van de historische goede kamer hun weg in de hedendaagse woning en op welke manier blijven ze toepasbaar?

Een uitgebreide literatuurstudie verschaftte kennis over de goede kamer. Gesprekken met bewoners uit woonzorgcentra en mensen uit mijn nabije omgeving die zich de goede kamer nog herinneren, leverden bijkomende informatie op. Op basis daarvan ontstond een gedetailleerd beeld van de kamer.

De goede kamer is een ontvangstkamer die in de negentiende en twintigste eeuw courant aanwezig was in woningen van de lage burgerij en arbeidersklassen. Die klassen gebruikten de kamer om de hoge burgerij en de adellijken te imiteren. De salons van die hogere klassen golden als voorbeeld en streefdoel voor de goede kamer in de lagere klassen. Ze was uitsluitend bestemd om bezoek te ontvangen. In lagere klassen deed zich dat echter niet vaak voor. Op specifieke momenten tijdens het jaar fungeerde ze als decor voor feestelijkheden, zoals communies en verjaardagen; ook ontving men er hogergeplaatste personen, zoals de pastoor of burgemeester. Tussen de kamer en de aangrenzende (leef)ruimte zaten vaak suitedeuren. Men opende ze wanneer de groep of gelegenheid in de kamer te groot was. Tijdens die bezoeken stond de pracht van de kamer tentoon. Haar aankleding bestond uit pronkstukken en erfstukken. De objecten moesten de stand en klasse van de bewoners etaleren. Kleine 'foutjes' in die aankleding verklapten een gebrek aan goede smaak en verraadden de lagere stand van de bewoners. Door de beperkte middelen van de lagere klassen bleef de kamer tussen de gelegenheden doorgaans onverwarmd. Zelfs wanneer er feestelijkheden plaatsvonden, was de kamer niet per se verwarmd.

Ze onderscheidde zich van de salons bij de burgerij door de beperkte gebruiksfrequentie, de klasse waar de kamer zich bevond en de stand van de gasten.

De goede kamer vertoonde veel eigenschappen die we kunnen bundelen onder: de representatieve kamer /1/ aan de voorkant van de woning, /2/ waar geschiedenis een plaats krijgt, /3/ voorbehouden voor het niet-alledaagse, /4/ met manipuleerbare grenzen en /5/ met een alternatief comfort.

Uit de ophijsting van de kenmerken van de inmiddels uitgestorven goede kamer blijkt dat de kenmerken, en dus de kwesties waarop de goede kamer een antwoord bood, verrassend relevant en hedendaags zijn. Gesprekken met bewoners en architecten hielpen die hedendaagse kwesties af te lijnen en in verband te brengen met de historische.

/1/ Wat plaatsen we vooraan in de woning? De goede kamer lag vooraan omwille van de klasse die bewoners aan de buitenwereld wilden laten zien, en de praktische overweging dat bezoekers door haar locatie de privéruimten van de bewoners niet hoefden te doorkruisen. Vandaag situeren er zich praktische dozen, zoals bergruimte, of woonvertrekken.

/2/ Hoe krijgt (familie-)geschiedenis een plaats in de woning? De goede kamer was een thuis van heel wat objecten met sentimentele waarde, een verzamelplek van erfstukken, en fungeerde als familieportret. Vandaag is er in de woningen minder ruimte voor die voorwerpen, ook al vinden bewoners toch manieren om in totaalprojecten hun 'dingetjes' onder te brengen. Daartegenover staan de architecturale elementen die vandaag net meer waardering krijgen en met plezier geïntegreerd worden in het ontwerp.

/3/ Hoe ontvangen we het niet-alledaagse in de woning? De goede kamer was voorbehouden voor anderen, vreemden, bezoekers; de bewoners zelf kwamen er zelden. In de context van compacter wonen, is het vandaag moeilijker om een plaats voor te behouden voor bezoekers en uitzonderlijke gelegenheden.

/4/ Hoe uiten grenzen zich in de woning? De toepassing van suitedeuren tussen de goede kamer en een aangrenzende ruimte bood de mogelijkheid om de kamer uit te breiden in functie van de gelegenheid. Vandaag zoeken we nog altijd die flexibiliteit die aan het begin van de 21ste eeuw resulteerde in globale openheid van de gelijkvloerse verdieping. Ondertussen zien we echter wel opnieuw de kwaliteiten van begrensde ruimten.

/5/ Wat betekent comfort in de woning? De goede kamer was geen aangename ruimte om in te vertoeven. Ze was namelijk onverwarmd, beperkt verlicht, en oncomfortabele meubels en strakke kledij beperkten de bewegingsvrijheid. Vandaag zien we comfort veel breder en gebruiken we warmte, licht, lucht, zicht, materiaal en dergelijk om de kwaliteit van de woning te verhogen.

Deze masterproef illustreert het verrassend hedendaagse karakter van de goede kamer en legt prominente kwesties opnieuw op tafel. Die kwesties tonen op hun beurt de grijze zone in architectuur. Er is geen pasklaar antwoord op de huidige uitdagingen. Wel leren we ze door te experimenteren beter begrijpen.

Extended abstract

This dissertation explores both the historic Flemish 'good room' and the contemporary Flemish living culture and architectural practice. These two facets are connected through the research question: How did aspects of the historical good room find their way into the contemporary dwellings and how are they still applicable to this day?

To get a better understanding of the historical background of the Flemish good room a number of publications relating to the middle class home and the living culture in nineteenth- and twentieth- century Belgium. The following publications revealed parts of the good room: *Bouwen aan een nieuwe thuis* by Sofie De Caigny, *Hoe zouden we graag wonen?* by Els De Vos, *Lessen in goed wonen* by Fredie Floré, *Bouwen te Gent in het Interbellum* by Leen Meganck, *Crime Scenes* by Marjan Sterckx, *Les dimensions de l'ordinaire* by Vincent Heymans, *De 19de eeuw in België* by Jos Vanderbreeden and Françoise Dierkens-Aubry and *Typologie van het Antwerpse burgerhuis* by Julie De Mol. Bart Verschaffel's text *Bad dream houses* served as a critical reading that revealed new insights over the complete course of this dissertation.

These publication provided sufficient information to have conversations with residents of assisted-living centres and from my close environment that still remembered this room from their childhood.

The combination of these conversations with the literary study provided a detailed image of the good room. The good room was a common occurrence during the nineteenth and twentieth century in the homes of the lower middle class and working classes. It was a way for them to imitate the higher classes and aristocrats. The salons of these highest classes were what they strived for, but never fully achieved due to their limited resources. The room had as it's sole purpose providing a space in which guests could be received. However, those visits did not occur often in lower classes. At specific times of the year, it was the setting for festivities such as weddings and birthdays. In between these events, higher-ups such as the priest or the mayor were received there. Between the room and the adjoining (living) space doors were often placed. These could be opened when the group or occasion taking place in the room was too large. During these visits, the splendour of the room was on display. Its decoration consisted of both showpieces and heirlooms. These objects were supposed to showcase the standing and class of the occupants. Small 'flaws' in that decor revealed a lack of good taste and betrayed the lower class of the residents. Due to the limited resources

available in the lower classes, the room usually remained unheated between occasions. Even when festivities did go on, heating the room was not a matter of course.

The good room differs from the salons due to the frequency of use, the class in which it occurred and the standing of the visitors.

The good room can be dissected into five characteristic traits: a representative room /1/ situated at the front of the home, /2/ that reserves space for history, /3/ makes room for the unusual, /4/ has manipulatable boundaries and /5/ has an alternative interpretation of comfort.

Although the room is now extinct, through the listing of its features it becomes clear that the features, and thus the issues it answered, are still surprisingly relevant and contemporary. Based on interviews with four residents and six architects, those contemporary issues were delineated and linked to the historical ones.

/1/ The room was located at the front because of the status it wanted to show to the outside world. On top of this, that location was a practical consideration that meant that visitors wouldn't not cross the private spaces of the occupants. What we place at the front of the house today can be divided into two categories. On the one hand, we see the intrusion of practical boxes such as storage space at the front of the house, and on the other, living quarters such as the kitchen or living space. Among other things, this consideration is also closely linked to the privacy that may or may not be present due to its location in the room behind.

/2/ The room was home to many objects of sentimental value. It was filled with heirlooms and the housewife curated a picture of the family there using objects of the various members. Today, there is less room for such objects in the home and they are more difficult to integrate in, for example, the beige aesthetic of minimalist homes but also in overall interior designs. Still, residents find a way to complement that sleek, new, meticulously designed interior with their own objects. Moreover, architects increasingly integrate the heritage of the building itself. Elements are retained, not only for their structural value, but also for their aesthetics and heritage-value. These heirlooms in the broad sense give character to the home.

/3/ The room was meant for the other, the stranger, the visitor. The residents did not come there without their visitors and relatives only got to see them during parties. During brief visits, family members joined in at the kitchen table and partook in the domestic chores. Today, reserving a place for the visitor and the exceptional occasion is more difficult. We have to live more compactly, which means we have to be more sparing with the space we provide in the home. At the same time, a multifunctional space on the ground floor also makes the house more future-proof.

/4/ The room was often opened to the living area or kitchen during celebrations. This was made possible by suited doors. So depending on the occasion, the room took on a different shape. Today, we still look for this flexibility. We try to install just enough boundaries in homes. In a large open space we get lost but we also want to be able to reside together in the same room without disturbing each other. So a division is necessary. Returning to the room structure without interconnection is something we no longer want. That balance between openness and closedness has to be carefully balanced.

/5/ The room was rarely heated, coal was expensive and besides, no one entered there. Light was also a rare guest there to make sure it did not affect the furniture. So combined with the tight clothing and uncomfortable furniture, the room was overall unpleasant to stay in. Today, we see comfort much more broadly. It's about warmth, light, air, sight, material...

This dissertation illustrates the surprisingly contemporary nature of the good room and puts related prominent issues back on the table. Those issues, in turn, show the grey area in architecture. There are no ready-made answers to the challenges we are facing but by experimenting we try to better understand them.

Inhoudstafel

INLEIDING

SPOREN

SPOREN

In de marge van pagina's staan telkens sporen van de goede kamer en haar kwesties. Ze zetten de uitspraken kracht bij maar zijn niet noodzakelijk om de argumenten te begrijpen.

x// toont een woordspoor: voornamelijk citaten van primaire bronnen

/x/ toont een planspoor: plattegronden

//x toont een beeldspoor: afbeeldingen en schetsen

Achteraan is een sporenverantwoording te vinden.

CONCLUSIE

BIBLIOGRAFIE

SPORENVERANTWOORDING

BIJLAGEN

014

017 **van de historische 'goede kamer'**

tussen de s(t)oep en de patatten

018 *in de volksmond*

025 *in de geschiedenis*

035 *in het buitenland?*

043 **in het Vlaanderen van vandaag**

tussen wooncultuur en architectuurpraktijk

045 *voorkamer* // "Mensen willen meer aan de tuin leven. Het is pas 's avonds dat je je terugtrekt in een donkere plek en die zit dan vooraan."-POOT

055 *cabinet* // "Wonen is ook een praktijk die te maken heeft met dingen."-MAARTEN DELBEKE

063 *ereplaats* // "Ruimtes die enkel nog gebruikt worden voor bezoek, daarvoor is het te duur geworden om te bouwen."-ECTV

073 *grote kamer* // "We schermen ons allemaal af van de straat en die gordijnen gaan dan ook nog eens dicht."-SAFFIR

083 *haardkamer* // "En ik denk ook dat als je je psychologisch warm voelt, dat je sowieso al een pak warmer hebt."-TIM ROGGE

093

097

107

113

Inleiding

//1 De ontworpen goei kamer in de woning L. te Z.

Tussen 2007 en 2010 ontwierp architect Jeroen Beerten onder begeleiding van Tom Louwette de *Woning L. te Z.* Voor de leefruimte combineerden ze een Grieks kruis met een filterende strook aan de noord- en zuidkant van de woning.¹ Het kruis bestaat uit vijf zones: de hal, de leefruimte, de eethoek, het bureau en de 'goei kamer'.² Bij een volgende bijeenkomst van de *vakgroep Architectuur en Stedenbouw* aan de Universiteit Gent leidde de laatstgenoemde ruimte tot een heus debat over de aanvaardbaarheid van die ruimte met burgerlijke connotatie in hedendaagse woningen.

De discussie illustreert de archaïsche connotatie van de 'goede kamer'. Het is namelijk een ruimte, waarbij jongere generaties zich nauwelijks iets kunnen voorstellen. Oudere generaties herinneren zich dan weer een donkere, maar nette kamer met zware, decoratieve meubels. Het debat en het uitstervende karakter van de kamer als cultureel erfgoed geven hetzelfde signaal: de goede kamer is niet meer van deze tijd.

De fysieke verschijningsvorm van de goede kamer verdween, maar tegelijkertijd blijven veel gebruiken en gewoonten in en rond de ruimte brandend actueel. De goede kamer bevat namelijk enkele verrassend hedendaagse elementen en raakt vraagstukken aan waarmee we ook vandaag in woningen kampen. Om de relevantie en toepasbaarheid van de historische kamer in de huidige maatschappij onder de aandacht te brengen, onderzoekt deze masterproef net die elementen en koppelt ze aan de contemporaine wooncultuur en architectuurpraktijk. Het is geen pleidooi om opnieuw massaal goede kamers in woningen te ontwerpen, maar wel om enkele relevante kwesties aan te kaarten. Deze masterproef zoekt antwoorden op de volgende vraag: waar vinden we aspecten van de historische goede kamer terug in de hedendaagse woning en op welke manier blijven ze toepasbaar?

1//Bij de ontwikkeling van het plan van de woning spelen veel meer factoren mee dan alleen maar stilistische preoccupaties. Onderzoek naar de opbouw van de woning is dus meer dan de studie van stijlkenmerken, want die veranderen vlugger dan de basisstructuur van een gebouw.

Door het gebruik van de goede kamer opnieuw in vraag te stellen, sluit deze masterproef aan bij historische discussies over het bestaansrecht van de kamer. De focus ligt op de indeling en aankleding van de woning, en hoe gasten, objecten en geschiedenis er een plaats krijgen. Deze masterproef gaat in eerste instantie om het gebruik van en de beleving in de ruimtes. De aanwezige stijlkenmerken vallen dus buiten het onderzoeksgebied van deze masterproef; het zou het onderwerp van een bijkomende studie kunnen zijn. Aangezien de goede kamer en haar inrichting gegenderd zijn en tot het takenpakket van vrouwen behoorden, put deze masterproef ook uit genderstudies.

¹ Aan beide kanten bevindt zich een filterende strip die inkijk in de woning beperkt maar tegelijkertijd zichten op het omliggende groen toelaat. De ruimten die zich in de strip bevinden, zijn meer gesloten en afgeschermd, het is de plaats voor de werkkamer, de garage, de keuken, de berging ...

² Die zones worden van elkaar gescheiden door architecturale elementen: de trap, de haard, de lift en de wand met schuifdeuren.

De dualiteit van de methodologie: tussen thee en theorie

De literatuurstudie en het veldwerk moesten antwoord bieden op de onderzoeksvraag. In de talrijke publicaties over het burgerhuis en de geschiedenis van de wooncultuur in het België van de negentiende en twintigste eeuw ligt de nadruk vooral op de representativiteit en status van de gevel, de nagelvaste afwerking en ornamentering van de kamers, de losse inrichting en de al dan niet bewaarde objecten. Uit de literatuurstudie bleek dat er vooralsnog geen overzichtswerk over de goede kamer bestaat. Toch was er in fragmenten hier en daar sprake van de kamer.

Belangrijke bronnen waren *Bouwen aan een nieuwe thuis* van Sofie De Caigny, *Hoe zouden we graag wonen?* van Els De Vos, *Lessen in goed wonen* van Fredie Floré, *Bouwen te Gent in het interbellum* van Leen Meganck, *Crime scenes* van Marjan Sterckx, *Les dimensions de l'ordinaire* van Vincent Heymans, *De 19de eeuw in België* van Jos Vanderbreeden en Françoise Dierkens-Aubry en *Typologie van het Antwerpse burgerhuis* van Julie De Mol. Daarnaast diende *Bad dream houses* van Bart Verschaffel als kritische tekst die gedurende de uitvoering van deze masterproef nieuwe inzichten naar boven bracht.

De uitgevoerde literatuurstudie toonde verschillende kenmerken van de kamer. Bovendien verschaftte de studie voldoende context en bood ze materiaal om met bewoners in dialoog te gaan. Interviews hielpen de kenmerken te kaderen, te groeperen, te specificeren en aan te vullen. Er vonden drie gesprekken plaats met bewoners uit woonzorgcentra, en twee gesprekken met mensen uit mijn nabije omgeving.³ Beide groepen werden gekozen omwille van hun kennis over en herinneringen aan de goede kamer. Van de 31 gecontacteerde woonzorgcentra in Gent en omstreken stonden er drie open voor een gesprek: *Armonea Ter Venne*, *De Refuge* en *Zuiderlicht*.⁴ Ze trommelden zelf bewoners op die de goede kamer kenden en interesse hadden om over het onderwerp te praten.⁵

³ Dat resulteerde in 24 bewoners, waarvan twintig vrouwen en vier mannen. De vrouwen waren niet enkel in groten getale, ze hadden over het algemeen ook meer te vertellen over de goede kamer.

⁴ De 29 woonzorgcentra uit Gent en deelgemeenten, te vinden op de sociale kaart, werden aangevuld door twee woonzorgcentra in Sint-Martens-Latem omwille van de welgestelde klasse van de bewoners. 'Zoekresultaten woonzorgcentra Gent en deelgemeenten', De sociale kaart, geraadpleegd 28 februari 2025, [https://www.desocialekaart.be/zoeken?pagina=0&paginaGrootte=20&rubriek=14.04.01.%20Woonzorgcentra%20\(WZC\)®io=6966&sort=relevantie](https://www.desocialekaart.be/zoeken?pagina=0&paginaGrootte=20&rubriek=14.04.01.%20Woonzorgcentra%20(WZC)®io=6966&sort=relevantie).

⁵ Niet alle deelnemers namen actief deel aan het gesprek, sommigen genoten simpelweg van andermans herinneringen. Woonzorgcentrum *Zuiderlicht* liet weten dat ze graag vaker zoiets willen organiseren, omdat men opmerkte dat het ophalen van herinneringen deugd deed bij de bewoners. Het werkte op een gelijkaardige manier als de reminiscentieoffers. Zie: 'Aanbod voor ouderen / voor mensen met dementie', Faro, geraadpleegd 2 april 2025, <https://faro.be/kennis/inclusief-werken/aanbod-voor-ouderen-en-mensen-met-dementie>.

Op dat moment waren de vragen nog zeer uitgebreid, van de gebruikte taal in de goede kamer tot de oncomfortabele meubels.

Aan de hand van de gebundelde kenmerken vonden ook zes interviews met architecten plaats. Jeroen Beerten van *BEL Architecten* had het over zijn project met de goei kamer en de huidige bewoonster vertelde over hoe zij de woning ervaart. Met Maarten Delbeke ging het over het doorleven van burgerlijke idealen in de vroeg-21ste-eeuwse woningen. De overige vier bureaus deelden een aandachtige omgang met zowel de voorkant als achterkant van de woning. Meestal ligt hun focus op herbestemming, renovatie of restauratie. In de context van deze masterproef was dat een bijkomende relevantie. Bij Matilde Everaert van *Saffir creative practice*, Tim Rogge van *Studio Tim Rogge*, Sarah Poot van *POOT Architectuur* en Tania Vandenbussche van *ectv architecten* lag de nadruk telkens op vijf concrete thema's. Hoe gaat architectuur om met wat we tonen, erven, organiseren, begrenzen en voelen? Dezelfde thema's dienden als ruggengraat voor vier gesprekken met bewoners in Gent over ervaringen en inzichten uit hun woning. De dialogen met bewoners en bedenkers hielpen de relevante kwesties verder te verduidelijken en af te bakenen.

Opbouw van deze masterproef

Het eerste deel van deze masterproef schept een algemeen beeld van de historische goede kamer. Eerst ligt de focus op de terminologie en de verschillende varianten in dialecten. Daarna volgt een overzicht van haar ontstaan en bestaan. Tot slot wordt de kamer vergeleken met gelijkaardige buitenlandse exemplaren om af te toetsen hoe 'Vlaams' de kamer is.

Het tweede deel legt het verband met de huidige Vlaamse bebouwing. De thema's die bij de architecten aan bod kwamen, komen respectievelijk terug in de hoofdstukken over wat we tonen, hoe we erven, hoe we ontvangen, hoe we begrenzen en wat we als comfort ervaren. De hoofdstukken zijn telkens op dezelfde manier opgebouwd: eerst de onderliggende logica van het kenmerk, dan hoe het onder druk kwam te staan en ten slotte hoe het geërodeerde element vandaag – zij het soms heel beperkt – nog standhoudt, geïllustreerd met recente projecten.

In de volksmond

De zoektocht naar de goede kamer startte moeizaam. Mijn kennis bij aanvang van deze masterproef bleek onvoldoende. Ook al ging er in onze opleiding uitvoerig aandacht naar de architectuurgeschiedenis, toch beperkte de besproken leerstof zich tot de traditionele ruimten zoals keuken, leefruimte, badkamer, slaapkamer en tuin.

Op zoek naar de 'voorkamer' – de voor mij gekende term – doken er tal van onbekende woorden op, zoals 'opkamer' en 'voutekamer'. De volgende vragen rezen: hoe verschillen die ruimten van elkaar en hebben ze iets te maken met de goede kamer?

Tegelijkertijd verstopte mijn trefwoord *goede kamer* zich achter de '*beste kamer*', en hadden teksten het ook over de '*pronkkamer*', '*mooie kamer*' en '*schone kamer*'. Het was echter een raadsel of de woorden dezelfde betekenis hebben en dus synoniemen zijn of niet.

Door de brede waaier van onbekende termen drong zich dus eerst een grondige terminologische studie op om de relevantie van de termen te achterhalen. Dat onderzoek bestaat uit twee delen.

Het eerste deel focust op de vraag welke termen in Vlaanderen verwijzen naar de goede kamer. Zo ontstaat een beeld van welke termen in welke regio's een belletje doen rinkelen. In het tweede deel geven woordenboeken, lexica en encyclopedieën de veranderende betekenissen weer van de termen die verbonden zijn met de goede kamer.

Dialectologie

Het *Woordenboek van de Vlaamse dialecten* (WVD) geeft aan dat onder andere voorkamer als dialectwoord gekend is voor zowel woonkamer als pronkkamer. Deze masterproef verkent die laatste ruimte, in het WVD omschreven als "een fraai ingerichte kamer die alleen bij speciale gelegenheden gebruikt wordt, bijvoorbeeld om bezoek te ontvangen."⁶ Daarom maken alleen de termen voor het Algemeen Nederlandse woord pronkkamer deel uit van dit onderzoek. In de *Database van de Zuidelijk-Nederlandse Dialecten* (DSDD) staan de termen die in Vlaamse dialecten frequent gebruikt worden voor pronkkamer.⁷

⁶ 'Pronkkamer', Elektronisch Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, geraadpleegd 13 maart 2025, <https://www.e-wvd.be/ords/wvd/f?p=131:1:15266358689476::NO:RP::>

⁷ 'Pronkkamer in het boerenhuis', Database van de Zuidelijk-Nederlandse Dialecten, geraadpleegd 13 maart 2025, <https://dsdd.ivdnt.org/DSDD/search?dir=0&filter.country=Belgi%C3%AB&filter.province=Antwerpen&filter.province=Limburg%20%28BE%29&filter.province=Oost-Vlaanderen&filter.province=Vlaams-Brabant&filter.province=West-Vlaanderen&page=1&word=pronkkamer%20in%20het%20boerenhuis>

Voor het lemma *pronkkamer in het boerenhuis*⁸ bestaan de volgende Vlaamse dialectwoorden:

beste huis	groothuis	schone plaats
beste(-)kamer	grote kamer	schone plek
beste plaats	<i>grote plaats</i>	schoonste plek
beste plek	<i>haardkamer</i>	spreekkamer
binnenhuis	herekamer	voorderplaats
binnenplek	hereplek	voorhuis
boeresalon	huiskamer	<i>voorkamer</i>
commune	kamer	voorplaats
eerste plaats	plaats	voorplak
eetkamer	plaats van voor	voorplek
<i>ereplaats</i>	plaatsje	voorst plaats
goede kamer	salet(te)	voorst plek
goede plaats	salon	vorenste kamer
goede plak	salonplek	zitkamer
goede plek	schone kamer	zitplak

4//Wat zei bomma daartegen? De schune ploatse? Ja want salon was de andere kant. Bomma die zei meer de voorplaats, ja. De schone plaats niet, de voorplaats! Ze zei niet de voorkamer, want dat is een beetje te schuun Vloams, de veur-, de veurkoamer ja, peisk dat ja. -Madeleine

De lijst wordt uitgebreid met de Nederlandstalige woorden uit Nederland en Frankrijk, en termen uit de gevoerde gesprekken en publicaties geraadpleegd voor deze masterproef:

aankante kamer	kamer voor meerdere doeleinden	speciale kamer
ander huis	kamer zonder doeleinden	stoofkamer
ander plek	mooie kamer	(de) vanvoor
<i>cabinet</i>	nette kamer	visitekamer
deftige kamer	ontvang(st)kamer	voorhaard
donkere kamer	parloir	voorst kamer
granaatkamer	plek	voren in de huis
huis	pronkkamer	zondagse kamer

⁸ De DSDD gebruikt de data van het WVD. Het WVD maakt een onderscheid tussen pronkkamers in de woning en in het boerenhuis. De definities zijn echter in beide gevallen gelijkaardig. In de DSDD staan onder het lemma *pronkkamer in het boerenhuis* zowel de dialectwoorden voor de pronkkamer in de woning als de pronkkamer in het boerenhuis. Daarom concluderen we dat de gevonden dialectwoorden voor heel Vlaanderen kunnen tellen, en niet enkel voor het platteland. In de volgende update van de DSDD kan die verwarring verholpen worden door het lemma de naam *pronkkamer* te geven.

5//Bomma kon Frans spreken, maar bompa niet, en hij moest mee die Franse gazette lezen. En bomma is gestorven, ik peis dat 't geen week geduurd heeft dat bompa de Standaard had. -Madeleine

Opvallend in de lijst⁹ is de beperkte aanwezigheid van Franse woorden, terwijl in Vlaanderen ook lange tijd Frans als enige officiële bestuurstaal bestond. Dat valt te verklaren door het gebruik van Frans door de Vlaamse top laag, maar Nederlands door de Vlaamse lagere klassen. Aangezien de goede kamer een fenomeen is uit de lagere klassen, verklaart dat de beperkte aanwezigheid van Franse terminologie. Wel is het verbazingwekkend dat er niet meer Franse termen bestaan, aangezien de Nederlandse termen puur door de taalkeuze de lagere klassen verklapten. Frans gold in Vlaanderen namelijk nog lange tijd als klasseonderscheidende taal.¹⁰

Beide lijsten samen geven een volledig overzicht van de termen die bij verder onderzoek kunnen opduiken op grondplannen, in teksten en tijdens gesprekken. Verder leveren ze in combinatie met de lokalisering, voorzien door de DSDD, waardevolle informatie over welke termen in welke regio's gangbaar waren (zie: bijlage A). Zo komt in Oost- en West-Vlaanderen voornamelijk beste kamer voor. In Antwerpen en Limburg is dat goede kamer, in Vlaams-Brabant voorplaats.

Met het oog op duidelijkheid en vlotte leesbaarheid was het belangrijk om voor deze masterproef de meest passende term te zoeken en consequent te gebruiken. De vele verschillende woorden voor dezelfde ruimte maakten de keuze niet vanzelfsprekend. Het AN-woord pronkkamer lag het meest voor de hand. In de vereenvoudigde lijst van de DSDD (zie: bijlage B) blijkt echter dat die term in Vlaanderen niet voorkomt.¹¹ Daarom verschoof de focus van de zoektocht naar de dialectwoorden. Diezelfde lijst rangschikt de vijf meest voorkomende termen op dalend aantal voorkomens: beste kamer, voorplaats, salon, goede kamer en beste plaats.¹² Om verwarring met het toilet te vermijden, werd beste kamer niet weerhouden.¹³ Ook voorplaats voldeed niet. Het woord heeft namelijk als eerste betekenis "plaats, erf vóór een gebouw".¹⁴ Het is niet de bedoeling dat men de betekenis van plaats,

⁹ De cursieve woorden dienen in het tweede deel als kapstok om er de hedendaagse kwesties aan op te hangen. Het vetgedrukte woord geldt als neutrale term in deze masterproef.

¹⁰ Luc Boeva, 'Franskiljon', Encyclopedie van de Vlaamse beweging, 1998 2023, <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/franskiljon>.

¹¹ In de databank DSDD zijn het aantal voorkomens te vinden. Als echter in een stad of dorp meerdere informanten dezelfde term gebruiken, telt dat ook als meer dan één voorkomen. Bij een onevenwicht in de hoeveelheid informanten per locatie kan dus een vertekend beeld ontstaan. Om uit te maken welke termen het meest voorkomen, werd de lijst tijdens het onderzoek vereenvoudigd. In die lijst mag de voorkomende term per plek slecht één keer staan.

¹² Die rangschikking verschilt per provincie (zie: bijlage C).

¹³ In de Van Dale kent bestekamer de betekenis van toilet. Toch staat er ook dat de beste kamer eigenlijk het salon was. Zie:

'Bestekamer', Van Dale, geraadpleegd 21 april 2025, <https://vandale.ugent.be/?dictionaryId=gwn&article=%7B%22search%22%3A%22bestekamer%22,%22index%22%3A0,%22type%22%3A%22EXACT%22,%22dictionaryId%22%3A%22gwn%22%7D&query=bestekamer>. Ook de DSDD vermeldt die dubbele betekenis: beste kamer komt 21 keer voor als dialectwoord voor wc, voornamelijk in Nederland.

¹⁴ 'Voorplaats', Van Dale, geraadpleegd 21 april 2025,

<https://vandale.ugent.be/?dictionaryId=gwn&article=%7B%22search%22%3A%22voorplaats%22,%22index%22%3A0,%22type%22%3A%22EXACT%22,%22dictionaryId%22%3A%22gwn%22%7D&query=voorplaats>.

plein of oprit vóór een woning met deze masterproef associeert. Door de mogelijke verwarring met het salon als meubels in de zithoek of als benaming voor grote beurzen of tentoonstellingen, voldeed ook salon niet. Om ook die laatste verwarring te omzeilen, viel de keuze uiteindelijk op goede kamer, dat geen dubbele betekenis kent. Er ontstaat geen verwarring en de term komt nog steeds voldoende voor om herkenbaar te zijn voor een grote groep mensen.¹⁵ De goede kamer dient als neutrale term in deze masterproef. In citaten van geïnterviewden en andere bronnen staat uiteraard het overeenkomstig gebruikte woord.

De diverse termen samen illustreren uitstekend de verschillende aspecten die van toepassing zijn op de goede kamer. De meest sprekende termen komen dan ook in het tweede deel terug om er de hedendaagse kwesties aan op te hangen. Zoals reeds vermeld, staan die termen in de twee bovenstaande lijsten cursief.

Terminologie

Lemma's uit woordenboeken, lexica en encyclopedieën leverden een chronologisch overzicht op van hoe specifieke termen verschijnen en veranderen over een periode van 140 jaar.¹⁶ De eerste bron, *Nieuw groot woordenboek der Nederlandsche taal*, dateert uit 1857, en de laatste, *Bouwkundige termen: verklarend woordenboek van de Westerse architectuur- en bouwhistorie*, uit 1997. Dat systematisch onderzoek bracht kleine variaties in de betekenissen aan het licht. Alleen pronkkamer, salon en 'kamers en suite' ondergingen duidelijke transformaties.

In 1864 luidde de omschrijving van de pronkkamer "staatsiezaal, waar de fraaiste meubels staan".¹⁷ In 1898 werd al de verbinding gemaakt tussen de pronkkamer en het salon.¹⁸ Het duurde tot 1950 voor de definitie begon te lijken op die in de laatste *Van Dale*. De definitie van pronkkamer luidde toen "kamer waar men fraaie meubels en snuisterijen zet, maar die niet bewoond wordt".¹⁹

¹⁵ Vijf meest voorkomende termen met hun aantal voorkomens in bijlage A zijn: beste kamer (135), voorplaats (77), salon (73), goede kamer (32), beste plaats (31).

¹⁶ Gebaseerd op termen die in de eerste publicaties vaak voorkwamen: 'antichambre', living, mooie kamer, opkamer, pronkkamer, salon, (kamers en) suite, voorhuis, voorkamer, voorplaats, voutekamer, woonkamer.

¹⁷ Isaac Marcus Calisch en Nathan Salomon Calisch, 'Pronkkamer', in *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal* (Tiel: H.C.A. Campagne, 1864), 1065.

¹⁸ J.H. van Dale e.a., 'Pronkkamer', in *Van Dale's groot woordenboek der Nederlandsche taal* (Den Haag: Nijhoff, 1898).

¹⁹ Johan Hendrik van Dale, Cornelis Kruyskamp, en Felicien Julien Maurits Leo de Tollenaere, 'Pronkkamer', in *Van Dale's nieuw groot woordenboek der Nederlandse taal* (Den Haag: Nijhoff, 1950), 1431.

Onder salon verstond men in 1864 een “groote ontvang-, gezelschapszaal”.²⁰ Vanaf 1872 kwamen blijkbaar ook kleinere versies van het grote salon voor. Onder het lemma *salon* wordt ook salonnetje opgenomen als “klein salon”.²¹ In 1879 werd duidelijk dat salon ook courant was voor “den kring, die zich op bepaalde dagen in zulk vertrek verzamelt”, maar dat het voornamelijk gebruikt werd voor “de zalen in het Louvre te Parijs, waar tentoonstellingen van schilderijen worden gehouden, weshalve men tevens de tentoonstelling zelve met dien naam bestempelt”.²² In 1911 werden de omstandigheden waarvoor die groep samenkwam, vernauwd tot “bepaalde dagen voor letterkundige, aesthetische of muzikale doeleinden”.²³ In 1924 kreeg het vertrek een bijkomende functie, namelijk “vertrek ingericht voor het ontvangen der cliënteel”.²⁴ Pas in 1950 kreeg het salon zijn betekenis van pronkkamer. Dan werd het onder andere beschreven als “grote, fraai gemeubelde kamer, mooie kamer, bep. als ontvangkamer”.²⁵ Vanaf 1958 werd het meer in detail besproken. Zo was het blijkbaar “sinds de 16de eeuw onder invloed van Palladiaanse stijl in het plan van aanzienlijke woningen opgenomen, liefst in de middenas van het huis en aansluitend op de voorhal of vestibule, opgaand door meer dan één verdieping (bijv. mezzanino of attiek), veelal met een koepel gedekt”.²⁶ Ook kwamen in de negentiende eeuw vooral gereduceerde versies van de ruimte voor, “beknoper en eenvoudiger, slechts onderscheiden door rijke meubilering en stoffering”.²⁷ Pas in 1974 kreeg het voor de eerste en tevens enige keer als definitie “de schoonste kamer van het huis”.²⁸ Die betekenis ligt opvallend dicht bij die van de pronkkamer, zonder echter de nadruk te leggen op het beperkte gebruik ervan. Dezelfde publicatie associeerde de salons als enige met de suite, en stelde dat “twee opeenvolgende plaatsen, als salons ingericht” kunnen worden.²⁹

²⁰ Isaac Marcus Calisch en Nathan Salomon Calisch, ‘Salon’, in *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal* (Tiel: H.C.A. Campagne, 1864), 1147.

²¹ Johan Hendrik van Dale, ‘Salon’, in *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal* (Den Haag: Nijhoff, 1872), 951.

²² Antony Winkler Prins, ‘Salon’, in *Geïllustreerde encyclopædie. Woordenboek voor wetenschap en kunst, beschaving en nijverheid* (Amsterdam: Brinkman, 1879), 587.

²³ Antony Winkler Prins en Henri Zondervan, ‘Salon’, in *Winkler Prins’ geïllustreerde encyclopaedie* (Amsterdam: Elsevier, 1911), 71.

²⁴ Johan Hendrik van Dale en Jr. Van Malssen, ‘Salon’, in *Van Dale’s groot woordenboek der Nederlandsche taal* (Den Haag: Nijhoff, 1924), 1635.

²⁵ Johan Hendrik van Dale, Cornelis Kruyskamp, en Felicien Julien Maurits Leo de Tollenaere, ‘Salon’, in *Van Dale’s nieuw groot woordenboek der Nederlandse taal* (Den Haag: Nijhoff, 1950), 1556.

²⁶ Willem Juynboll en Valentin Denis, ‘Salon’, in *Winkler Prins van de kunst. Encyclopedie van de architectuur, beeldende kunst, kunstnijverheid* (Amsterdam: Elsevier, 1958), 251.

²⁷ Juynboll en Denis, ‘Salon’, 251.

²⁸ Lodewijk Lievevrouw-Coopman, ‘Salon’, in *Gents woordenboek* (Gent: P.V.B.A. Broers, 1974), 1205.

²⁹ Lievevrouw-Coopman, ‘Salon’, 1205.

In zowel plannen als publicaties werd gezocht naar de bovengenoemde termen. Opvallend is dat de DSDD de term *salon* vermeldt als synoniem of dialectwoord voor goede kamer. De gevonden plannen en de literatuur verwijzen echter voornamelijk naar salon in de context van de woningen der hoge burgerij. Dat salon is dan meestal en suite verbonden met een 'salle à manger', die meestal op haar beurt op dezelfde manier is verbonden met een veranda. Dat salon is echter niet de ruimte die overeenkomt met de goede kamer uit de lagere klassen. Wat ook voorkwam, was een goede kamer, in combinatie met een salon. Daaruit kunnen we veronderstellen dat het salon als leefruimte dienstdeed. Opnieuw functioneerde het salon niet op de manier waarop de goede kamer dat in de lagere klassen deed. Daarom steunen de uitspraken in deze masterproef niet op ruimten die als salon gelabeld staan, en dienen ze enkel als vergelijking met hoe de lagere klassen zich met hun goede kamer spiegelen aan de hogere klassen met hun salons.

Opvallend is dat voorhuis, voorkamer en voorplaats veelvuldig voorkomen in de onderzochte taalkundige bronnen. Toch blijft de betekenis beperkt tot variaties van de kamer vooraan in het huis. Nergens is er een verbinding met het concept van de pronkkamer, ook al verwijzen de drie termen er in de dialecten veelvuldig naar.

De suite bestaat niet als synoniem voor de goede kamer. Toch maakt de term deel uit van het onderzoek omdat men de goede kamer vaak 'en enfilade' of en suite uitvoerde. In 1847 werd een suite omschreven als een volgreeks van kamers. De suite was van 1864 tot en met 1914 de term voor "twee of meer kamers achter elkander".³⁰ Daarna kreeg ze langzamerhand extra eigenschappen. In 1924 werd gespecificeerd dat het gaat om achter elkaar gelegen "ineenlopende" kamers.³¹ Diezelfde bron benadrukt de aanwezigheid van "grote vleugel- of schuifdeuren er tusschen".³² In 1961 werd duidelijk dat ook een van de twee op elkaar volgende ruimtes een suite heette. Het ging daarbij over de ruimte "waarin de spreker zich niet bevindt".³³ In 1970 werd het type deuren tussen de vertrekken uitgebreid tot "openslaande, schuif- of harmonicadeuren".³⁴ Daarnaast lagen ze blijkbaar ook op een middenas. Pas in 1997 kwam aan het licht dat die aaneenschakeling van kamers

³⁰ Isaac Marcus Calisch en Nathan Salomon Calisch, 'Suite', in *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal* (Tiel: H.C.A. Campagne, 1864), 1302.

³¹ Johan Hendrik van Dale en Jr. Van Malssen, 'Suite', in *Van Dale's groot woordenboek der Nederlandsche taal* (Den Haag: Nijhoff, 1924), 1820.

³² van Dale en Van Malssen, 'Suite', 1820.

³³ Johan Hendrik van Dale en Cornelis Kruyskamp, 'Suite', in *Van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal* (Den Haag: Nijhoff, 1961), 1985.

³⁴ Edward Johannes Haslinghuis en Herman Janse, 'Suite', in *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de Westerse architectuur- en bouwhistorie* (Leiden: Primavera Pers, 1970), 345.

voornamelijk gebruikelijk was van de negentiende tot het begin van de twintigste eeuw.³⁵

6//Le mot réception n'implique pas l'obligation de vouer uniquement les locaux à la réception; il indique que des étrangers peuvent éventuellement y être introduits.

Tot slot nog een woordje over de term *ontvangst* of het Franse *réception*. Ontvangen gaat verder dan gekend bezoek een plaats geven. Het gaat om eender welke bezoeker bij zich binnenlaten, ook vreemden. Dat betekent dat de goede kamer ook de functie van de vroegere 'antichambre' op zich neemt. De antichambre was de zogenaamde wachtkamer, waar men plaats nam en wachtte tot de gastheer beschikbaar was.³⁶

Hoewel de taalstudie een en ander blootlegt, dringt er zich een belangrijke kanttekening op. Het gebruik van een bepaalde term, bijvoorbeeld op grondplannen, garandeert namelijk niet dat de kamer werkelijk als goede kamer diende. Omgekeerd sluit een andere benaming of oorspronkelijke functie, zoals bureau, niet uit dat de ruimte toch als goede kamer dienstdeed. Het hoofdstuk *ereplaats* // gaat hier dieper op in. De aanwezigheid van een bepaalde term op grondplannen volstaat dus niet om te besluiten dat het in werkelijkheid om een goede kamer ging. Daarom kijken we in de volgende hoofdstukken naar het gebruik van de ruimte.

³⁵ Edward Johannes Haslinghuis en Herman Janse, 'Suite', in *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de Westerse architectuur- en bouwhistorie* (Leiden: Primavera Pers, 1997), 449.

³⁶ Antony Winkler Prins, 'Antichambre', in *Geïllustreerde encyclopædie. Woordenboek voor wetenschap en kunst, beschaving en nijverheid* (Amsterdam: Brinkman, 1870), 33.

De preburgerlijke planindeling

De indeling van de middeleeuwse woning was eenvoudig. Het meest voorkomende type was het zaalhuis dat bestond uit één ruimte met een centrale stookplaats waarboven zich een gat in het dak bevond. Was die ruimte onderverdeeld in beuken, dan had men het over een hallenhuis. Bijkomend onderscheid was mogelijk op basis van de oriëntatie van de woning ten opzichte van de straat. Bij een diep- of dwarshuis stond de nok loodrecht op de weg, bij een langs- of breedhuis liep de nok parallel met de straat.³⁷ Al in het zaalhuis ontstond een opdeling in voor- en achterkant. De voorste kamer met stookplaats was afgescheiden van de achterkamer die was onderverdeeld in zijkamers met houten tussenschotten. Door de verplaatsing van de stookplek van het midden van de kamer naar de (scheidings-)muur, en de toevoeging van verdiepingen, werd de verdere indeling van de woonst in gang gezet.³⁸ In de woningen werd niet enkel geleefd, ook het uitoefenen van een ambacht of een beroep kreeg een plaats in de woning. Vanaf de veertiende eeuw splitste het huis zich op in een werkgedeelte en een leefgedeelte.³⁹ Die werk- of verkoopruimte plaatste men doorgaans vooraan.

Tussen 1400 en 1600 nam het aantal ruimtes in de woningen stilaan toe. De toename bracht complexiteit en een veranderende indeling met zich mee. In grotere huizen ontstond de tendens om de keuken in de kelder of buitenshuis onder te brengen. De 'gewone' burger wil zich daaraan spiegelen. Daar waar de voorste kamer niet diende als werkplaats, wilde men niet langer dat het huiselijke leven "voor iedere bezoeker in een oogopslag was waar te nemen".⁴⁰ Dat streven zorgde aan het einde van de middeleeuwen voor de courante opsplitsing van de woning in voorhuis, binnenhaard of -kamer en achterhuis. Volgens Julie De Mol betekende die onderlinge afscheiding van de ruimten en het verwijderen van de huiselijke bedrijvigheid uit het voorhuis het einde van het karakteristieke middeleeuwse huis.⁴¹ Men viel niet meer met de deur in huis, maar in het vóórhuis. Dat voorhuis had nog niet de functie van de goede kamer, maar was toch al representatief. Het wekte de illusie dat de bewoners vrij waren van werk, omdat zowel het beroep als het huishoudelijke werk uit het voorste deel van de woning verdween. Dat ideaal komt later terug in de burgerlijke inrichting van de woning.

³⁷ Marjan Sterckx, '15de-16de eeuw. Middeleeuwen & renaissance' (Hoorcollege, Gent, 27 februari 2024).

³⁸ Julie De Mol, 'Typologie van het Antwerpspe burgerhuis' (masterproef, Universiteit Gent, 2004), 71.

³⁹ De Mol, 'Het Antwerpse burgerhuis', 75.

⁴⁰ De Mol, 'Het Antwerpse burgerhuis', 77.

⁴¹ De Mol, 'Het Antwerpse burgerhuis', 77.

De burgerij

*7//En in dienen tijd was dat al een
schoon huis, want al die bloemisten
hadden schone huizen vroeger.
-Madeleine*

De burgerij is een recent fenomeen. Vóór de achttiende eeuw bestond er enkel hoog en laag. Historicus Izaak Johannes Bruggmans maakt daarin een onderscheid tussen klasse en stand. Een klasse is een groepering gebaseerd op economische kenmerken zoals bezit, inkomen en economische macht.⁴² Een stand daarentegen is gebaseerd op sociaalpsychologische factoren zoals afkomst, opvoeding en beroep.⁴³ Iemand van adellijke afkomst met financiële problemen kon dus tegelijkertijd tot een hoge stand en een lage klasse behoren. Vanaf het midden van de negentiende eeuw ontstond een nieuwe groep in de samenleving: de burgerij of bourgeoisie.

*8//De voorplaats, dat was een plaatsje
die bij het huis paste maar waar dat er
eigenlijk niet in geleefd werd. -Justine*

Tussen 1780 en 1830 kwam op korte tijd de burgerij aan de macht. Onder andere door de industrialisatie en stijgende welvaart vergaarde ze een ongekende welstand. Mensen uit de burgerij klommen op in klasse, maar daarom niet noodzakelijk in stand en maten zich aan de adellijken en geestelijken.⁴⁴ In 1850 behoorde een half miljoen Belgen tot die nieuwe klasse, een aantal dat daarna nog lange tijd toenam.⁴⁵ Hoewel men vaak spreekt over dé middenklasse, ging het eigenlijk over een zeer diverse groep. Mensen uit de middenklasse deelden waarden zoals arbeid, soberheid, netheid en zuinigheid, maar maakten deel uit van verschillende (beroeps)groepen.⁴⁶ Handelaars, industriëlen, advocaten en geneesheren behoorden allemaal tot diezelfde middenklasse.⁴⁷ Via kleine verschillen probeerden mensen uit de middenklasse zich te onderscheiden ten opzichte van elkaar. De nuance is opgenomen in *voorkamer* //. Toch was ieders doel zich zo goed mogelijk te spiegelen aan de hoogste of bovenliggende klassen. Dat deden ze in alle opzichten: kledij, taal, gewoonten. Ook de architectuur en interieurs speelden een belangrijke rol en toonden, behielden en verhoogden eventueel de status van de bouwheer.⁴⁸

⁴² Izaak Johannes Bruggmans, 'Standen en klassen in Nederland gedurende de negentiende eeuw', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 1960, 30.

⁴³ Bruggmans, 'Standen en klassen', 31.

⁴⁴ Jan Dhondt, 'De opkomst van de burgerij als politieke macht en de groei van de arbeidersstand 1789-1856', in *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*, onder redactie van Jan Dhondt (Antwerpen: Ontwikkeling, 1960), 35.

⁴⁵ Bart Nuytinck, "Zoals men zijn bed opmaakt, zo slaapt men." De zoektocht naar stijl in het Belgische privé-interieur (1850-1914)', *Tijd-Schrift*, 2024, 37.

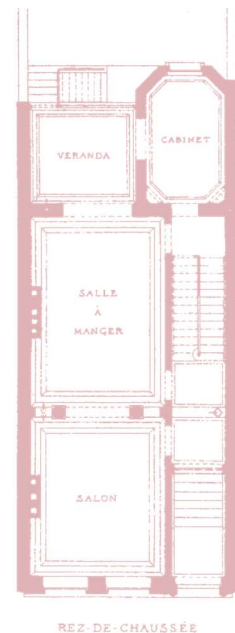
⁴⁶ Yves Schoonjans, *Architectuur en vooruitgang. De cultuur van het eclecticisme in de 19de eeuw*. (Gent: A&S/books, 2007), 252.

⁴⁷ Nuytinck, 'Zoals men zijn bed opmaakt', 37.

⁴⁸ Leen Meganck, 'Architectuur als decor voor het sociale leven in de 18de eeuw', in *Performing arts in the Austrian 18th century. New directions in historical and methodological research*, onder redactie van Jaques Van Schoor, Christel Stalpaert, en Bram Van Oostveldt (Gent: Universiteit Gent, 1999), 9.

De burgerlijke planindeling

Bij die nieuwe bevolkingsgroep hoorde dus ook een nieuwe manier van wonen die haar zou onderscheiden van de lagere klassen waaruit ze opklommen. De nieuwe klasse bouwde burgerwoningen rond stadskernen en op het platteland. De woningen volgden een vaste indeling, overgenomen van het achttiende-eeuwse 'hôtel de maître' of herenhuis. Beide werden opgesplitst in woon-, ontvangst- en dienstvertrekken. Bij de herenhuisen gebeurde die splitsing in de breedte van het perceel, bij de burgerhuizen in de diepte.⁴⁹ Die opdeling was cruciaal om het dagelijkse leven van de bourgeoisie te huisvesten. Er was plaats nodig voor de talrijke en diverse ontvangsten, het gezin zelf en het dienstpersoneel. De ruimten voor het dienstpersoneel drongen de andere twee sferen binnen, zo kon het ongezien en zonder veel contact met de bewoners zijn werk doen. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw lag de indeling van die woningen zo goed als vast.⁵⁰ Los van de sociale opsplitsing werd de woning ook in de langs- en dwarsrichting onderverdeeld in beuken. Loodrecht op de straat kende de woning een brede en een smalle beuk, respectievelijk ongeveer twee derde en één derde van de gevelbreedte. De breedte van de brede beuk kwam overeen met drie à vierenhalve meter, de smalle met 1,6 à 2,1 meter, uitgaande van een gevelbreedte tussen zes en zeven meter.⁵¹ Parallel met de straat verdeelde het wonen zich over twee of drie kamers, met een diepte van ongeveer vier meter. Die maat komt overeen met de toenmalige mogelijke overspanningsbreedte van de houten balken.⁵² Niet alleen de maten stonden vast, ook de volgorde en functies van de vertrekken bleven behoorlijk rigide. Men kwam binnen in de vestibule en betrad daarna de aaneenschakeling van salon, salle à manger en eventueel veranda. De drie ruimten liepen in elkaar over en waren slechts (soms) door deuren van elkaar gescheiden.⁵³ We spreken dan van kamers en enfilade of en suite (zie: *in de volksmond*). Op speciale gelegenheden stonden al die deuren open, en stond de volledige gelijkvloerse verdieping in het teken van de ontvangst. Niet alleen het aantal kamers die voor ontvangst beschikbaar waren, maar ook de diepte van het gecreëerde zicht werd een maatstaf voor de welstand.⁵⁴ De suite werd in de hogere klassen in de achttiende eeuw overgenomen uit de Franse saloncultuur en kwam via de imitatie van de stadspaleizen en herenwoningen in de burgerwoning terecht.⁵⁵ Door de opdeling in

/1/ Typisch plan van een negentiende-eeuwse burgerwoning

⁴⁹ Nuytinck, 'Zoals men zijn bed opmaakt', 40.

⁵⁰ Cedric D'haese, 'De 19e eeuwse herenwoning als ontwerpogave. Burgerlijke wooncultuur in Gent en haar banlieu.' (masterproef, Universiteit Gent, 2012), 93.

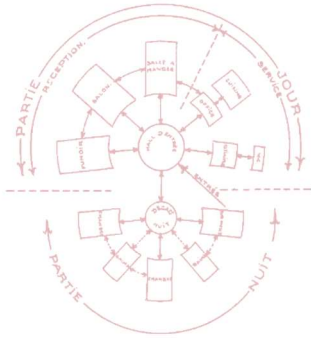
⁵¹ Jos Vandenbreeden en Françoise Dierkens-Aubry, *De 19de eeuw in België. Architectuur en interieurs* (Tielt: Lannoo, 1994), 201.

⁵² Gérald Ledent en Alessandro Porotto, red., *Brussels housing. Atlas of residential buildings*. (Bazel: Birkhauser, 2023), 24.

⁵³ Vandenbreeden en Dierkens-Aubry, *De 19de eeuw in België*, 201.

⁵⁴ Meganck, 'Architectuur als decor', 10.

⁵⁵ Dirk Bonquet e.a., red., *Patershol Gent. Binnenste buiten* (Gent: Dekenij Patershol, 1986), 34.

/2/ schema voor uitgebreide kamerschikking voor appartementen

9//Cette porte doit être disposée pour qu'il soit permis en l'ouvrant d'embrasser d'un seul coup d'œil le plus grand volume possible du salon.

10//Quand disparaissent le salon, le cabinet, la chambre d'étranger et la chambre de servante, on est à la maison du petit bourgeois dépourvu d'aisance et qui confine à la maison ouvrière.

beuken werden ook kamers met verschillende verhoudingen gecreëerd. De belangrijkste ruimten kregen hoge plafonds en grote ramen en werden enfilade geschakeld. De nevenschikte kamers daarentegen waren kleiner, lager en dieper. Dat verschil in ruimtelijke ervaring zorgde mee voor de ruimtelijke differentiatie en hiërarchie in de woning.⁵⁶

Ook in de luxueuze appartementen verlangde de burgerij in de jaren 1920 naar de burgerlijke scheiding tussen ontvangst-, woon- en dienstvertrekken. Het aantal ontvangstruimten hing af van het appartement. Elk appartement in eenzelfde gebouw kon voorzien zijn van een verschillend aantal salons en ontvangstvertrekken.⁵⁷ Net zoals in de woningen had een appartement vaak meerdere ontvangstvertrekken: een kleine eetkamer, klein salon, bureau, 'parloir' of 'boudoir'.⁵⁸ Het salon moest echter het meest luxueuze ontvangstvertrek zijn en de beste locatie in de woning krijgen. De representatieve ruimten lagen steeds vooraan aan de straatzijde, zodat het straatlawaai niet doordrong naar de privévertrekken. Daarbovenop situeerden ze zich idealiter in het verlengde van de hal.⁵⁹

Niet enkel het bezit van de ruimte gaf de status prijs, maar ook de aankleding ervan. Onder meer de plaatsing van de toegangs- en verbindingseuropen speelden daarbij een belangrijke rol. Bij het openen moest in één oogopslag zoveel mogelijk oppervlakte van het salon zichtbaar zijn.⁶⁰ Daarnaast verzekerden hun slimme plaatsing en voldoende grote openingen een vlotte circulatie. Ook de plaats van de gast was niet willekeurig. De bezoeker kreeg de meest prominente plaats in het salon; tijdens recepties nam hij of zij plaats aan de meest volledig zichtbare wand. Bij een aangename ontvangst hoorde ook een fijne lichtinval. Wenste men goede, natuurlijke verlichting in de namiddag, dan zaten de ramen bij voorkeur aan de zuid- of westkant.⁶¹

In de hoogste adellijke en burgerlijke klassen voorzag men dus meerdere vertrekken of zelfs de volledige gelijkvloerse verdieping voor ontvangsten. Onder invloed van de Franse ruimtediversifiëring kreeg ook in Vlaanderen elke functie een eigen kamer: rookkamer, rustkamer, bibliotheek, enzovoort.⁶² Het aantal en de diversiteit van dat soort

⁵⁶ Ledent en Porotto, *Brussels housing*, 24.

⁵⁷ Vandenbreeden en Dierkens-Aubry, *De 19de eeuw in België*, 198.

⁵⁸ Jean Delhay, *L'appartement d'aujourd'hui* (Luik: Desoer, 1946), 105.

⁵⁹ Delhay, *L'appartement d'aujourd'hui*, 94.

⁶⁰ Delhay, *L'appartement d'aujourd'hui*, 96.

⁶¹ Delhay, *L'appartement d'aujourd'hui*, 97.

⁶² In de 18de eeuw kwam de diversifiëring van ruimten in Frankrijk in een stroomversnelling. Élie Haddad, 'Forschungen zum Haus in der Frühen Neuzeit in Frankreich. Im Schnittpunkt der Disziplinen', in *Das Haus in der Geschichte Europas. Ein Handbuch*, onder redactie van Roman Bonderer e.a. (Berlijn: De Gruyter, 2015), 80.

kamers in de woonst gaf de welstand van de bewoners weer.⁶³ Hoe meer salons, hoe beter bedeed. De afwezigheid van die ontvangstvertrekken associeerde men onmiddellijk met de lagere klassen. Die degradatie had niet enkel te maken met de nodige financiële middelen, maar ook met het vrijgesteld zijn van huishoudelijk taken.⁶⁴ De waardigheid van het burgerlijke koppel berustte op de mogelijkheid van de man om zijn vrouw vrij te stellen van werk.⁶⁵ Dankzij de bedienden was die vrijstelling voor hogere burgervrouwen mogelijk, maar bij de lage burgerij en de arbeidersklasse moest de vrouw des huizes zich over de voor- en achterkant van de woning verdelen.⁶⁶

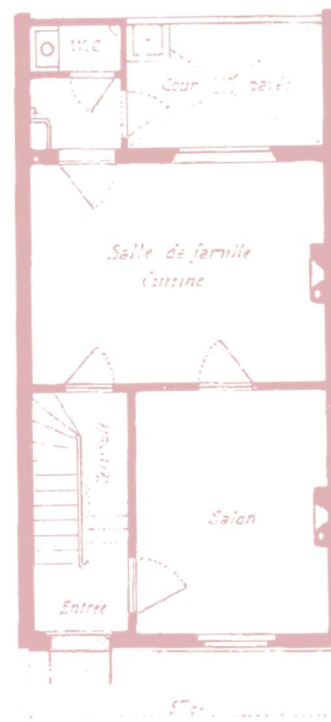
Woningen van de adel en de hoge burgerij beschikten dus niet over een goede kamer. Toch is die achtergrondinformatie noodzakelijk om te begrijpen waarnaar de lagere klassen streefden. De woningen golden als streefbeeld, het ultieme doel van de lage en middenklasse.

De imitatie van het burgerlijk salon

Hoewel de lage burgerij en de arbeidersklasse zich die overmaat aan ruimten niet kon veroorloven, imiteerden ze de hogere klasse wel op kleinere schaal. Volgens Bart Verschaffel houdt de verburgerlijking in dat “het huis ontdekt in een representatieve voorzijde en een verborgen achterzijde”.⁶⁷ Net die ontdekteling namen de lagere klassen in de woning op. De kamer aan de straatzijde transformeerde tot goede kamer en in de achterste kamer werd geleefd.

Tot de burgerlijke waarden behoorde ook eerlijkheid. De dingen mochten zich niet anders voordoen dan ze waren. Men moest leven binnen zijn stand, zowel erboven als eronder leven was uit den boze.⁶⁸ De inrichting van de woning hoorde overeen te stemmen met de werkelijke stand en klasse van de bewoners. “Arbeiders woonden bijvoorbeeld in arbeiderswijken, in arbeidershuizen met een arbeiderskeuken en een arbeidersinrichting.”⁶⁹ Het fenomeen van de goede kamer druiste daar volledig tegen in. De goede kamer wekte de illusie van een hogere stand. In werkelijkheid was niets minder waar. Dat leidde tot arbeiders, wonend in arbeiderswijken, in arbeidershuizen met een arbeiderskeuken en een arbeidersinrichting, voorafgegaan door een burgerlijke kamer vooraan in de woning. De goede kamer fungeerde als toneel. Er werd een levensstijl opgevoerd die zelden overeenkwam met de werkelijkheid.

11//Bij kleinburgers was de weerstand tegen een sobere inrichting van het woonhuis doorgaans zeer groot. Sterker dan andere bevolkingsgroepen hechtten zij belang aan de 19de-eeuwse burgerlijke interieurs – de burgerij was immers slechts één trede op de sociale ladder verwijderd.

/3/ Typisch plan van een negentiende-eeuwse arbeiders- of bediendewoning

⁶³ Vandenbreeden en Dierkens-Aubry, *De 19de eeuw in België*, 200.

⁶⁴ Bart Verschaffel, 'Bad dream houses. De impasse in de woningarchitectuur', *De Witte Raaf*, 2005, 2.

⁶⁵ Verschaffel, 'Bad dream houses', 8.

⁶⁶ Verschaffel, 'Bad dream houses', 2.

⁶⁷ Verschaffel, 'Bad dream houses', 2.

⁶⁸ Meganck, 'Architectuur als decor', 10.

⁶⁹ Irene Cieraad, 'Ons huis is een gatenkaas', *De Witte Raaf* 20, nr. 116 (2005): 12.

*12//Als ik mijn kleine communie deed,
dan was ze versiert. -Reina*

Els De Vos omschrijft de goede kamer als “een ontvangstkamer die de mooiste meubelen bevatte, de belangrijkste erfstukken, de hoed van de zondag en de fiets. Ze werd enkel gebruikt bij speciale gelegenheden zoals een communiefeest, een ziekenliturgie, een overlijden of hoog bezoek van een priester bijvoorbeeld. [...] Ze vormde als het ware de overgang tussen de publieke en private ruimte.”⁷⁰ Ze kwam aan het einde van de negentiende en begin van de twintigste eeuw veelvuldig voor in lagere sociale klassen, zoals arbeiders- of boerenwoningen.⁷¹ Ze beschikten vaak maar over twee gelijkvloerse kamers. De goede kamer creëerde de illusie dat de bewoners vrij waren van werk, terwijl de vrouw zich in werkelijkheid over de voor- en achterkant moest verdelen.⁷² Zowel de vrouw des huizes als de woning moesten te allen tijde klaar zijn om bezoek te ontvangen. Die gedachte vloeide voort uit de spiegeling aan de (hogere) burgerij. Aangezien de burgerij een overvloed aan kamers had om te ontvangen, was er altijd wel één ontvangstkamer ordelijk en netjes.

*13//Ja thuis hadden wij een voorkamer.
In mijn ouderlijk huis, want dan ben ik
in een appartement gegaan en daar
bestaat dat niet. -Ernestine*

De goede kamer diende in eerste instantie om te pronken. Ze etaleerde de nieuw verkregen status en middelen voor zowel bezoekers als de bewoners zelf. De goede kamer kwam niet alleen voor in de stad, de variant op het platteland kwam meestal voor als pronkkamer. In tegenstelling tot de salons kwamen ze zelden in appartementen voor. De beperkte doelgroep van het appartement kan daarvan een verklaring zijn. Bedoeld voor enerzijds de gegoede klassen en anderzijds sociale woningbouw zorgde dat respectievelijk voor een overdaad en een beperking aan ruimten. De sociale woningen streefden naar een beperkt programma op een beperkte oppervlakte. Bij de arbeiderswoningen, waar dezelfde streefdoelen vooropstonden, kwamen nochtans wel goede kamers voor.

*14//Voor parade. Voor dat te hebben.
Voor te zeggen; kijk ik heb dat!
-Augusta*

15//Dat stond altijd gereed. -Madeleine

⁷⁰ Els De Vos, *Hoe zouden we graag wonen? Woonvertogen in Vlaanderen tijdens de jaren zestig en zeventig* (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2012), 139. Een gelijkaardige definitie staat in: Benedicte Declerck, ‘Dialectbenamingen voor de woning en het interieur in West-Vlaanderen’ (licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2004), 203.

⁷¹ Nuytinck, ‘Zoals men zijn bed opmaakt’, 43.

⁷² Verschaffel, ‘Bad dream houses’, 2.

Goede kamers waren dus aanwezig in de lage sociale klassen en de lage burgerij, maar kregen een verschillende verschijningsvorm. Er is een duidelijk onderscheid in de configuratie van de goede kamer bij de arbeiders- en de burgerwoning. De beperkte woonoppervlakte van één tot twee kamers op de gelijkvloerse verdieping kenmerkte de woningen van de lagere klassen. De goede kamer eiste dus niet enkel de beste plek en meest prominente plaats in de woning op. Haar aanwezigheid bepaalde ook het gebruik van de omliggende ruimten.⁷³ Wanneer de goede kamer deel uitmaakte van het woonpatroon van de bewoners en dagelijks gebruikt werd, kon de ruimte erachter dienen als eetkamer. Werd de eerste ruimte als goede kamer ingericht, dan werd de tweede een woonkeuken, waar zich het hele woongebeuren afspeelde. Het leven – eten, wonen, huishouden – werd dan beperkt tot de tweede kamer en/of de keuken. De burgerij had vaak meer ruimte. Op hun bel-etage was plaats voor drie aaneengesloten ruimten. Het salon of de goede kamer werd gevolgd door de *salle à manger* en eventueel de veranda. Dubbele (soms beglaasde) deuren scheidden de kamers en suite. De keuken situeerde zich dan vaak ondergronds in de kelder. Bevond de keuken zich op de bel-etage, dan kwam na de goede kamer een tussenkamer die diende als eet- of leefkamer. Qua opbouw was die opeenvolging dus gelijkaardig aan die van de hoge burgerij. Toch functioneerde ze eerder als goede kamer dan als salon.

In het vervolg van deze masterproef verwijst salon naar de ontvangstkamer in de hogere klassen en goede kamer naar de ontvangstkamer in de lagere klassen.

Salon versus goede kamer

De noodzakelijke uiteenzetting over de burgerlijke woonst en de woningen van hogere klassen bood de mogelijkheid om een duidelijk onderscheid te definiëren tussen de salons van de hoge burgerij en de goede kamers van de lage burgerij en arbeiders. Volgens de veelvoorkomende omschrijving van goede kamer als de kamer met de mooiste meubels die bij gelegenheden wordt gebruikt, valt namelijk ook het salon daaronder. Het onderscheid tussen de goede kamer in de lagere klassen en het salon in de hogere klassen is echter drievoudig.

Eerst en vooral komen ze voor in andere klassen en dus andere woningen. Salons horen thuis in woningen van de hoge burgerij en komen vaak in meervoud voor. Goede kamers situeren zich in woningen van de lage klassen. Ten tweede verschilt de gebruiksfrequentie. In de goede kamers kwam nauwelijks bezoek, hoogstens enkele keren op een jaar. In de salons

//2 Eén van de weinige gevonden foto's van een deel van een goede kamer

⁷³ Sofie De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis. Wooncultuur in Vlaanderen tijdens het interbellum* (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2010), 134.

kwamen vaker mensen over de vloer. Er werden thee- en koffietafels gehouden, net zoals partijen. Voor die gelegenheden was bovendien tijd en geld voorhanden. Ook de bewoners zelf verbleven vaak in salons. Het derde onderscheid zit in de bezoeker zelf. In de goede kamers kwamen bezoekers die gewoonlijk tot een hogere sociale klasse behoorden dan de bewoners zelf. In de salons is het publiek voornamelijk beperkt tot gasten uit dezelfde sociale kring.

16//We glimlachen misschien zo nu en dan nog wel eens vertederd om de tierelantijntjes waarmee grootmoeder zich omringde, maar we zouden bij de inrichting van onze kamers toch beslist niet haar voorbeeld willen volgen.

In tegenstelling tot die salons – die voornamelijk op dezelfde manier geschakeld waren, en enfilade met de *salle à manger* en veranda – kenden de goede kamers een grotere diversiteit. Men probeerde ze in eender welke woning te integreren. De vorm op zich was minder van belang. Haar pure aanwezigheid was het voornaamste. In diezelfde periode streefde de burgerij net naar de individualiteit en persoonlijkheid die de lagere klasse door de diversiteit onbedoeld bereikte. De burgerwoning getuigde niet enkel van de klasse en stand van de bewoners, maar moest een portret zijn van de bouwheer. Paradoxaal genoeg slaagde de goede kamer daar precies beter in dan de uniforme driedeling in het burgerlijke interieur. Daar bleef de individualiteit voornamelijk beperkt tot de gevel.⁷⁴

De uitstervende goede kamer

Vanaf het interbellum werd de goede kamer door woonopvoeders veroordeeld tot nutteloze pronkkamer en verloren ruimte.⁷⁵ Dat ze de beste positie in de woning innam, was niet langer verantwoordbaar. Ze was niet meer gewenst en haar bestaan stond onder druk. Men wilde een nieuwe, moderne woninginrichting, die paste bij de nieuwe tijd.

17//Tot mijn tien jaar heeft dat een plootse gehad. Daarachter. Den oorlog is uitgebroken en thans is dat veranderd. -Augusta

Na de Tweede Wereldoorlog werd de goede kamer uiteindelijk afgebroken, zowel letterlijk als figuurlijk. Haar muren werden massaal gesloopt terwijl ze ook in publicaties aan kritiek onderworpen bleef. De mate van afkeuring verschilde echter van organisatie tot organisatie. De modernisten waren er radicaal tegen. Een kamer voorbehouden voor ontvangsten die zich slechts enkele malen per jaar voordeden, kon volgens hen absoluut niet. Het druiste in tegen hun principe dat de woning bestaat om gebruikt te worden, in eerste instantie door de

⁷⁴ Onder andere Victor Horta en Paul Hankar experimenteerden in planopbouw met alternatieven voor de typisch negentiende-eeuwse burgerlijke indeling. Marc Dubois, 'De rijwoning. Een woningtype met een rijk verleden en een toekomst', *Vlaanderen*, 1996, 10.

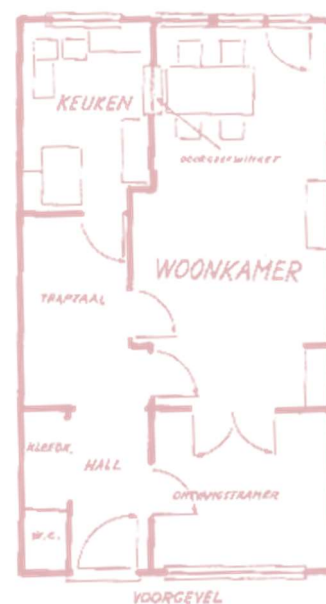
⁷⁵ Fredie Floré, *Lessen in goed wonen. Woonvoorlichting in België 1945-1958* (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2010), 156.

bewoners zelf.⁷⁶ Ook de socialistische organisaties pleitten voor haar verdwijning. Ze raadden een leefruimte aan waarin eventueel een hoekje was voorzien voor ontvangsten.⁷⁷ Daartegenover stond een ander uiterste: organisaties zoals de *Boerenbond* en de *Bond voor Grote en Jonge Gezinnen*. Zij schreven de goede kamer oorspronkelijk niet af. Integendeel, ze bleef nuttig. Waar zou men anders de priester voor de ziekenliturgie ontvangen?⁷⁸ Ook de *Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken* bevocht de goede kamer minimaal. De woonhuisvestingsmaatschappij wist hoe gehecht bewoners aan de kamer waren. Ze mocht blijven bestaan op voorwaarde dat ze kleiner was dan de familiekamer en bijkomende functies zou huisvesten. Bij de realisatie stootten huisvestingsmaatschappijen echter op een probleem. Het behoud van de goede kamer in nieuwe woningplattegronden vroeg oppervlakte en kostte bijgevolg meer. Daarom werd een onderscheid gemaakt op basis van sociale klassen. Eigenaars van woningen kregen een goede kamer, 'sloppenwijkbewoners' niet.⁷⁹ Ook de *Katholieke Arbeiders Vrouwengilde* pleitte in diezelfde periode voor de integratie van de goede kamer in het woonpatroon van de bewoners.

Of men nu voorstander was van het behoud of de liquidatie van de goede kamer, er was één gemeenschappelijke eis: de kamer moest deel uitmaken van het dagelijkse woonpatroon van de bewoners.

De visie van de woonvoorlichters en organisaties kwam echter niet overeen met die van hun publiek. Dat de goede kamer na de Tweede Wereldoorlog nog gegeerd was bij de bevolking blijkt uit een prijskamp, georganiseerd door de *Katholieke Arbeiders Vrouwengilde* in 1949. De deelnemers kozen het beste uit zeven plannen. De keuze kwam neer op een woning met een keuken-woonkamer of afzonderlijke keuken, met of zonder ontvangstkamer en met of zonder afzonderlijk washuis. De meerderheid koos voor een woning mét ontvangstkamer.⁸⁰ De kritiek bleef dus voornamelijk beperkt tot de woonopvoeders. In werkelijkheid werd de goede kamer echter geapprecieerd en bleek haar aanwezigheid bij de verkoop van een woning zelfs een troef.⁸¹

18//En dat is echt zo de generatie van mijn grootouders dan. Maar je ziet dan eigenlijk wel dat de generatie verder, van mijn ouders, die hadden dat al niet meer. -BEL

/4/Één van de zeven plannen waaruit men kon kiezen in de prijskamp

⁷⁶ De Vos, *Hoe zouden we graag wonen?*, 139.

⁷⁷ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 127.

⁷⁸ De Vos, *Hoe zouden we graag wonen?*, 141.

⁷⁹ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 124.

⁸⁰ Fredie Floré, 'Lessen in modern wonen. Een architectuurhistorisch onderzoek naar de communicatie van modellen voor goed wonen in België 1945-1958' (doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent, 2006), 126.

⁸¹ Leen Meganck, 'Volkshuisvesting in het interbellum. Van beluik tot tuinvijk tot flatgebouw', *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*, 1998, 4.

19//Alleen hier en daar blijven de mooie kamers, bewust of bij toeval, bewaard als historische herinneringen aan een verloren stijl van leven.

Daarnaast combineerde men ook de woonadviezen met eigen wensen. Door de muren tussen de goede kamer en de eetkamer te slopen, ging ze niet altijd volledig verloren. In de door Els De Vos onderzochte woningen van *Nationale Maatschappij voor Kleine Landeigendom*-respondenten bleek dat de sloop van die muur vaak gepaard ging met de bijbouw van een veranda. De nieuwe grote kamer diende enkel voor 'speciaal bezoek'. Hoewel de kamer altijd in orde was, werd er wel meer in geleefd dan in de goede kamer.⁸² Daardoor leverden de aan elkaar gesmolten goede kamer en eetkamer toch een grotere versie van de ontvangstruimte op.⁸³

Tot het einde van de jaren 1950 bleef de goede kamer courant aanwezig in de woningen. Op het platteland bleef ze zelfs nog langer bestaan.⁸⁴ Vandaag is ze zo goed als uitgestorven.

Opvallend genoeg gold in Vlaanderen voornamelijk de pronkzucht en het beperkte gebruik als argument tegen de goede kamer. Ze stond symbool voor geld- en ruimteverspilling. In Nederland zette men die argumenten kracht bij door ook de tijdverspilling te belichten. In een poging om de goede kamer te doen verdwijnen, benadrukte Maria Emalia Leliman-Bosch de talrijke uren die vrouwen er doorbrachten. De tijdverspilling sloeg niet op de tijd die vrouwen spendeerden in de goede kamer tijdens de ontvangsten, maar wel op de tijd die ze verloren om de kamer te onderhouden.⁸⁵

Ook in bestaande publicaties en definities ligt de nadruk op het pronkgehalte en het beperkte gebruik. In de geconsulteerde bronnen en de gesprekken met bewoners kwamen echter veel meer eigenschappen naar boven. Deze masterproef herleidt alle eigenschappen tot vijf kenmerkende elementen. Het was de representatieve kamer /1/ aan de voorkant van de woning, /2/ waar geschiedenis een plaats krijgt, /3/ voorbehouden voor het niet-alledaagse, /4/ met manipuleerbare grenzen en /5/ met een alternatief comfort. Het volgende hoofdstuk stelt in vraag hoe 'Vlaams' het fenomeen van de goede kamer was door de bovengenoemde kenmerkende elementen af te toetsen aan gelijkaardige buitenlandse exemplaren.

⁸² Er werd bijvoorbeeld ook televisie gekeken. De Vos, *Hoe zouden we graag wonen?*, 145.

⁸³ De Vos, *Hoe zouden we graag wonen?*, 145.

⁸⁴ Hilde Heynen, 'Hoe te wonen? Theorie en praktijk van de moderne woencultuur in de jaren vijftig en zestig', in *Wonen in welvaart. Woningbouw en woencultuur in Vlaanderen, 1948-1973.*, onder redactie van Karina Van Herck en Tom Avermaete (Antwerpen: Vlaams Architectuur Instituut, 2006), 198.

⁸⁵ Karin Gaillard, 'De ideale woning op papier. Honderd jaar woonadviezen voor het verantwoorde interieur', in *Honderd jaar wonen in Nederland 1900-2000*, onder redactie van Irene Cieraad en Karin Gaillard (Rotterdam: Uitgeverij 010, 2000), 129.

In het buitenland?

Dit hoofdstuk lijst enkele gelijkaardige praktijken uit andere landen en culturen op. Het is echter niet exhaustief. Voor verder onderzoek is het mogelijk interessant om de lijst uit te werken en de specifieke verschillen tussen de diverse goede kamers grondig uit te pluizen. Maar voor deze masterproef was dat te verregaand.

De selectie illustreert dat de goede kamer geen puur Vlaams fenomeen was, maar in meer of mindere mate ook elders voorkwam. Hoewel niet alle kenmerken van de Vlaamse ontvangstkamer aanwezig waren, bleven in de buitenlandse casussen de drie voornaamste kenmerken aanwezig: de representatieve kamer /1/ aan de voorkant van de woning, /3/ voorbehouden voor het niet-alledaagse. Specifieke, locatiegebonden kenmerken vulden de Vlaamse aan. Alleen de Nederlandse pronkkamers kwamen volledig overeen met de Vlaamse aangezien België en Nederland pas in 1830 officieel van elkaar scheidden en het concept van de goede kamer voor die tijd al courant was. De lijst begint bij buitenlandse kamers die het meest gemeen hebben met de Vlaamse kamer en evolueert dan naar abstractere vergelijkingen.

De Nederlandse *mooie kamer*

Ook in Nederland bestond in de middenklasse het gebruik om de publieke en private delen van de woning strikt gescheiden te houden. De *zaal* was het Nederlands equivalent van het Vlaamse salon, in grote panden ontving men er de gasten.⁸⁶ Bij de boeren en lagere klassen gebeurde dat in de pronkkamer, ook wel de mooie kamer, goei kamer of aankante kamer genoemd.⁸⁷ Ook in de arbeiderswoning kwam de goede kamer terug. Bij gebrek aan ruimte voor een goede kamer, voorzag de vrouw des huizes in de leefruimte toch een mooier hoekje, vol schoonheid.⁸⁸ Ze richtte de kamer in met meubels naar het voorbeeld van wat ze in de hogere klassen had gezien. Mooie spullen, geboende meubels en ingelijste foto's kenmerkten de Nederlandse goede kamers.

Anders dan in Vlaanderen pronkte men er ook met de tegels aan de wand en linnenkasten. Dat laatste meubel mocht zelfs openblijven bij bezoek, de inhoud stond dan tentoon.⁸⁹ Niet enkel de meubels en objecten verklaptten de stand van de bewoners, ook de grootte en positie

⁸⁶ Ruud Spruit, 'De mooie kamer', in *Van kamer tot kamer* (Zwolle: Waanders, 2018), 42.

⁸⁷ Karen Kolderweij en Karin Gaillard, red., *Binnen bij boeren. Wonen en werken in historische boerderijen* (Zwolle: Waanders, 2001), 43.

⁸⁸ Kolderweij en Gaillard, *Binnen bij boeren*, 43.

⁸⁹ Spruit, 'De mooie kamer', 35.

van de raamopeningen.⁹⁰ In de negentiende eeuw speelde ook wat net achter de raampartijen te zien was een belangrijke rol. Niet zozeer de soort gordijnen, maar wel de gebruikte materialen, de hoeveelheid lagen en de afwerking ervan markeerde de status⁹¹. Wanneer in de loop van de twintigste eeuw de positie en grootte van de ramen in de gevel over de verschillende klassen gelijk kwamen te staan, verraadde de aanwezigheid en de afmetingen van een voortuin de welgesteldheid van de bewoners⁹². Net als bij ons werd de goede kamer alleen bij ontvangst gebruikt, hoogstens op zondag breidde het familieleven zich uit tot de goede kamer.⁹³

De Engelse *parlour*

Ook in Engeland kwam een ruimte uit de hogere klassen voor, weliswaar aangepast aan de woningen en middelen van de lagere klassen. In gegoede omgevingen gebruikte men een 'drawing room' als ontvangstkamer. Ze moest de stand van de bewoners weerspiegelen en was het domein van de vrouw.⁹⁴ Het typische negentiende-eeuwse rijhuis bevatte onder andere een nauwelijks gebruikte "parlour", "front room" of ook "drawing-room" voor sporadisch publiek en formeel gebruik. De drawing room was courant bij de hogere en middelklasse, terwijl de parlour voornamelijk aanwezig was in de lagere sociale groepen, zoals boeren en elektriciens.⁹⁵ Toch wordt drawing room ook courant gebruikt als synoniem voor de parlour.

In 1955 constateerde Dennis Chapman dat in woningen met twee kamers op de begane grond, de ene kamer dienstdeed als keuken-leefruimte, terwijl de andere tot parlour omgedoopt werd. In woningen met een keuken en twee andere kamers, merkte hij twee voorkomende schikkingen op. In de eerste schikking werd de ene kamer de leefruimte voor dagelijks gebruik en de andere kamer de ongebruikte parlour. In de tweede schikking kwam geen parlour voor en werd de ene kamer gebruikt om maaltijden te nuttigen en de andere om in te leven of gasten

⁹⁰ De positie van de ramen in de gevel had niet enkel een representatieve, maar ook een opvoedende rol; op die manier krijgt de Amsterdamse huisvrouw niet de mogelijkheid om bij het uitkloppen van textiel uit het raam te hangen en toch deel te nemen aan het straatleven. Irene Cieraad en Karin Gaillard, red., *Honderd jaar wonen in Nederland 1900-2000* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 2000), 20.

⁹¹ Irene Cieraad, 'Dutch windows. Female virtue and female vice', in *At home. An anthropology of domestic space*. (Syracuse: Syracuse University Press, 1999), 46.

⁹² Cieraad, 'Dutch windows', 36.

⁹³ Irene Cieraad, 'De gestoffeerde illusie. De ontwikkeling van het 20e-eeuwse woninginterieur', in *Honderd jaar wonen in Nederland 1900-2000*, onder redactie van Irene Cieraad en Karin Gaillard (Rotterdam: Uitgeverij 010, 2000), 89.

⁹⁴ Judith Flanders, 'The drawing room', in *Inside the victorian home. A portrait of domestic life in victorian England* (New York: WW Norton, 2003), 168.

⁹⁵ Jane Hamlett, *Material relations. Domestic interiors and middle-class families in England, 1850-1910* (Manchester: Manchester University Press, 2010), 41.

te vermaken.⁹⁶ Volgens hem was die parlour voornamelijk bedoeld om te pronken. De drawing room werd in de lagere klassen dus gereduceerd tot parlour, het Engelse equivalent van de goede kamer.

Toch legt Chapman in zijn publicatie als enige het verband tussen de aanwezigheid van de parlour en de indeling en comfortinstallaties van de woning. Niet alleen de sociale verwachtingen maar ook de organisatie van de woning werkten de implementatie van de parlour in de hand.⁹⁷ Zo transformeerde men een kamer zonder dienstluikje en te ver verwijderd van de keuken tot parlour. Het openen van drie deuren en doorkruisen van de 'hall' was simpelweg te lang en omslachtig voor dagelijks gebruik. Daarnaast liet ze geen contact toe tussen de kamer en de keuken, waardoor toezicht op de kinderen onmogelijk was.⁹⁸

De kamer werd gebruikt voor sociale gelegenheden, maar kon ook dienen als ruimte voor rust en terugtrekking voor familieleden, of voor activiteiten die niet de hele familie aanspraken zoals kaarten en zingen.⁹⁹ Er stonden gelijkaardige meubels als die van de leefruimte maar ze werden beter onderhouden en schoner gehouden. Men vond de objecten in de kamer waardevol, niet door hun intrinsieke waarde, maar door de emotionele waarde en betekenis die eraan vasthing.

Ook de distributie van die objecten onderscheidde de parlour van de drawing room. Volgens Chapman concentreerden de waardevolle objecten zich in de parlour. Wanneer die kamer afwezig was en men tot een hogere klasse behoorde, werden de objecten over de volledige woning verdeeld.¹⁰⁰ Die objecten toonden niet enkel de klasse van de bewoners, maar ook hoe ver men het als vrouw des huizes en gezin had geschopt. Hoewel de gepaste inrichting van de kamer afhing van de trends op dat moment, waren enkele vaste elementen doorheen de tijd stevast gegeerd. Met een hoog plafond, een lange kamer en een erker had men met zekerheid al een streepje voor op de burens.¹⁰¹ Niet alleen de aankleding maar ook de schoonmaak van de parlour behoorden tot het takenpakket van de vrouwen. Een vlugge huisvrouw deed al snel drie uren over die schoonmaak doordat alles was bedekt, gestapeld en omhuld.¹⁰²

20//It becomes a storehouse of possessions and the furniture, and ornaments and curtains are often arranged as a set-piece to be viewed from the street.

FIG. 1. Council House

/5/ Voorbeeld van een slecht ontworpen council house waardoor de voorste kamer de parlour wordt

21//A home with a parlour or a bathroom was a visible reminder of the social distance many women had travelled from the bug-ridden, overcrowded homes of their childhood.

⁹⁶ Dennis Chapman, *The home and social status* (Londen: Routledge & Kegan Paul, 1955), 53.

⁹⁷ Chapman, *The home and social status*, 56.

⁹⁸ Chapman, *The home and social status*, 58.

⁹⁹ Chapman, *The home and social status*, 112.

¹⁰⁰ Chapman, *The home and social status*, 113.

¹⁰¹ Flanders, 'The drawing room', 174.

¹⁰² Flanders, 'The drawing room', 189.

22//It is a place for the reception of the stranger or the official visitor, a defence in depth against the outer world.

De kamer functioneerde ook als afscherming. Ze beschermde de bewoners van de gasten, bezoekers of vreemden. Door haar aanwezigheid konden bezoekers niet rechtstreeks in de privésfeer binnentreden. Ze werden ontvangen in een tussenruimte waarin de bewoners zelf beslisten hoeveel en wat ze toonden.

Anders dan in de goede kamer kent de drawing room ook buiten haar ontvangstgebruik een functie. Ze kon ook als vertrek gebruikt worden waarin het getrouwde koppel kon vertoeven; het werd zelfs in adviezen aanbevolen.¹⁰³ Ook wanneer het koppel gefotografeerd werd, gebeurde dat meestal in de parlour of drawing room.¹⁰⁴

De Turkse (en Wondelgemse) *selamlik*

In de Turkse cultuur staat gastvrijheid centraal. Aan de ontvangstrituelen wordt dan ook nog steeds veel aandacht besteed.¹⁰⁵ De mogelijkheid tot ontvangst zorgde in het oude Ottomaanse huis - de 'konak' - voor een ontubbeling. Men onderscheidde daarin de 'selamlik' en de 'haremluk'. Die opdeling steunt minder op de splitsing van woon- en ontvangstvertrekken, maar wel op een genderdivisie. De selamlik en de haremluk waren respectievelijk de plek voor de mannen en de plek voor de vrouwen. Die selamlik was nauw verbonden met het aanzien van de bewoners. Het was de grootste en belangrijkste plek in de woning en de plaats voor mannelijke samenkomsten. Ze bevond zich daarom het dichtst bij de voordeur.¹⁰⁶ De haremluk was dikwijls soberder aangekleed dan de selamlik. Daar speelde zich het dagelijkse leven af. Hun onderlinge positie verzekerde dat de haremluk de selamlik kon bedienen.¹⁰⁷

In tegenstelling tot de andere voorbeelden leeft die opdeling in de hedendaagse woningen nog op relatief dezelfde wijze verder. Dat maken Silke Jacobs en Lamia Kocaman duidelijk in hun masterproef *Transnational home-making in Gent*. Zij onderzochten zes Wondelgemse woningen die Turkse vrouwen naar hun hand zetten. Hoewel de woningen in Vlaanderen staan, beschouw ik het als een buitenlandse casus. De oorsprong van de opdeling ligt namelijk niet in de opsplitsing in de burgerwoning, maar in de hierboven vermelde ontubbeling in selam- en haremluk.

¹⁰³ Hamlett, *Material relations*, 92.

¹⁰⁴ De drawing-room was de meest gefotografeerde Engelse kamer. Hamlett, *Material relations*, 92.

¹⁰⁵ Silke Jacobs en Lamia Kocaman, 'Transnational home-making in Gent. Vrouwen met Turkse migratieachtergrond (ver)bouwen in Wondelgem' (Masterproef, Universiteit Gent, 2023), 6.

¹⁰⁶ Jacobs en Kocaman, 'Transnational home-making in Gent', 64.

¹⁰⁷ Jacobs en Kocaman, 'Transnational home-making in Gent', 64.

In de vormgeving en indeling van die hedendaagse woningen wordt rekening gehouden met de eventuele gast.¹⁰⁸ In vier van de zes onderzochte woningen bevinden zich twee woonkamers. De bezetting en het gebruik van de ruimtes hangt af van de gast. Voor speciaal bezoek wordt de eerste kamer gebruikt, "omdat het daar proper ligt."¹⁰⁹ Ook in de moderne woning laat die ontdebelling genderdivisie toe.¹¹⁰ Bij het ontvangen nemen mannen en vrouwen vaak in een andere ruimte plaats. De kamer voor de mannen bevindt zich dan vooraan in de woning en wordt bediend door de vrouwen, wiens kamer het dichtst bij de keuken ligt.

23//Turkse mensen doen dat zo, een ruimte waar ze bezoek ontvangen apart.

De Japanse *tokonoma*

In Japanse woningen was de 'zashiki' de mooiste ruimte die traditioneel gebruikt werd voor ceremoniële gebeurtenissen, zoals theeceremonies, maar ook huwelijken, begrafenissen en familiefeesten. Daarnaast diende ze vaak als ontvangst- en gastenkamer. De toegangsdeur tot de ontvangstkamer verschilt ook van de andere deuren in de woning.¹¹¹ In de traditionele Japanse ontvangstruimte is meestal een nis of alkoof aanwezig, de 'tokonoma'.¹¹² Oorspronkelijk was de term courant voor de volledige kamer waarin die nis zich bevond, nu verwijst hij voornamelijk naar de nis zelf. Op het vlak van gebruik sluit de tokonoma het best aan bij de goede kamer. Ze functioneerde als het ware als een goede kamer in de ontvangstkamer. Die 'hoek van de ontvangstkamer' heeft veel gemeen met de goede kamer.

De tokonoma differentieert zich op verschillende manieren van de ruimte waarvan ze deel uitmaakt. De vloer verschilt zowel in hoogte als in materiaal. De nis ligt doorgaans een optrede hoger en is in 'tatami-matten' uitgevoerd.¹¹³ Als dat niet het geval is, is ze voorzien van een materiaalonderscheid ten opzichte van de ruimte en ligt er een plankenvloer. Ook het materiaal en de hoogte van het plafond verschillen gewoonlijk. De palen krijgen een andere afwerking: men kiest een houtsoort die nog niet in de kamer voorkomt.¹¹⁴

¹⁰⁸ Jacobs en Kocaman, 'Transnational home-making in Gent', 37.

¹⁰⁹ Jacobs en Kocaman, 'Transnational home-making in Gent', 59.

¹¹⁰ Jacobs en Kocaman, 'Transnational home-making in Gent', 6.

¹¹¹ Jimmie Huylebroeck, 'Het Japanse theehuis. Chashitsu en de Sukiya stijl' (licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1998), 28.

¹¹² Nakagawa Takeshi, *The Japanese house in space, memory, and language*, vertaald door Geraldine Harcourt (Tokio: International house of Japan, 2005), 256.

¹¹³ Dit hoogteverschil heet *fumikomi*. Huylebroeck, 'Het Japanse theehuis', 25; Takeshi, *The Japanese house*, 256.

¹¹⁴ Huylebroeck, 'Het Japanse theehuis', 25.

De tokonoma is eveneens nauw verbonden met status en representatie. De plaats waar je in de ontvangstkamer ten opzichte van de nis mag plaatsnemen, geeft je status prijs; ze markeert de plaats van de eregast en het centrum van de kamer.¹¹⁵ Volgens de juiste etiquette plaatst men de belangrijkste gast het dichtst bij de tokonoma, bij voorkeur met de rug ernaartoe. Het bezitten van de hoek werd namelijk in de Edo-periode¹¹⁶ beperkt tot de hogere klassen, aangezien ze te luxueus was voor het gewone volk. Echter na de Meiji-periode¹¹⁷ werd de aanwezigheid van een tokonoma in de gastenkamer gebruikelijk voor iedereen. Hoewel de nis na de Tweede Wereldoorlog bekritiseerd werd als irrationeel en overbodig, bleef ze haar plek in de woning behouden, onder andere als uitingsplek van creativiteit.¹¹⁸

In tegenstelling tot de Vlaamse goede kamer zijn de objecten die de gastheer in de tokonoma tentoonstelt niet bedoeld om te pronken. Ze tonen gastvrijheid en aandacht voor de ontvangstrituëlen. Toch wordt soms vermeld dat de tokonoma “bestemd is voor versieringen”¹¹⁹. Dat verwijst naar de objecten die traditioneel in de nis geplaatst worden. Er hangen één of meer rollen en er staan typisch drie decoratieve, boeddhistische objecten genaamd ‘mitsugusoku’; een bloemenvaas, wierookstokje en kaars.¹²⁰ In tegenstelling tot de objecten in de Westerse rariteitenkabinetten en pronkkasten die meestal hun hele leven blijven staan, worden de rollen, bloemstukken en beeldjes regelmatig vervangen op basis van de seizoenen.¹²¹

Een laatste gelijkenis met de goede kamer zit in het beperkt betreden van de nis. Die beperking geldt hier niet enkel voor bewoners, maar ook voor gasten. Binnentreden in de nis is ten strengste verboden, behalve tijdens het vervangen van de decoratie. Maar ook aan die overtreding zijn strikte regels verbonden.¹²²

¹¹⁵ Huylebroeck, ‘Het Japanse theehuis’, 24.

¹¹⁶ Periode in de Japanse geschiedenis tussen 1603 en 1868 onder het bewind van militaire dictatuur. ‘Edo periode (1603 tot 1868)’, Tokyo, geraadpleegd 17 mei 2025, <https://tokyo.nl/japan/edo-periode/>.

¹¹⁷ Periode in de Japanse geschiedenis tussen 1868 en 1912. ‘Edo periode’.

¹¹⁸ ‘Tokonoma’, Kotobank, geraadpleegd 2 april 2025, https://kotobank.jp/word/%E5%BA%8A%E3%81%AE%E9%96%93-105027#goog_rewarded.

¹¹⁹ Huylebroeck, ‘Het Japanse theehuis’, 24.

¹²⁰ Takeshi, *The Japanese house*, 252; Kazuo Nishi, Mack Horton, en Kazumi Hozumi, *What is Japanese Architecture? A survey of traditional Japanese architecture* (Tokio: Kodansha, 1996), 74.

¹²¹ Diccon Sandrey, ‘4 most artistic features of the traditional Japanese house’, Japan Objects, geraadpleegd 2 april 2025, <https://japanobjects.com/features/japanese-house>.

¹²² ‘Tokonoma. Alcove in a traditional Japanese room where art or flowers are displayed’, Japanese Wiki, geraadpleegd 2 april 2025, [https://www.japanesewiki.com/culture/Tokonoma%20\(alcove%20in%20a%20traditional%20Japanese%20room%20where%20art%20or%20flowers%20are%20displayed\).html](https://www.japanesewiki.com/culture/Tokonoma%20(alcove%20in%20a%20traditional%20Japanese%20room%20where%20art%20or%20flowers%20are%20displayed).html).

De 'Vlaamse' *goede kamer*?

Volgens Witold Rybczynski kwam het idee om in de Engelse woning een onderscheid te maken tussen formele kamer(s) voor ontvangst en informele kamer(s) voor het dagelijkse gezinsleven niet uit de Franse woningbouw. Volgens hem kwam dat principe van 'the Dutch'.¹²³ Misschien is de goede kamer dus toch 'Vlaamser' dan dit hoofdstuk doet uitschijnen.

¹²³ Witold Rybczynski, *Home. A short story of an idea* (New York: Viking, 1986), 110.

Sporen

In het Vlaanderen van vandaag
tussen wooncultuur en architectuurpraktijk

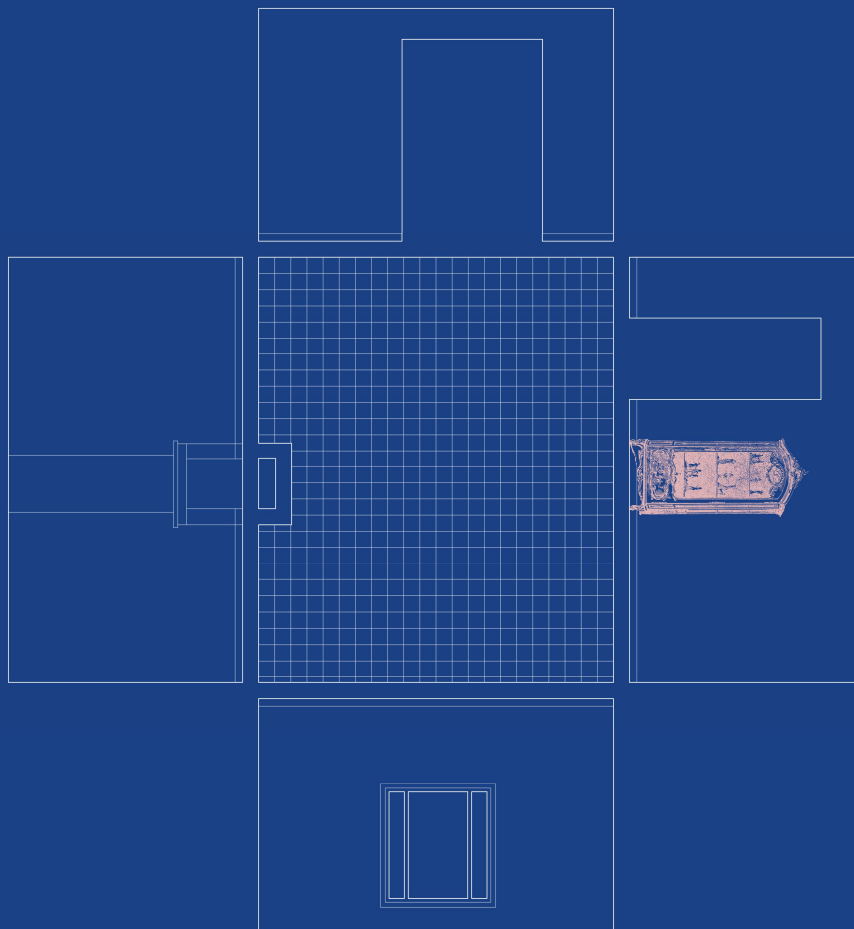
Volgens Bart Verschaffel komen in de huidige woningen drie woonmodellen samen. Het archaïsche keukenhuis, het burgerlijke-representatieve huis en het moderne huis zijn in verschillende mate aanwezig. Het representatieve karakter blijft volgens hem on(der)benut, omdat we in onze woningen zelden gasten ontvangen. Ook de burgerlijke opsplitsing tussen de representatieve voorzijde en de verborgen achterzijde leeft verder.¹²⁴ Hoewel de fysieke verschijningsvorm van de goede kamer uit onze woningen verdween, bleven de achterliggende burgerlijke logica's dus toch bestaan. De woningen zijn technisch gemoderniseerd, maar blijven vasthouden aan enkele burgerlijke principes. Dit deel onderbouwt de historische kenmerken, zoals aangehaald in het eerste deel. Elk hoofdstuk volgt dezelfde opbouw: de historische bestaansreden van het kenmerk en waarom het onder druk kwam te staan. Het geeft de tijdsgeest weer waarin het element een vanzelfsprekende plaats in de kamer had. Een ouderwetse term en een hedendaagse kwestie vergezellen steeds de hoofdstukken. De verouderde termen komen uit de lijst met synoniemen (zie: *in de volksmond*) en werden gekozen omwille van hun resonantie met het kenmerk en de hedendaagse kwestie. Aangevuld door een nieuwe, zelf opgestelde definitie transformeren de woorden naar termen die vandaag relevant zijn. Daarna worden ze in verband gebracht met hedendaagse kwesties. Het gaat om woon- en architectuurpraktijken die we nooit afleerden of opnieuw ontdekten. De argumenten worden gestaafd door hedendaagse projecten, gewoonten en handelingen die volgen uit de afgenomen gesprekken. Het *Vlaanderen van vandaag* is breed. De geselecteerde projecten situeren zich tussen 2008 en 2025 en geven een beeld van hoe we vandaag wonen.

¹²⁴ Verschaffel, 'Bad dream houses', 2.

voorkamer //

“Mensen willen meer aan de tuin leven. Het is pas ’s avonds dat je je terugtrekt in een donkere plek en die zit dan vooraan.”-*POOT*

de representatieve kamer /1/ aan de *voorkant* van de woning,

Sofie De Caigny omschrijft de goede kamer als de “kamer aan de straatzijde met, tijdens het interbellum, representatieve functie.”¹²⁵ In dit hoofdstuk komt dat meest prominente kenmerk aan bod. De goede kamer diende om zich van de lagere klassen te onderscheiden en naar de hogere klassen toe te klimmen. Ze was het pronkstuk van de woning, een ware schatkamer. Ze moest de grandeur van de salons imiteren.

Dat onderscheid tussen de standen begon al met de locatie van de woning. De tot de burgerij behorende fabrieksbazen bouwden hun woningen bijvoorbeeld op een afstand van de fabrieken en de stad. Dat zorgde niet alleen voor minder lawaai en vuil – typisch voor de stad. Haar locatie diende ook als onderscheid ten opzichte van de arbeidersklasse, die compact bij elkaar in de stedelijke context moest verblijven.¹²⁶

*24//Quelle tant de ces jardinets
n'offrent aucun attrait pour la maison,
alors qu'ils devraient être un décor
charmant devant la porte d'entrée.*

Ook het voorkomen van de woning in de straat was niet neutraal. De gevel en de voortuin gaven een voorbode voor wat men in de goede kamer aantrof. Bij het betreden van het perceel mocht de voortuin, indien aanwezig, niet onderdoen. De voortuin moest een aangename plek zijn. Voornamelijk voor de voorbijgangers, burens en bezoekers, maar ook voor de bewoners zelf.¹²⁷ Hij diende niet enkel als fraaie decoratie van het straatbeeld, maar ook van de woning erachter. Het was de vestibule van de woning en bouwde dus een verwachtingspatroon op voor de rest ervan. Het bleek geen sinecure om een goede voortuin te voorzien. Het was ook ongepast om hem aan het oog te proberen onttrekken; men keek neer op ondoorzichtige hekkens en hoge hagen. Het voortuinhekken vormde een belangrijk element van de voortuin. Het moest nieuwsgierige passanten op afstand houden, maar wel doorzichten toelaten.¹²⁸ Leen Meganck omschrijft het voortuinhekken dan ook als “het ‘visite-kaartje’ van de bewoner.”¹²⁹ In het Miljoenenkwartier te Gent was het voortuinhekken in het interbellum zelfs onderworpen aan bouwvoorschriften.¹³⁰ Ook de moestuin was er niet welkom. De voortuin moest geassocieerd worden met de warmte en gezelligheid van het gezin, niet met het harde zwoegen in de moestuin.¹³¹

¹²⁵ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 123.

¹²⁶ Els De Vos, ‘Een genderperspectief op architectuur’ (masterproef, Universiteit Gent, 2000), 98, <https://lib.ugent.be/en/catalog/rug01:000545953?i=0&q=een+genderperspectief+op+architectuur>.

¹²⁷ M. Vanderkindere, ‘Le jardin de ville et le jardinets à front de rue. Le développement du jardin de ville’, *L’Habitation à bon Marché*, 1929, 29.

¹²⁸ Leen Meganck, ‘De voortuinhekken van het Miljoenenkwartier. Getuigen van een verdwijnende kunstvorm’, *Stadsarcheologie* 19, nr. 1 (1995): 23.

¹²⁹ Meganck, ‘De voortuinhekken’, 24.

¹³⁰ Leen Meganck, Norbert Poulain, en Anthony Demey, *Het Miljoenenkwartier. Een Gentse woonwijk uit het interbellum* (Gent: Provincie Oost-Vlaanderen, 1995), 56.

¹³¹ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 213.

Tegelijkertijd mocht de voortuin niet té aantrekkelijk zijn. Dat kon ongewenste inkijk in de hand werken. Overbodige fantasie in het perkje verstoorde bovendien de harmonie in het straatbeeld. Het was veel belangrijker dat het ontwerp bij dat van de burens paste.¹³² Ook groen aan de gevel werd gepromoot. Daarbij moest men letten op de pot; mooie vazen waren al wat eleganter dan houten bakken, en bovendien ook duurzamer.¹³³ Wanneer die voortuinen in bloei stonden, zorgden ze voor een feestelijke sfeer, alsof het in de wijk aangenaam wonen was.¹³⁴ Om het onderhoud van de voortuin in nieuwe wijken te stimuleren, organiseerden de *Boerinnenbond* op het platteland en de *Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken* in stedelijke context zelfs wedstrijden.¹³⁵

Na de voortuin sprong de gevel in het oog. In de negentiende eeuw bleek de belangrijkheid en de grootte van de ruimten achter de gevel nog uit de gemaakte deur- en raamopeningen. Die differentiatie verdween in de twintigste eeuw.¹³⁶ Aan het einde van de negentiende eeuw fungeerde de gevel bovendien niet langer louter als spiegel van de status van de bewoners. Onder invloed van het burgerlijk individualisme moest hij vanaf dan ook de persoonlijkheid van de eigenaar weerspiegelen.¹³⁷ Achter die gevel ging de goede kamer schuil. De weg naar die ontvangstkamer was van groot belang; een lange tocht ernaartoe getuigde van een grote woning.¹³⁸ Die wandelafstand was in de gewone burgerwoning echter niet mogelijk en bleef beperkt tot de vestibule of gang. De lange weg staat ook in contrast met de gewoonte om de goede kamer als eerste en voorste kamer van de woning te voorzien.

Ook de gordijnen achter de vensters verraadden de status van de bewoners. Niet zozeer de grootte, maar wel de soort speelden een rol. "Hoe meer lagen gordijnen er waren, hoe voluptueus de draperieën, en hoe duurder het materiaal en de franjes, hoe kapitaalkrachtiger de bewoners waren."¹³⁹ Stof en textiel waren namelijk duur en van buitenaf zichtbaar. Des te meer reden om er iets fraais van te maken. De mooiste en duurste stoffen hingen dan ook aan de straatkant.¹⁴⁰

25//Ze zaten achter de gordijntjes te loeren in de straat. Wie dat er buiten kwam, wie dat er binnen ging bij u.
-Ernestine

¹³² Vanderkindere, 'Le jardin de ville', 29.

¹³³ Vanderkindere, 'Le jardin de ville', 30.

¹³⁴ 'Société coopérative. "Les maisons à bon marché du canton de Grivegnée et des communes environnantes"', *L'Habitation à bon Marché*, 1932, 155.

¹³⁵ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 165.

¹³⁶ Dubois, 'De rijwoning', 10.

¹³⁷ Vandenbreeden en Dierkens-Aubry, *De 19de eeuw in België*, 213.

¹³⁸ Het Van Eetveldehuis van Victor Horta speelt net op die dualiteit in. Het perceel in kwestie heeft een relatief kleine oppervlakte. Door een diagonaalrichting te introduceren wordt de afstand die de bezoeker moet afleggen tussen de voordeur en het salon zo lang mogelijk. Jos Vandenbreeden, 'Het Van Eetveldehuis van Victor Horta, een prototype', *Vlaanderen*, 1996, 6.

¹³⁹ Cieraad, 'Dutch windows', 46.

¹⁴⁰ Ileen Montijn, *Leven op stand. 1890-1940* (Epe: Hooiberg, 1998), 80.

26//*De meubelen behoren ingevolge den stand, middelen en de behoeften van het gezin gekozen te worden.*

In de negentiende eeuw primeerde niet zozeer de gezelligheid in de woning maar wel de representatiedrang en het burgerlijk respect.¹⁴¹ Het is dus snel duidelijk waarom de goede kamer aan de straatzijde van de woning lag. Door de plaatsing van de kamer langs de straat was ze erg zichtbaar. Van buitenaf konden burens en voorbijgangers ze waarnemen. Wat zich achter de ramen van die voorste kamer afspeelde, was dus van uiterst belang. Wanneer achter die vensters een goede kamer in plaats van huishoudelijk werk te zien was, veronderstelde men dat er een welvarend burgerlijk koppel achter de gevel woonde. Het schepte de illusie dat de vrouw des huizes door de prestaties van haar echtgenoot vrijgesteld was van huishoudelijk werk. Zoals in het eerste deel werd geïllustreerd, was dat echter niet per se het geval. Via de goede kamer etaleerde men zijn stand en klasse, maar ook de mogelijkheid om diners te organiseren.¹⁴² Het toonde de mogelijkheid om een ruimte in de woning te vrijwaren van elk ander gebruik en ze te vullen met waardevolle objecten.

27//*Bâtir est une grosse affaire, meubler une affaire délicate.*

28//*De leefwijze, de huishoudelijke gewoonten en de bezigheden van het gezin worden den bezoekers door het huisraad verraden.*

Hoewel de goede kamer naar de straat relatief gesloten was en er enkel mee communiceerde via de ramen, was ze sociaal zeer open. De salons van de hogere klassen werden opengesteld in de beschermde omgeving van de eigen klasse.¹⁴³ Bij de lagere klassen was dat echter niet het geval. Daar kwamen vooral hogere klassen over de vloer en werd de goede kamer enkel bij speciale gelegenheden gebruikt voor de eigen klasse (zie: *ereplaats* //). Door de bezoeken van vreemden hoorden de salons en goede kamers tot de publieke sfeer van de woning. De ontvangstkamer werd beoordeeld. De al dan niet aanwezige objecten in de kamer bewezen dat de burgerlijke waarden en de positie in de samenleving gerespecteerd werden.¹⁴⁴ Bezoekers zorgden voor sociale controle. De bezoeker kon zien of de bewoners wel degelijk tot de sociale klasse behoorden die ze lieten uitschijnen. Kleine nuances in het interieur verklaptten veel.¹⁴⁵ Net die beoordeelbaarheid zorgde voor de zichtbaarheid en openheid van de goede kamer.¹⁴⁶

29//*La ménagère vit dans un intérieur qu'elle aime, qu'elle rend clair et joyeux afin que le mari, au retour de son dur labeur, trouve joie et bonne humeur.*

Die tentoonstelling was niet alleen voor vreemden bedoeld. Het was ook een herinnering voor de bewoners zelf van de sociale vooruitgang die ze hadden geboekt, ten opzichte van hun voorgangers maar ook in vergelijking met burens of familie.¹⁴⁷ Het bezit van de goede kamer was een mijlpaal.

¹⁴¹ Schoonjans, *Architectuur en vooruitgang*, 248.

¹⁴² Vincent Heymans, *Les dimensions de l'ordinaire. La maison particulière entre mitoyens à Bruxelles, fin XIXème - début XXème siècle* (Paris: L'Harmattan, 1998), 88.

¹⁴³ Yves Schoonjans, 'Au bonheur des dames. Vrouw, smaak en het burgerlijk interieur in de negentiende eeuw', *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 18, nr. 2 (1997): 139.

¹⁴⁴ Schoonjans, *Architectuur en vooruitgang*, 251.

¹⁴⁵ Schoonjans, *Architectuur en vooruitgang*, 251.

¹⁴⁶ D'haese, 'De 19e eeuwse herenwoning', 113.

¹⁴⁷ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 132.

Boven of onder zijn stand wonen hoorde niet. Alles moest passen: woning, kledij, echtgenoot(-ote), gedrag. De goede kamer rommelde in dat principe. Door de keuze van de juiste objecten overtuigde men de gast ervan tot een hogere klasse te behoren dan werkelijk het geval was. Hoe langer en beter men die illusie kon hooghouden, hoe meer je als bewoner zelf het idee had werkelijk tot die klasse te behoren. Via de kamer waande men zich in hogere kringen. Wat in de goede kamer gepresenteerd werd, reflecteerde op het zelfbeeld van de bewoners.

De minieme verschillen tussen de verkochte objecten hadden dus een duidelijke functie: ze maakten de kleine statusverschillen zichtbaar.¹⁴⁸ De bezoeker kreeg niet te zien hoe het gezin écht leefde, maar wel hoe het gezin zich aan de buitenwereld wilde presenteren. Dat beeld was nauwkeurig gecureerd. Die aankleding en samenstelling was de taak van de vrouw. Het was haar verantwoordelijkheid om via de goede kamer te tonen wat de heer des huizes – en met uitbreiding het gezin – had bereikt. Ze koos uit die veelheid aan objecten de juiste, die niet enkel getuigden van goede smaak, maar ook van de ‘juiste’ klasse.¹⁴⁹ Koos ze verkeerd en werd duidelijk dat ze eigenlijk niet over ‘goede smaak’ beschikte, kwam niet alleen haar eigen reputatie, maar die van het hele gezin in gedrang. Bovendien zorgde de aangename aankleding ervoor dat de echtgenoot de eigen woning, met inbegrip van de vrouw, boven die van een ander verkoos.¹⁵⁰

Die gekochte objecten waren zeer divers. In het algemeen worden ze allemaal omschreven als mooier, beter en waardevoller. In de goede kamer stonden degelijke meubels die getuigden van vakmanschap. Er was een tafel waarrond gelijk(aardig)e stoelen stonden. Soms was er sprake van een bolpoottafel. Was er voldoende plaats, dan voorzag men ook zeteltjes in de kamer. Ook een kast mocht niet ontbreken. Over het algemeen sprak men over een grote, eiken kast. Die kast bewaarde allerlei zaken die in de goede kamer van pas kwamen. Het beste servies werd er samen met het beste bestek bewaard. Ook snoep, pralines en delicatessen werden er opgeborgen. En niet te vergeten: het tafelkleed. Alles in de kamer was nét iets beter dan wat men dagelijks gebruikte. Naast, op en tussen die praktische elementen stonden ook ‘dingetjes’. Snuisterijen, prullaria en beeldjes. Kandelaars, uurwerken en spiegels. Ze maakten van de goede kamer een gevaarlijk terrein. Men moest er enorm voorzichtig bewegen om de waardevolle objecten niet te beschadigen of om te stoten. Een van de geïnterviewden vergeleek de goede kamer daarom met de militaire granaatkamer.

30//De officieren kwamen en die gaven de granaat en de lader. Die werd daarin geschroefd. En dan had je nog een lepel die zorgde dat die granaat, dat die lader, schoon op zijn plaats bleef. Nogal dikwijls, die jongens waren zenuwachtig. Soms gebeurde het dat die granaat ontplofte in de lucht of aan uw voeten. Het is in dat kader, er gebeurden veel ongelukken, dat er iemand zei: "Het is hier gelijk in de voorplaats." -Gaston

31//Dat waren mooi geborduurde tafelkleden. En alleen maar op de feestdagen werd dat gebruikt, in de beste plaats. -Armanda

32//the attractive décolletage of the wife was an enhancement of the husband's prestige, while the seductive shoulders and bosom of an available daughter increased her value on the marriage market.

33//Votre salon, Madame, n'est que le cadre destiné à vous faire valoir. De la nuance des cheveux et de celle du teint, se déduit aisément celle qui convient aux fauteuils.

¹⁴⁸ Die veelheid aan objecten was mogelijk door de industriële revolutie en kon ook de nieuwe koopkrachtige en welvarende burgerij gekocht worden. Schoonjans, 'Au bonheur des dames', 136.

¹⁴⁹ Schoonjans, *Architectuur en vooruitgang*, 252.

¹⁵⁰ Schoonjans, 'Au bonheur des dames', 147.

34//Verbrod nu die grote ruimte niet door ze vol te proppen met vitrines, grote kasten, reuzezetels, een serie theetafeltjes en een woud van <<sierstukken>>.

35//Meubels moeten niet onze welstand uitschreeuwen. Wij kopen ze nooit luxueus en opvallend.

36//Het is wel raar, als ze daar (goei kamer) allemaal zitten, dan moet ik een hele tijd lopen he. Hier (in de keuken) ligt alles, en dan moet je den helen tijd... Ja, dat heb je dan wel. Maar ja, zo dikwijls is dat ook weer niet, dat ze daar allemaal zitten. -Albertine

37//Door het feit van die gang om naar die voorste kamer te gaan vanuit die keuken, dat was - ik kan dat niet complex noemen - maar je moest daar toch al wat deuren voor opendoen. -Antoon

De piano was zowel praktisch als pronkmateriaal. Ze was niet enkel door haar kostprijs een belangrijk pronkstuk. Er kwam achter de schermen veel meer bij kijken: leergeld voor de lessen, vrije tijd voor het inoefenen, dienstpersoneel dat de taken van de dochters op zich nam tijdens het oefenen. Dat wierp vruchten af: tijdens ontvangsten werd de sociale positie versterkt door "met het muzikale talent van de dochters uit te pakken."¹⁵¹

Niet enkel de meubels in de kamer dienden dus als pronkstuk, ook de familieleden van de heer des huizes stonden tentoon. De vrouwen des huizes moesten op gepaste wijze voorkomen. Hun handelingen, gewoonten en taal konden opnieuw een lagere stand verraden.

/ In het interbellum verdween de schone schijn van de burgerwoning van het toneel. Onder invloed van de *Moderne Beweging* wilde men de bevolking voorzien van woningen met basiscomfort aan de hand van een strakke vormtaal, standaardisering en rationalisering.¹⁵² Dat het pronken na Wereldoorlog Twee voorbijgestreefd is, illustreert onder andere *Beter wonen*. De oude, mooie meubels waarmee men zijn status toonde, hoorden niet langer thuis in de woning. Bovendien werden de objecten als oneerlijk beschouwd. Het geschilderde marmer en fineerhout van de meubels waren vals. Men wilde de échte materialen, die zich niet mooier en beter probeerden voor te doen dan ze waren.¹⁵³ In 1958 tikte de *Boerinnenbond* zijn lezers op de vingers. De meubels waren er niet om aanschouwd te worden. Men kocht ze niet om ermee te pronken.

Daarnaast experimenteerden architecten met nieuwe configuraties van de ruimten. De woning moest praktisch zijn. Dat de keuken achteraan lag en de huisvrouw dus steeds de lange afstand door de gang moest afleggen om de voordeur open te doen, bezorgde vrouwen heel wat extra kilometers per dag. Het kon efficiënter. Langzamerhand verschoven daardoor andere functies zoals de keuken naar de voorkant van de woning.¹⁵⁴

¹⁵¹ Schoonjans, *Architectuur en vooruitgang*, 257.

¹⁵² De Vos, *Hoe zouden we graag wonen?*, 20.

¹⁵³ Irene Cieraad, 'De gestoffeerde illusie. De ontwikkeling van het 20e-eeuwse woninginterieur', in *Honderd jaar wonen in Nederland 1900-2000* (Rotterdam: 010, 2000), 89.

¹⁵⁴ Irene Cieraad, 'Woonrituelen', in *Honderd jaar wonen in Nederland 1900-2000*, onder redactie van Irene Cieraad en Karin Gaillard (Rotterdam: Uitgeverij 010, 2000), 184.

Tot slot streefde men naarmate de twintigste eeuw vorderde ook naar een meer gesloten voorzijde en open achterzijde.¹⁵⁵ Een van de schuldigen van dat fenomeen is de wagen. Net zoals de inpandige garage werd het voertuig een statussymbool.¹⁵⁶ De mogelijkheden om de wagen in de woning in te passen waren beperkt, en situeerden zich doorgaans aan de voorzijde. Was er geen plek om de wagen naast de woning te plaatsen, dan sneuvelde de benedenverdieping. De wagen nam nu de voorste plek in.¹⁵⁷ /

Vandaag heerst opnieuw een tweespalt in de voorkant van de woning, al is ze niet meer gebaseerd op klasse en stand. De visie van de geïnterviewde architecten en de bewoners verschilden van elkaar. Mensen willen aan de tuin leven, en zoeken het groen op, zowel in de stad als op de buiten. Dat betekent dat de woonfuncties naar de achterkant van de woning verschuiven. Wat plaatsen we dan vooraan en waarom? Uit de gesprekken met architecten volgde een opvallende conclusie: de woonfuncties worden achteraan geplaatst, de praktische functies vooraan. Toch was er in de verschillende projecten een opsplitsing te zien. Ofwel eist een praktische doos de voorste ruimte op, ofwel krijgt de keuken of leefruimte er haar plek.

38//Omdat het gewoon praktisch is. De fietsen zijn ineens binnen en je kan doorlopen.

39//Dat zijn heel grote dingen die binnen moeten geraken, die je niet zomaar in een gang kunt zetten. Dus heel vaak wordt die voorkamer opgeofferd naar heel praktische dingen. -SAFFIR

Architecten geven vormelijk een antwoord op de vraag van hun klanten, maar sturen ook. Veel bewoners willen zoveel mogelijk uit handen leggen, zodra ze de woning betreden: jas, sleutels, boodschappen, maar ook de fiets. Wanneer er vóór de woning geen plaats is voor de fiets, moet het vervoermiddel aan de achterkant of in de woning een plekje krijgen. Echter, steeds met de fiets door de woning rijden, zorgt voor onnodige extra meters per dag, maar ook meer kuiswerk.¹⁵⁸ Daarnaast is het vaak gewoonweg onpraktisch om met dat – toch wel groot – object door de vaak smalle gang te manoeuvreren. Dat resulteert dus in een bergruimte vooraan voor fietsen, maar ook vuilnisbakken en dergelijke.

De objecten die we in onze woning meenemen, krijgen dus vaak een plekje direct bij het binnenkomen. We zijn er meteen van verlost, net als van de overbodige kilometers. Bij 2002EDW van Saffir creative space vertaalt zich dat duidelijk in de woning. Vooraan wordt een praktische doos geplaatst. Ze werkt op dezelfde manier als de goede kamer. Je hoeft ze niet te betreden of te doorkruisen om toegang te krijgen tot de rest van de woning.¹⁵⁹ In AUGUST van Studio Tim Rogge gebeurt iets

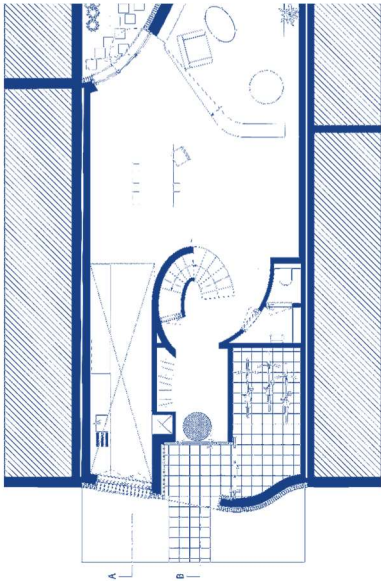
¹⁵⁵ Dubois, 'De rijwoning', 19.

¹⁵⁶ De Vos, *Hoe zouden we graag wonen?*, 214.

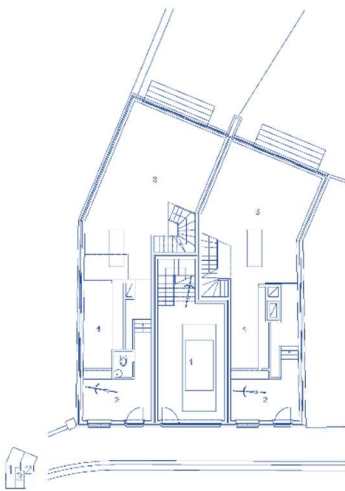
¹⁵⁷ Leen Meganck, 'Bouwen te Gent in het interbellum (1919-1939). Stedenbouw, onderwijs, patrimonium. Een synthese' (doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent, 2002), 181.

¹⁵⁸ Vergelijkbaar aan de manier waarop de huisvrouw in de negentiende en twintigste eeuw steeds van de achterkant van de woning naar de voorkant moet snellen om de deur te beantwoorden.

¹⁵⁹ Mathilde Everaert (Saffir creative practice), geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 29 april 2025.

/6/ Grondplan van Benedictus met zowel keuken als praktische door vooraan

/7/ Woongebouw Borgerhout met zowel de keuken als praktische doos aan de gevel op een smalle kavel

gelijkaardigs. Ook daar is de fietsenberging vooraan in de woning geïntegreerd, naast de inkom.¹⁶⁰ Echter, vanuit de inkom, moet men verplicht door de fietsenberging omdat het toilet de doorstroom vanuit de inkom blokkeert. Zelfs wanneer je dus zonder fiets de woning binnenkomt, kom je in contact met de voorste (berg)kamer.

De plaatsing praktisch vooraan in de woning vertaalt zich bij *Studio Tim Rogge* echter niet altijd in een praktische doos. Ook de keuken situeert zich vaak vooraan, wat toelaat overbodige loopafstanden te vermijden. Dat principe krijgt bij hen zelfs de voorkeur. De verbinding tussen de inkom – en dus de voorkant – en de keuken is van belang, om de repetitieve handeling van het binnenbrengen van de boodschappen in de woning te vergemakkelijken en een logische plek te geven.¹⁶¹

Het andere uiterste is de woonruimtes vooraan plaatsen. Die visie vinden we terug in de meeste projecten van *POOT Architectuur*. Het team concludeert dat mensen aan de tuin willen leven en dat die buitenruimte liefst onderdeel van de woning wordt (zie: *grote kamer //*). Aangezien we de meeste tijd van de dag spenderen in de keuken en eetplaats, plaatsen ze die functies in hun projecten doorgaans achteraan.¹⁶²

In hun project *Benedictus* heerst net als bij *Studio Tim Rogge* toch de behoefte om de keuken vooraan onder te brengen, gecombineerd met een fietsenstalling.¹⁶³ De combinatie van het praktische en het woongedeelte aan de voorkant komt terug in projecten van *ectv architecten*. *Woongebouw Borgerhout* en *Woning Drongen* van *ectv architecten* combineren beide functies aan de voorzijde. Bij beide projecten komt men binnen in de inkom die tegelijk als fietsenstalling dienstdoet. In Drongen ligt naast die inkom een verhoogde zitruimte, in Borgerhout ligt er een verhoogde keuken achter. Die verhoogde keuken laat toe dat beide functies, zowel de praktische als de woonfunctie, zich vooraan in de woning bevinden en in contact staan met de straat. *Ectv architecten* probeert via hoogteverschillen ook in smalle woningen beide functies aan de voorkant te laten uitblinken.¹⁶⁴

Wanneer de breedte van de kavel het toelaat, combineren we dus graag toch beide functies vooraan.

¹⁶⁰ Tim Rogge (Studio Tim Rogge), geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 6 mei 2025.

¹⁶¹ Rogge (Studio Tim Rogge), interview.

¹⁶² Sarah Poot (Poot Architectuur), geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 9 mei 2025.

¹⁶³ Rogge (Studio Tim Rogge), interview.

¹⁶⁴ Tania Vandenbussche (ectv architecten), geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 15 mei 2025.

Dat weerspiegelt de nood om praktische en efficiënte woningen te bewonen die tegelijkertijd contact met de straat toelaten en zelfs aan de levendigheid van het straatbeeld bijdragen. Plaatsen we die praktische doos vooraan, dan verdwijnt vaak het contact met de straat. Bovendien onttrekt ze levendigheid uit de straat, zowel 's nachts als overdag. We betreden en gebruiken de doos slechts wanneer we er iets nodig hebben. Achter de ramen is geen leven te bespeuren. Op dat vlak verschilt ze niet veel van de goede kamer. Er is slechts op bepaalde momenten bedrijvigheid in de voorgevel te zien.

Ook de omgeving speelt een rol bij de schikking van de ruimten. Afhankelijk van de context, stedelijk of platteland, liggen andere ruimten vooraan. Dat komt opnieuw voornamelijk door de verschillende gradaties van privacy die eigen zijn aan die omgevingen. Bij halfopen en open bebouwingen in landelijke context is vaak meer groen en afstand ten opzichte van de staat aanwezig. De bewoners voelen zich daardoor minder naakt wanneer het woongedeelte vooraan ligt. Daartegenover staat de stedelijke (rij)woning die door de beperkte afstand met de straat doorgaans veel inkijk of zelfs doorkijk toelaat.

Het installeren van die buffer en het naar achteren verschuiven van het woongedeelte reflecteert dus ook de nood aan privacy in de woning. De doos laat toe meer afstand ten opzichte van de straat te realiseren en zo de inkijk te verminderen of zelfs te elimineren.

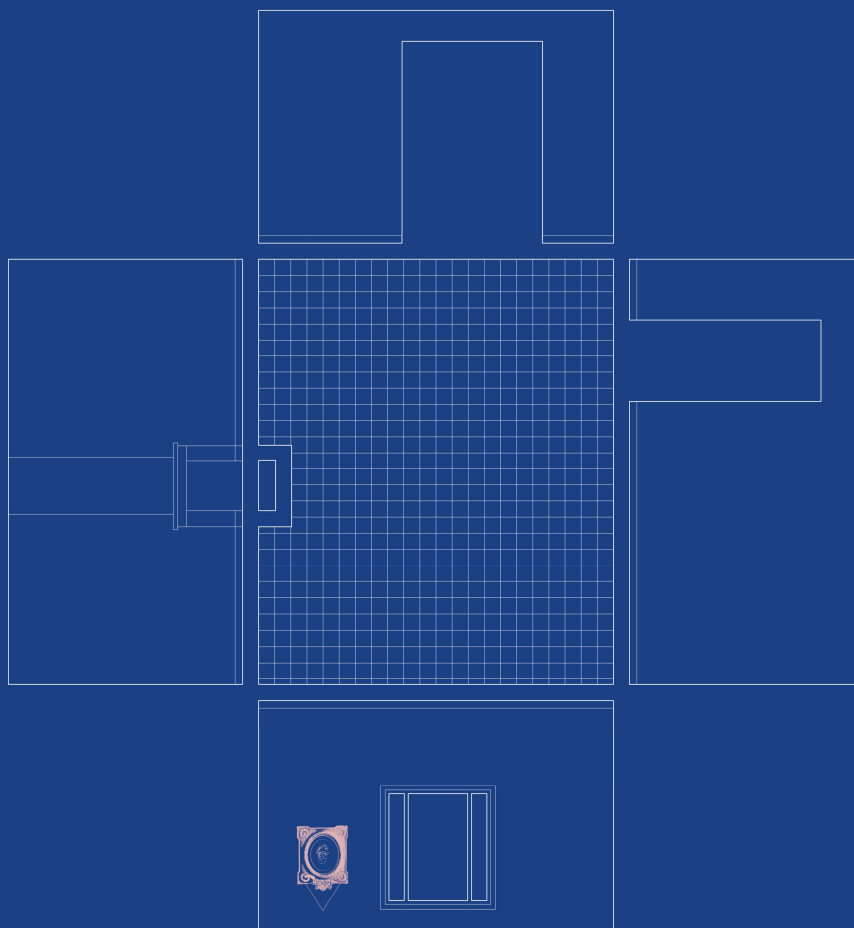
Het vooraan plaatsen van functies is dus ook nauw verbonden aan de privacy die de bewoners in vooraan gelegen ruimtes willen ervaren. Onder andere via de doos installeren we een grens met het publieke. Die grenzen met de buitenwereld en hoe architectuur en bewoners ermee omgaan, is het thema van *grote kamer* //.

cabinet //

“Wonen is ook een praktijk die te maken heeft met dingen.”-
MAARTEN DELBEKE

de representatieve kamer

/2/ waar *geschiedenis* een plaats krijgt,

40//En effet, on a connu à toutes les époques un mobilier qui résultait d'héritages et d'acquisitions et dont la juxtaposition des pièces reflétait l'histoire de la famille.

41//Het pronkstuk uit het voorhuis was de klok, de grote staande klok, die de overgrootmoeder als een erfstuk uit haar familie mee ten huwelijk had gebracht en die nog steeds, met juiste regelmaat, den tijd aangaf. Die klok was de trots van de familieleden. Ze beschouwden haar niet als een dood voorwerp – ze was als een lid der familie, dat vele geslachten overleefd en lief en leed met hen gedeeld had. Zóó was het al geweest in den tijd der overgrootmoeder.

42//Een kadertje uit de beste kamer, de plek waar het denken en voelen zich voeden aan zondagse stilte en treuzelende tijd.

//3 De goede kamer waar bovenstaand tekstje naar verwijst op een nieuwjaarskaartje

De goede kamer verbond de bewoners met hun voorgangers en familie(geschiedenis). Ze bevatte meer dan alleen pronkstukken. In de salons getuigden familiesouvenirs van de hechtheid met en het respect voor de genealogische lijn. Ook dat namen de lagere klassen over. Ze verwees bovendien naar de aristocratie waar veel nadruk lag op de familiegeschiedenis en -band.¹⁶⁵ De goede kamer werd een klein familiemuseum. De schoorsteenmantel was de plek bij uitstek om de familie te etaleren.

Niet alleen pronkstukken zoals de kandelaar stonden er tentoon, maar ook het gezin zelf. Op de schoorsteenmantel construeerde men nauwkeurig het familieportret. Het was de thuis van veel persoonlijke objecten: "een vaasje met bloemen die door de kinderen waren geplukt, een portret van grootvader, enkele boeken, een asbakje, een klokje van grootmoeder, een borduursel van de dochter, etc".¹⁶⁶ Rond 1900 komt een nieuwe sierstuk in de volkswoningen binnen. Dankzij de opkomst van de fotografie kregen familieportretten, naast de schilderijen, ook een waardige plek aan de muur. De wanden waren opgesmukt met grote, ingelijste portretten die hoog aan de muur hingen.¹⁶⁷ De 'pêle-mêle'¹⁶⁸ was een andere manier om op een kleinere oppervlakte toch familiefoto's te etaleren. De handgemaakte objecten representeerden dan weer de zorg die de vrouw aan de woning besteedde. De dochters hoorden hetzelfde te doen.¹⁶⁹

De meubels in de goede kamer waren dus niet alleen pronkstukken maar ook erfstukken. Ze gingen al generaties in de families mee. Ook wanneer ouders stierven, verhuisden zeker die meubels naar de woningen van de nabestaanden. De stukken bleven in de familie en kregen een waardige plaats in de woning. Bij de lagere klassen concentreerde de familiegeschiedenis zich in de goede kamer. Het waren sentimentele objecten. Ondanks die sentimentele waarden weigerden sommigen net die geërfde objecten. Ze wilden hun woning aankleden zoals zij dat graag zagen, niet met overgebleven stukken van hun (groot)ouders. Het

¹⁶⁵ Heymans, *Les dimensions de l'ordinaire*, 97.

¹⁶⁶ Fredie Floré, 'Goed wonen in de jaren vijftig. De woonopvoeding van de Christelijke Arbeidersbeweging en de Belgische Boerinnenbond', in *Wonen in welvaart. Woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen, 1948-1973.*, onder redactie van Karina Van Herck en Tom Avermaete (Antwerpen: Vlaams Architectuur Instituut, 2006), 119.

¹⁶⁷ Jozef Weyns, *Volkshuisraad in Vlaanderen. Naam, vorm, geschiedenis, gebruik en volkskundig belang der huiselijke voorwerpen in het Vlaamse land van de middeleeuwen tot de Eerste Wereldoorlog* (Beerzel: Ter Speelbergen, 1974), 752.

¹⁶⁸ Een pêle-mêle is een "raam waarin verschillende foto's geplaatst kunnen worden." 'Pêle-mêle', Van Dale, geraadpleegd 18 mei 2025, <https://vandale.ugent.be/?dictionaryId=gwn&article=%7B%22search%22%3A%22p%C3%AAle-m%C3%AAle%22,%22index%22%3A1,%22type%22%3A%22EXACT%22,%22dictionaryId%22%3A%22gwn%22%7D&query=p%C3%AAle-m%C3%AAle>.

¹⁶⁹ Heymans, *Les dimensions de l'ordinaire*, 97.

interieur moest naar hun eigen zin zijn. Uit de gesprekken komt een gelijkaardige conclusie naar boven als bij Dennis Chapman. Hij constateerde dat de concentratie van objecten met emotionele waarde er in de parlour mee voor zorgde dat ze zelden werd gebruikt. Hij omschreef de kamer als een “magazijn van objecten met emotionele connotatie”.¹⁷⁰ Doordat de objecten zich daar concentreerden, werd de kamer minder gebruikt.¹⁷¹ Ze werkte als herdenkingsplaats die men met respect betrad.

Niet alleen de objecten maar ook het concept van de goede kamer gaf men door. Sommige bewoners implementeerden in hun eigen, nieuwe woning een goede kamer.

Uit plattegronden komen alledaagse culturele activiteiten naar boven. Irene Cieraad noemt het woonrituelen. Ze doelt daarmee op het alledaagse, dat hoort bij de heersende sociale verhoudingen. De rituelen verbonden met de goede kamer focussen net op de speciale, niet-alledaagse gebeurtenissen. Het zijn “uitzonderlijke gebeurtenissen die door een voorgeschreven patroon van handelingen sociaal belangrijke momenten markeren, zoals in het geval van een huwelijk of begrafenis”.¹⁷² Aan die rituelen waren bepaalde gebruiken verbonden die generatie op generatie werden doorgegeven. Volksgebruiken uit de private sfeer klasseerde men echter zelden als dusdanig. Volgens Irene Cieraad kwam dat door de associatie van het volkse met het publieke, en dus met het domein van de man. De genoteerde volksgebruiken beschreven voornamelijk handelingen uitgevoerd door mannen in de publieke sfeer.¹⁷³ Toch beschreef Waling Dijkstra in een publicatie over de Friese volkscultuur van 1895 enkele gebruiken uit de privésfeer waaronder “de kleding en inrichting van de pronkkamer”.¹⁷⁴ Een woonritueel dat Cieraad opmerkt, is het heen en weer lopen in de lange gang tot ver in de jaren 1960, opnieuw verbonden met de locatie van de goede kamer en keuken in de woning (zie: *voorkamer* //).¹⁷⁵

43//Dat is ne grote kader, misschien zo groot gelijk de tafel, en daar konden ze dus al de familiefoto's in plakken. En die werd dan opgehangen. -Antoon

44//Je me demande pourquoi obliger à abandonner leurs vieux meubles ceux qui ont envie de les garder.

¹⁷⁰ Chapman, *The home and social status*, 112.

¹⁷¹ Chapman pagina 113

¹⁷² Cieraad, ‘Woonrituelen’, 176.

¹⁷³ In de middeleeuwen en renaissance hechte men veel meer aandacht aan die rol van de vrouw in de overdracht en instandhouding van de volkscultuur. Deze rol werd haar echter in de 17de eeuw afgenomen: Irene Cieraad, *De elitaire verbeelding van volk en massa. Een studie over cultuur* (Muiderberg: Coutinho, 1988), 86-87.

¹⁷⁴ Cieraad, *De elitaire verbeelding*, 85. De zoektocht naar de vermelding van dit volksgebruik in Vlaamse publicaties leverde geen resultaten op. Bij ons gold waarschijnlijk diezelfde ingesteldheid die resulteerde uit de geringe documentatie van volksgebruiken in de private sfeer.

¹⁷⁵ Cieraad, ‘Woonrituelen’, 184.

45//*Dat was waar er praktisch niemand kwam, juist mijn moeder om te kuisen.*
-Reina

46//*Ze moest gekuist worden, zogezegd. Als het niet nodig was, kuisten ze ze toch.* -Augusta

47//*Ja, maar dat was alleen maar als het Kermis was. Dat was de kleine kermis in juni, de grote kermis in september.* -Eugénie

48//*De erfstukken, die jaren, soms eeuwen, in een boerengeslacht als een familieschat overgeleverd werden, geven we in ons huis de ereplaats.*

Het ritueel van de grote kuis was ook verbonden met de goede kamer. Door haar beperkte gebruik dacht men goed na over haar onderhoud. Bij sommige bewoners, voornamelijk uit de hogere klassen, werd de kamer meerdere malen per week gekuist. Ze moest te allen tijde proper zijn. Het andere uiterste was de goede kamer enkel kuisen tijden het jaarlijks terugkerende ritueel van de grote kuis.¹⁷⁶ Nadat tijdens de koude winter de stoof in de woonkeuken overuren had gedraaid, en het geproduceerde stof van de kolen zich door de woning had verspreid, was het tijd om de woning een grondige poetsbeurt te geven. Die schoonmaakbeurt vond plaats na de lente, voor Pasen, 1 mei of een lokale kermis. "Het poetsen van de stoof was een centraal aspect van de grote kuis die het huis opmaakte voor het zomerseizoen."¹⁷⁷ De rest van het jaar waren de kamer en haar inhoud bedekt met allerlei doeken om ze te beschermen tegen zonlicht en stof.¹⁷⁸

/ Over de erfstukken deed de *Boerinnenbond* in 1958 zijn zegje. De oude meubels pasten volgens de organisatie perfect in de nieuwe interieurs, want oud en nieuw "verdragen elkaar uitstekend".¹⁷⁹ Echter op voorwaarde dat de nieuwe elementen oprecht zijn, en zich niet anders proberen voor te doen dan ze zijn. Sinds de opkomst van Ikea en andere minder kwaliteitsvolle meubelmerken gingen ze ook minder lang mee. Ze versleten sneller en werden daardoor minder 'doorgeefbaar'. /

Vandaag krijgen de geschiedenis en het verleden een andere, vaak minder prominente plaats in de woning. Prullaria krijgen een plaats in de kast, maar de meubels die we erven van ouders en grootouders, vinden moeilijker een waardige plek in de woning. Toch bewaren we stukken en willen we ze tonen, eren en incorporeren in de woning. Welke stukken behouden we en hoe gaan we met dat verleden om?

De bewoners concentreren die objecten weer in een duidelijk afgelijnde omgeving. In plaats van een volledige goede kamer, voorzien ze er nu meubels voor. Een bezoeker bij *Holdaal 36* doet aan cohousing en deelt de leefruimte met anderen. In plaats van hun familiegeschiedenis in de individuele kamer te verbergen, voorzien ze in de gang een tafeltje. Dat tafeltje is voorbehouden voor rouwkaartjes. Het is een herdenkingsplaats waar ze kennissen een waardige, respectvolle plaats geven. De bewoners van de *Ooievaarstraat 97* eren hun voorgangers in de manier waarop ze wonen. Ze erfden geen stukken, maar wel gewoonten. In de tuin is een plek voorbehouden om te tuinieren, zoals de moeder dat in haar eigen woning deed. *Holdaal 62* wil voornamelijk het open huis van haar ouders erven, waar iedere bezoeker steeds welkom is en aan tafel kan aanschuiven.

¹⁷⁶ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 94.

¹⁷⁷ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 94. Voor het belang van verwarming voor de goede kamer, zie: *haardkamer* //.

¹⁷⁸ Declerck, 'Dialectbenamingen voor de woning', 203.

¹⁷⁹ *De landelijke woning* (Leuven: Boerinnenbond, 1958), 64.

Ook de architecten krijgen wel eens de vraag om specifieke objecten met emotionele waarde in het ontwerp te integreren. POOT Architecten baseerde bijvoorbeeld een ontwerp op een grote tafel, die koste wat kost in de nieuwe woning moest staan. Men wilde ze gebruiken, want het was een belangrijk stuk.¹⁸⁰ Ook Studio Tim Rogge bevestigt dat die meubels een waardige plek in de woning moeten krijgen. Niet alleen een volwaardige plaats, maar ook voldoende ruimte. De meubels moeten kunnen ademen en een echt pronkstuk in de woning worden.¹⁸¹

Wanneer de vraag om objecten te integreren niet wordt gesteld, staan de bewoners na de oplevering voor een belangrijke vraag: waar gaan we ons gerief zetten? Volgens Maarten Delbeke is er in de woningen geen ruimte meer voor 'dingen'. Hij ziet een dubbel 'probleem'. Enerzijds introduceerde de minimalistische beweging beigeachtige en aardetinten in de woning. Volgens Delbeke kan je in die esthetische omgeving weinig dingen kwijt. De esthetiek laat eigen inbreng in de woning niet toe. Anderzijds is er gewoon geen plaats om meubels en objecten te bewaren.¹⁸² Dat fenomeen zien we bijvoorbeeld in de projecten Ernest en Jute van Studio Tim Rogge. Het volledige interieur maakt deel uit van het ontwerp. Ingemaakte kasten en op maat gemaakt keukenmeubilair behoren tot het ontwerp. Bovendien krijgen de muren een frisse en nieuwe afwerking, alles is weer egaal en nieuw. In zulke interieurs is grootmoeders kast vaak moeilijk te integreren. Toch vinden bewoners manieren om hun geschiedenis en belangrijke stukken een plaats te geven, zónder het totaalplaatje van het ontwerp of de nette afwerking in gevaar te brengen. In diezelfde projecten van Studio Tim Rogge blijkt dat de nieuwe architecturale elementen, tijdens de verbouwing in de woning geïntroduceerd, als etalage kunnen dienen. Uit het gesprek bleek dat het een onbewuste gevolg was.¹⁸³ De stalen L-liggers nemen de taak over van de voormalige buffet- of vitrinekast uit de goede kamer. De ruwe elementen zijn uitstekend geschikt om het familieportret te construeren. Tekeningen van de kinderen, reisfoto's, verzamelobjecten en ook planten mogen eraan hangen. Bewoners vinden het precies gemakkelijker om die stevige elementen te decoreren dan de nieuwe, strakke, witgepleisterde muren.

Daartegenover staat het behoud van de architecturale elementen in de woning. Door de duurzaamheidsvraagstukken en verhoogde waardering van interieurelementen blijven ze steeds vaker behouden in de woning. Alle bureaus integreren bij verbouwingen regelmatig oude elementen, soms zelfs als pronkstuk van de woning.

49//Het heeft te maken met hoe de Vlaamse middenklasse met haar eigen verleden omgaat. -DELBEKE

50//Waar ga ik mijn dingen zetten? En blijkbaar is dat ofwel geen overweging ofwel zijn er gewoon minder erfstukken. -DELBEKE

51//Je kan niet alles behouden, en je ziet het ook niet allemaal graag natuurlijk. -Eugénie

//4 I-ligger wordt étagère in Jute

¹⁸⁰ Poot (Poot Architectuur), interview.

¹⁸¹ Rogge (Studio Tim Rogge), interview.

¹⁸² Maarten Delbeke (professor), geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 14 mei 2025.

¹⁸³ Rogge (Studio Tim Rogge), interview.

Bij 2312MOL van *Saffir creative space* voldeden de glas-in-loodramen als raampartijen niet meer aan de technische eisen; er was dubbelglas nodig. De sierstukken, die mee het karakter van de woning bepaalden, kregen een tweede leven. Ze schermde de praktijkruimte af van de straat, maar lieten toch voldoende licht in de ruimte toe.¹⁸⁴

//5 Gerespecteerde horizontale geleding bij herontwikkeling van de Academiestraat Gent

Met het project *Florist* gaat *Studio Tim Rogge* een stap verder. De volledige draagstructuur en de trap blijven behouden en worden opnieuw afgeschuurd. Voor hen is het patina dat daarbij naar boven komt net een mooie toevoeging aan het ontwerp. Het vormt een mooi contrast met de nieuwe, strakke afwerking.¹⁸⁵

Bij *ectv architecten* vertaalt de aandacht voor het verleden en de geschiedenis van het gebouw zich ook in de gevel. Bij de herontwikkeling van de *Academiestraat Gent* ontstond extra buitenruimte langs de gevel. In plaats van individuele terrasblokken per unit aan de gevel te hangen, volgen ze de bestaande architecturale expressie. Het gebouw had al een doorlopende stenen plint, een doorlopende prominente kroonlijst, enzovoort. Alle karakteristieke architecturale elementen van het gebouw liepen door over de volledige gevel. Het was de bedoeling om dat met de nieuwe terrassen te respecteren, waardoor ze zich op dezelfde manier rond het volledige gebouw ontploegen.¹⁸⁶

Bij het erfgoedvraagstuk dringt zich een kanttekening op. Vandaag kijken mensen neer op sloop; niet enkel door de duurzaamheidskwesitie, maar ook door het verlies van waardevolle elementen. Wanneer de bouwheer beslist om te slopen, associëren we het al snel met een gebrek aan respect van de bestaande architectuur. Er hangt echter ook een economisch plaatje aan vast. *Studio Tim Rogge* legde uit dat voor renovatie- en restauratieprojecten veel meer financiële middelen nodig zijn. Wanneer onwetende klanten een pand met erfgoedwaarde kopen, kan dat ze wel eens duur komen te staan. Het prijskaartje hangt samen met verschillende zaken. Er zijn bij restauratie bijvoorbeeld experts nodig, niet alleen om het verleden van de woning bloot te leggen, maar ook om de nieuwe elementen toe te voegen. Niet elke aannemer is daarin even capabel. Vaklui met kennis van zaken hanteren dus hogere tarieven. Bovendien vraagt het extra tijd om rekening te houden met erfgoed. De elementen moeten nauwkeuriger onderzocht worden. Zijn de balken niet te veel aangetast? Wat kunnen ze nog dragen?

¹⁸⁴ Everaert (*Saffir creative practice*), interview.

¹⁸⁵ Rogge (*Studio Tim Rogge*), interview.

¹⁸⁶ Vandenbussche (*ectv architecten*), interview.

Bovendien zijn die interessante elementen niet allemaal zichtbaar voor de start van het project. Sommige komen pas tevoorschijn wanneer de werf start en plafonds of muren worden gesloopt. Dan vraagt de incorporatie van die elementen een herziening van het project, wat de uitvoeringstijd beïnvloedt.¹⁸⁷

De integratie van erfstukken in de brede zin is dus niet alleen afhankelijk van de welwillendheid van de opdrachtgever, maar ook van de financiële middelen. Verder leent niet elke woning zich ertoe. Soms is er gewoonweg niets meer bruikbaar, wat volgens *POOT Architecten* bij achterbouwen meestal het geval is. Daar is het vaak duurder om balken of kolommen te behouden in plaats van ze te slopen.¹⁸⁸

De omgang met gebouw- en familiegeschiedenis in de woning beïnvloedt het karakter en de individualiteit van de woning. Het weerspiegelt waaraan we als bouwheer en maatschappij waarde hechten. Wat is voldoende waardevol om te bewaren, wat verdwijnt in de afvalcontainer? Wie weet zien we over twintig jaar toch de schoonheid van de bouwvallige achterbouwen die we inmiddels in de oude balken en schouwen van esthetisch interessantere woningen herkennen.

52//Ook niet te vergeten dat als je dingen wil integreren, dat zijn dat waarschijnlijk wel mensen die kapitaalkrachtig genoeg zijn om dat te doen. Daar klemmt het schoentje heel vaak. -TIM ROGGE

53//soms kopen mensen ook een woning zonder wetenschap te hebben van het feit dat er erfgoed op rust, dan kan dat wel eens een pijnlijke evolutie tonen in de budgettaire investering om de woning op punt te zetten. -TIM ROGGE

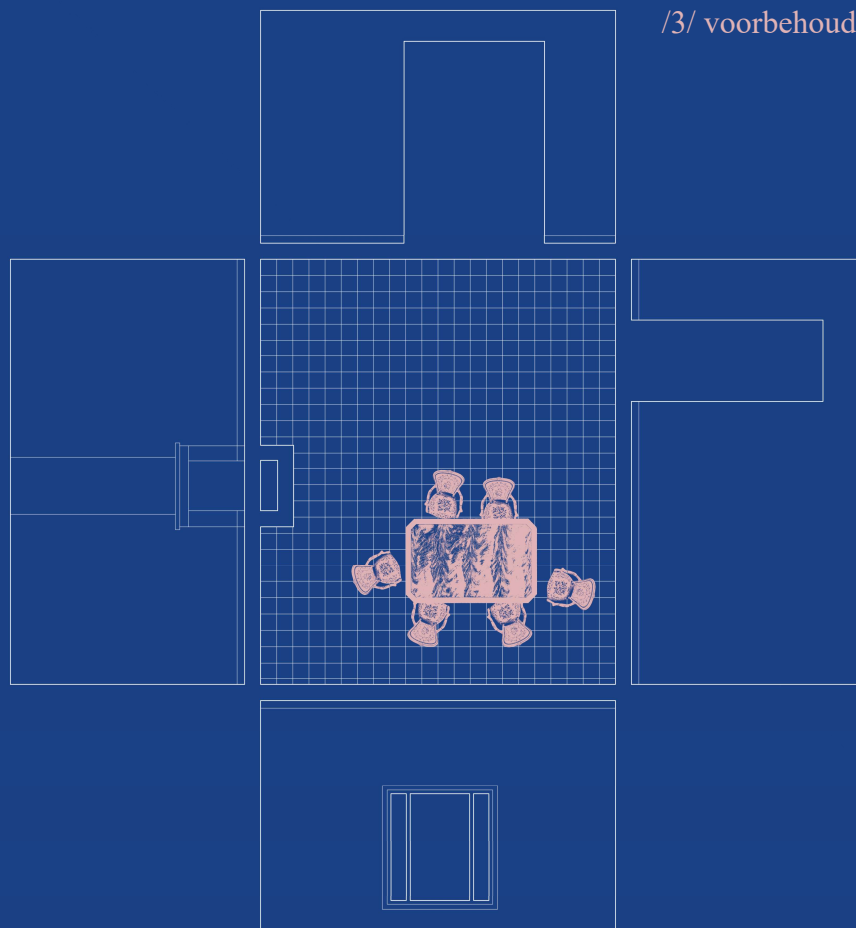
¹⁸⁷ Rogge (Studio Tim Rogge), interview.

¹⁸⁸ Poot (Poot Architectuur), interview.

ereplaats //

“Ruimtes die enkel nog gebruikt worden voor bezoek, daarvoor is het te duur geworden om te bouwen.”-*ECTV*

de representatieve kamer

54//*En de familie die je anders nooit zag, soms maar één of twee keer op een jaar want die moesten van ver komen. En dat was dan heel speciaal want je zag uw familie maar zo nu en dan.*
-Armanda

55//*Als ik deugenieterij uitgestoken had en de politie moest komen, dat was in die kamer.* -Reina

56//*Als er een sterfgeval was, werd de rouwkappel thuis gedaan. Dat bestond vroeger nog . En gans de buurt komt daar binnen en buiten he.* -Renaat

57//*Maar de personage, dat was niet ... voldeed niet. Allé, het was niet voor iedereen he.* -Augusta

Aan het einde van de achttiende eeuw werden kamers monofunctioneel. Ze kregen een vast omschreven functie met het bijpassende meubilair.¹⁸⁹ De goede kamer spiegelde zich aan die burgerlijke standaard en nam het ontvangen voor haar rekening. In de achterliggende ruimte bracht men dan ter compensatie zoveel mogelijk functies onder. Men werkte, at, kookte, waste en verbleef er. Wanneer aan het einde van de negentiende eeuw het in bezit hebben van de ontvangstkamer ingeburgerd was, garandeerde de gebruiksfrequentie het onderscheid tussen de klassen.¹⁹⁰ De hogere klassen gebruikten ze als woonkamer. Vader las er 's avonds de krant terwijl moeder de laatste hand legde aan haar handwerkjes. In de lagere burgerij bleef het echter een verlaten plek die slechts een sporadisch gebruik kende. Er was zoveel tijd, geld en moeite gekropen in het voorzien en aankleden van de kamer, maar onder andere de vrije tijd en financiële middelen om erin te vertoeven, kon men zich niet dagelijks veroorloven. Daardoor symboliseerde de kamer ook het streefdoel dat ze nog niet hadden bereikt. Het was een herinnering aan de klasse waartoe ze net niet behoorden.¹⁹¹

De goede kamer was dus het decor voor de pronk- en erfstukken, maar ook voor sporadische ontvangsten. Men ontving er de gasten en familieleden. In de salons ontving men voornamelijk gasten van dezelfde sociale klasse, terwijl men in de goede kamer voornamelijk gasten ontving uit een hogere dan de eigen klasse. Technisch gezien was ze echter niet zo monofunctioneel als veel bronnen doen uitschijnen. Er werden heel wat verschillende, niet-dagelijkse activiteiten in ondergebracht. De burgemeester, notaris en agent werden allemaal in de goede kamer verwelkomd. Die serieuze gesprekken en administratieve onderhandelingen hield men in de privacy van de ontvangstruimte. Ook de pastoor¹⁹² en de dokter waren er te gast. De omstandigheden waaronder die beroepen de goede kamer betraden, waren echter gewoonlijk minder vrolijk. Ze verzorgden er de zieken of gaven de ziekenzalving. Wanneer die interventies niet volstonden en de patiënt overleed, transformeerden de bewoners de ruimte tot rouwkamer.¹⁹³ Het sterfgeval werd de dag voor de begrafenis gekist en verhuisde van het sterfbed naar de goede kamer.¹⁹⁴ Het lijk werd in de kamer opgebaard en bezocht door naasten. Om de gebeurtenis kracht bij te zetten, veranderde het voorkomen van de kamer. Men sloot de luiken of rolluiken, haalde de spiegels weg en zette de klok symbolisch stil.¹⁹⁵ Bij

¹⁸⁹ Meganck, 'Architectuur als decor', 10.

¹⁹⁰ Heymans, *Les dimensions de l'ordinaire*, 100.

¹⁹¹ Heymans, *Les dimensions de l'ordinaire*, 100.

¹⁹² Na een verwijzing naar de serie *Godvergeten* veranderde de opzet van spreken met bezoekers van de voorkamer naar spreken met slachtoffers die de schaduwkant van de goede kamer konden belichten.

¹⁹³ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 123.

¹⁹⁴ Karel Constant Peeters, *Eigen aard. Overzicht van het Vlaamse Volksleven* (Antwerpen: De Vlijt, 1980), 413.

¹⁹⁵ De Vos, *Hoe zouden we graag wonen?*, 141.

onder andere die omstandigheden kregen familieleden en kennissen de binnenkant van de kamer te zien.

Kreeg de goede kamer niet de invulling van rouwkamer, dan bleef de binnenkant van die goede kamer vaak een groot mysterie voor familieleden. Over het algemeen werden naasten namelijk via de voordeur (of op het platteland via de achterdeur) naar de leefruimte geleid. Daar schoven ze aan de keukentafel aan en maakten deel uit van het gezinsleven. Hoe dieper men als gast in de woning doordrong, hoe intiemer de band met het gezin. De goede kamer verklapte dus niet enkel de status van de bewoners, maar ook de klasse en de verwantschap van de gasten.¹⁹⁶ Ontving de heer des huizes een vreemde in die kamer, dan behoorde die hoogstwaarschijnlijk tot een klasse boven de gastheer.

Het formele karakter vertaalde zich ook in de kledij in de goede kamer. Zo werd ook de hoed bijvoorbeeld opgehouden.¹⁹⁷ Het formele karakter stond in contrast met de opgewektheid tijdens de feestelijkheden. De goede kamer diende als achtergrond bij traditionele feestgelegenheden en overgangsrutuelen. Enerzijds werden de periodiek terugkerende feesten er gehouden. Men vierde er Kerstmis, Nieuwjaar, Sinterklaas, Pasen, oogstfeesten en verjaardagen. Anderzijds was het de plek voor overgangsrutuelen. Men deed er zijn communie, huwde en stierf er.

Die vieringen vroegen om een gepaste aankleding van de kamer. Dan haalde men het beste servies en bestek uit de kasten, bedekte men de voor de gelegenheid uitgeschoven tafels met geborduurde tafellakens en zette men de karaffen en koffiekannen klaar. Ook de versnaperingen en dorstlessers mochten niet ontbreken.

Hoewel de meeste bewoners hun kamer enkel op die ontvangstmomenten betraden – met uitzondering van de schoonmaak –, vertoefde het katholieke gezin er toch wat vaker. Op zondag hing men er na de misviering zijn zondagse kledij en hoeden op ter verluchting.¹⁹⁸ De toegang tot de goede kamer was voor kinderen nóg beperkter dan voor de volwassenen. Hun ouders of grootouders beslisten hoe en wanneer ze de kamer mochten betreden. Die toelating associeerden vele kinderen met de uiting van voorkeur van het ene kind ten opzichte van het andere door de ouders.¹⁹⁹

58//Een landelijke woning heeft twee buitendeuren: een voordeur voor de bezoekers, een achterdeur voor het eigen volk dat uit de tuin, het veld of de stallingen komt, en voor de goede bekenden.

59//het beste tafelkleed natuurlijk. En het mooie servies uiteraard, dat we nog altijd gebruiken ook. Dat was een servies, ik denk van 78 delen dus zelfs. En er wordt niet veel van gebroken omdat er niet veel meer komen natuurlijk. -Eugénie

//6 cartoon uit 1969 over de communie in de goede kamer

¹⁹⁶ Meganck, 'Architectuur als decor', 10.

¹⁹⁷ Cieraad, 'Woonrituelen', 187.

¹⁹⁸ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 123.

¹⁹⁹ Hamlett, *Material relations*, 114.

60//Ik heb hem naar een van zijn huizen meegenomen, en laten zien dat de kinderwagen en fiets in de beste kamer geborgen waren. Alles wees erop dat die kamer niet bewoond werd: op de stoelen bleven de zondagskleren liggen; - de tafel stond vol foto's; de lamp was, als een gekwetste omwonden met gaas, tegen de vliegen; - op de vensterbank stond een vaas met papieren bloemen en een paar porseleinen poppetjes met de schone zijde naar de straat gekeerd!

61//Goh, verboden! We mochten er niet naar kijken! (lacht) -Edmée

62//De ontvangst- of voorkamers in de instellingen hadden vaak een dubbele functie: aan de buitenwereld toonden ze een verzorgd en proper beeld, terwijl ze tegelijkertijd ook plekken waren waar kinderen in kwetsbare posities alleen werden gelaten met geestelijken of andere volwassenen in machtposities. De contrasten tussen het ogenschijnlijk nette, heilige karakter van deze kamers en wat er achter gesloten deuren gebeurde, zijn belangrijk.

Doordat ze zo weinig werd gebruikt, was de fiets of naaimachine hier wel vaak te gast.²⁰⁰ Weinig huishoudens vertoefden zomaar in de goede kamer. Die luxe was voorbehouden voor de hogere burgerij die er toch nog een goede kamer op nahield.

Wie er uiteindelijk het meest tijd spendeerde, waren inwonende ouders of grootouders.

De donkere kamer²⁰¹

Alle publicaties omschrijven die momenten in de goede kamer als heugelijke gebeurtenissen. Men hield er vrolijke herinneringen aan over zoals het terugzien van familieleden en ontvangen geschenken. Het was een ruimte waar men als familie en vrienden op speciale momenten fijn kon samen zijn.

Toch deelt niet iedereen de luchtige en positieve associatie met de goede kamer. Zoals hierboven vermeld, kregen personen met een zekere machtspositie toegang tot de kamer. Kinderen kwamen er in contact met pastoors, dokters en matuurdere familieleden. De kanttekening vertrekt bij de beroepsgroep van de pastoors, maar is waarschijnlijk uit te breiden tot alle personen met autoriteit. Want ook de oom en huisvriend droegen bij aan akelige herinneringen aan de kamer.

Een reeks getuigenissen schetst een keerzijde van het toelaten van de vreemde tot deze specifieke plek in de woning.²⁰² Naar aanleiding van deze masterproef werd na het bekijken van de documentaireserie *Godvergeten* contact opgenomen met de organisatie Mensenrechten in de Kerk.²⁰³ Zes personen beantwoordden mijn oproep. Hun getuigenissen laten toe de schaduwkant van de goede kamer te belichten.

Vier van de zes getuigenissen gingen over ontvangstkamers in pastorijen of instellingen. Aangezien de functie en de verschijningsvorm gelijklopen met die van de residentiële goede kamer, zijn ze toch bruikbaar in deze context. De kamer was namelijk gelijkaardig aan die in de burger- of

²⁰⁰ Marjan Sterckx, 'Het interieur zoals het was. Interbelluminterieurs in Vlaanderen door de lens van de forensische fotografie.', in *Crime scenes. Interbelluminterieurs door de lens van de forensische fotografie*, onder redactie van Marjan Sterckx (Gent: A&S/books, 2021), 192.

²⁰¹ Woorden van Gust uit telefoongesprek 04.04.2025

²⁰² Naar aanleiding van een verwijzing naar geestelijken in de goede kamer in de documentaireserie *Godvergeten* werd contact opgenomen met de organisatie Mensenrechten in de Kerk. Zij waren zo vriendelijk om in hun nieuwsbrief mijn oproep te plaatsen over het delen van verhalen over misbruik in de kamer in kwestie. De nieuwsbrief met de oproep werd naar 85 inschrijvers verstuurd; zes mensen reageerden. Echter niet alle zes kwamen ze in contact met mij via de nieuwsbrief. Hoewel de oproep specifiek ging over geestelijken in de goede kamer, werden de feiten niet uitsluitend door priesters of pastoors gepleegd. Ook de huisvriend en oom zorgden voor akelige herinneringen aan de goede kamer.

²⁰³ Ze stuurden in hun volgende nieuwsbrief mijn oproep mee naar onaangename ervaringen in de goede kamer.

arbeiderswoning, met als enige verschil dat ze werd verzorgd door een priester of predikant. G.D. noemt de kamer “een hypocriet masker”.²⁰⁴ Het verborg niet enkel wat er in de kamer gebeurde, maar ontwapende ook de slachtoffers door de aanwezige pracht en praal.

Zowel de locatie van en toegang tot de kamer als haar aankleding werkte het gepleegde misbruik in de hand. In één getuigenis situeerde het misbruik zich namelijk niet in de goede kamer, maar wel in het bureau van de pastoor. Door onderweg de ontvangstkamer te passeren en haar rijkdom te zien schitteren, werd de machtspositie van de geestelijke en de kwetsbare positie van het slachtoffer versterkt. Het gebeurde blijkbaar niet enkel bij herhaaldelijke afspraken. Ook de toevallige bezoeker moest op zijn hoede zijn.

Door de gevoeligheid van het onderwerp werd voor deze masterproef niet dieper doorgevraagd naar bijvoorbeeld de aankleding van de kamer zelf. De traumatische gebeurtenissen kunnen voor interieur-historisch onderzoek jammer genoeg ontzettend waardevol zijn. De meeste slachtoffers kunnen de ruimten waarin het misbruik zich afspeelde tot in de kleinste details herinneren. Ze herinneren zich nauwkeurig de ruimte met haar objecten alsook de handelingen en gewoonten in de goede kamer. (Zie: bijlage D)

Net zoals de fijne herinneringen aan de goede kamer verbonden zijn aan bepaalde objecten – zoals het krijgen van een trein voor Sinterklaas – associëren ook de slachtoffers de goede kamer met specifieke elementen.

In twee van de zes situaties pleegden de overtreders het misbruik in de goede kamers van burgerwoningen. De misbruiker was in die instanties toevallig ook verbonden met de Kerk – missionaris in wording of priester. Veel belangrijker is het feit dat diezelfde personen ook een nauwe band met de familie hadden, zoals nonkel of huisvriend. De feiten die zich daar voordeden, bleven dus waarschijnlijk niet beperkt tot misbruik door geestelijken, maar gebeurden mogelijks door alle bezoekers met een machtspositie die in de goede kamer werden toegelaten.

/ In het interbellum en na de Tweede Wereldoorlog bekritiseerde men de goede kamer voornamelijk omwille van haar beperkte gebruik. Ondanks de diverse activiteiten en gebeurtenissen die in de goede kamer werden

63//In mijn geval is misbruik in een pastorie geweest en dat is jarenlang ook in de nette kamer, zondagsdeur (gebeurd)205 [. . .] Ja, het was de woning van de kapelaan en de pastorie had een aparte zondagsdeur voor bezoek van de kapelaan [. . .] Voor hem was de zondagsdeur dus ideaal om met mij naar binnen te gaan. -Paul

64//Mocht je iets moeten tekenen of beschrijven, want elk slachtoffer van misbruik kan details tot in de puntjes zien als je begrijpt wat ik bedoel, van vloer tot plafond. -Paul

65//Ik heb een intense afkeer van dat soort tafelkleedjes, die nu nog verkocht worden op de markt, die dikwijls huizen sieren van Turkse of Marokkaanse gezinnen, of die je nog kan vinden op tweedehandsmarkten. -Lydie

Het heeft mij onder andere een grote afkeer aan een bepaald soort zetel opgeleverd. -Magda

²⁰⁴ GidGK02, ‘Voorkamer oproep’, 2 april 2025.

²⁰⁵ Paul, ‘Vraag’, 19 maart 2025.

ondergebracht, gebruikte men ze slechts enkele keren op een jaar doordat al die scenario's zich maar sporadisch voordeden.

In eerste instantie spoorden de woonopvoeders en organisaties hun doelpubliek aan om de kamer in het dagelijkse woonpatroon van het gezin te betrekken. Daarnaast benadrukten ze de diverse activiteiten die in de kamer konden plaatsvinden. Die verschilden echter weinig van de gelegenheden waarvoor ze reeds gebruikt werd.

Ondanks de kritiek uit het interbellum leefde de goede kamer verder in de woningen en de adviesliteratuur. Ze was echter voorzien van een uitgebreide verantwoording. In 1955 bracht de *Boerinnenbond* De Landelijke Woning uit. Onder de vertrekken waaruit een woning minstens moet bestaan vindt men nog steeds de ontvangstkamer.²⁰⁶ De *Boerinnenbond* kende haar een viervoudig gebruik toe: ontvangstkamer voor gasten, logeerkamer indien zij wensten te overnachten, bureau voor vader en ziekenkamer voor de patiënt. De lijst in combinatie met haar eerste omschrijving in de publicatie verklapt het nog steeds uitzonderlijke gebruik.

66//Die kamer wordt het toevluchtoord voor verschillende niet alledaagse noodwendigheden.

//7 Foto van de kamer voor verschillende doeleinden in *Het Huis onzer Dromen* van 1958

In 1958 stopte de *Boerinnenbond* de goede kamer in *Het Huis onzer Dromen* opnieuw in een nieuw jasje. Ze zette haar evolutie voortaan verder als de kamer voor verschillende doeleinden. Uit de editie van 1955 bleek namelijk dat ze voor veel meer gebruikt werd dan wat de organisatie voorstelde. Wel nieuw was het idee om de kamer met het gezin mee te laten evolueren. Trok een koppel in een nieuwe woning, dan kon de kamer dienstdoen als slaapkamer indien er onvoldoende budget aanwezig was om de verdieping in orde te brengen. Kwamen er kinderen, dan kon ze functioneren als speelkamer. Voor oudere kinderen was het een interessante plek om te studeren. Zo bleef ook de leefruimte een rustige plek en werd ze niet verstoord door de ijverige student, of omgekeerd.²⁰⁷ Pas wanneer het gezin "volgroeid" was, vervulde de kamer in dat scenario haar vooropgestelde functie van ontvangstkamer. Dat was enkel mogelijk indien ze in tussentijd niet "door een zieke oude grootmoeder of grootvader in beslag werd genomen".²⁰⁸

²⁰⁶ *De landelijke woning* (Leuven: Boerinnenbond, 1955), 17. Wanneer de ontvangstkamer verder in dezelfde publicatie wordt besproken, gebruiken ze toch onder andere de verwoording beste kamer en pronkkamer.

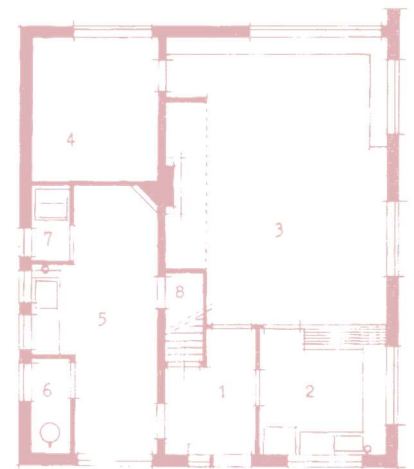
²⁰⁷ Fredie Floré, 'Nieuwe modellen voor betere volkswoningen. De modelplannen van de nationale bouwmaatschappijen in de jaren vijftig', in *Wonen in welvaart. Woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen, 1948-1973.*, onder redactie van Karina Van Herck en Tom Avermaete (Antwerpen: Vlaams Architectuur Instituut, 2006), 91.

²⁰⁸ *De landelijke woning*, 1958, 118.

Niet alleen haar invulling en benaming werd flexibel, ook haar plaats in de woning. De nieuwe positie moest voorkomen dat de kamers zonder doeleinde toch als ontvangstkamer werden ingericht. De goede kamer verdween namelijk langzamerhand uit de plannen van nieuwbouwwoningen, maar de bevolking bleef eraan gehecht (zie: *in de geschiedenis*). Men wilde een plek in de woningen waar die speciale gelegenheden konden plaatsvinden. Wanneer de goede kamer verdween uit de kijkwoning van de *Boerinnenbond* uit 1959 reageerden de bezoekers twijfelachtig.

67//Madam, als gij of uwe man doodgaat, waar zul je dan de lijk-kist zetten? Dat was normaal op de boerenbuiten, dat men een "beste kamer" had om bezoek te ontvangen en de kist op te baren.

Daarnaast zorgde haar afwezigheid voor de inrichting van goede kamers in ruimten die er eigenlijk niet voor waren bedoeld. Vlamingen offerden de oorspronkelijke functie van de ruimte op.²⁰⁹ Ook daarop vonden de woningbouwmaatschappijen een oplossing. In modelboerderijen uit de jaren 1930 was bijvoorbeeld ook al geen goede kamer meer te bespeuren. Ze maakte plaats voor het bureau. De locatie van die kamer werd zorgvuldig gekozen, zodat de bewoners ze later niet konden omtoveren tot goede kamer.²¹⁰ Men slaagde daar niet altijd in. In 1935 werd bijvoorbeeld een woning gerealiseerd waarvan het bureau met een dubbele deur met glaswerk van de woonkamer was gescheiden. De toepassing van die deuren refereerde sterk aan de negentiende-eeuwse burgerlijke suitedeuren en bracht de bewoners ongetwijfeld in de verleiding om de kamer toch tot goede kamer om te dopen.²¹¹

/8/ Voorbeeld van een planindeling die ervoor moest zorgen dat een ruimte met andere functie als goede kamer zou dienen. Het bureau werd achteraan geplaatst met minimaal contact met de rest van de woning.

Ook de adviezen over de gebruiken in verband met de ontvangst bleven courant. In het vrouwenmagazine *De Vrouw in Middenstand en Burgerij* zijn in enkele edities verschillende artikels gewijd aan de etiquette van ontvangen.²¹² De gepaste kledij, tafelopsmuk en gerechten komen allemaal aan bod, net zoals het correcte tijdstip en introducties. De publicaties maakten onderscheid op basis van de soort ontvangst en het tijdstip van het bezoek. De onaangekondigde bezoeker mocht niet hetzelfde buffet

²⁰⁹ Een gelijkaardig fenomeen deed zich voor bij de Parijse hal. In nieuwe appartementen achtten de architecten die inkom onnodig waardoor hij uit de plannen verdween. Men kwam dan onmiddellijk in de woonkamer binnen. Vaak werd dan door bewoners aan de hand van meubels toch zelf een hal gecreëerd. Zie: Céline Rosselin, 'The ins and outs of the hall. A Parisian example', in *At home. An anthropology of domestic space*. (Syracuse: Syracuse University Press, 1999), 55.

²¹⁰ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 129.

²¹¹ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 129.

²¹² G.V., 'Wij krijgen vanavond bezoek', *De Vrouw in Middenstand en Burgerij*, 1960; M. V., 'Wij krijgen bezoek', *De Vrouw in Middenstand en Burgerij*, 1959; M.V., 'Wij krijgen bezoek (II)', *De Vrouw in Middenstand en Burgerij*, 1960; M.V., 'Op fluistertoon', *De Vrouw in Middenstand en Burgerij*, 1960; M.V., 'Wij krijgen bezoek', *De Vrouw in Middenstand en Burgerij*, 1960.

68//Het mooiste meubel uit uw salon moet bij het binnenkomen onmiddellijk op 't oog vallen. De andere meubelen krijgen een afglans van datgene wat het eerste werd opgemerkt.

69//Je wil toch 's avonds ook in uw zetel kunnen zitten zonder de rommel in de keuken te zien. Dat is de meest rommelige plek op aarde vaak. Dat je daar altijd op wil kijken vind ik moeilijk. -SAFFIR

70//En ik was daar niet voor. Ik was daar misschien te klassiek in zelf. Maar ik vind dat eigenlijk zelf zo, mensen, iemand die binnenkomt uw afwas laten zien die op het aanrecht staat, ik vind dat too much. En ofwel moet je een hele propere mens zijn, die alles altijd direct opruimt, dan kan dat misschien, maar anders ja, als je zo in iemand zijn rommel binnenkomt, dat is toch niet echt aangenaam, zal ik zeggen. -BEL

verwachten als de aangekondigde. De ruimte waarin die ontvangsten plaatsvonden, werd zelden gedefinieerd, net zoals haar inrichting. Deden ze dat wel, ging het voornamelijk over het salon.²¹³ De grootste klemtoon ligt op de rol van de gastvrouw in het slagen van de bijeenkomsten.

Langzamerhand vonden de gebeurtenissen waarvoor de goede kamer eerder diende buitenshuis plaats. Door de intrede van het mortuarium in de vroege jaren 1970 verloor ze haar functie als rouwplaats.²¹⁴ Trouwen gebeurde in de kerk en partijen op restaurants. /

Vandaag moeten we met z'n allen compacter wonen; een ruimte voorbehouden voor 'de ander' past niet meer in die logica. Volgens Maarten Delbeke proberen we al die feesten en gelegenheden om de vijf jaar wel eens buitenshuis te voorzien.²¹⁵ We feesten in zaaltjes, verjaren op restaurant en doen communies in het park. Dan moet de architectuur het ontvangen onderbrengen en vormgeven in de (semi-)publieke ruimte. Dat betekent niet dat gasten thuis niet meer welkom zijn. We hebben er niet langer dé ruimte voor, maar wel dé tafel. We ontvangen aan de goede tafel of versieren de leettafel voor gelegenheden met antiek bestek, glaswerk en serviesgoed.²¹⁶ Eventueel nemen de gasten plaats aan het keukeneiland, waar ze al een glaasje drinken terwijl de mis-en-place nog volop aan de gang is. Ook via videogesprekken, thuiswerk en sociale media laten we vreemden in onze woning binnen. Dat valt echter buiten de scope van deze masterproef.

In cohousingprojecten lijkt de ontvangstkamer wel nog acceptabel. Daar compenseert een doorgaans grote zaal voor het compacte woonvertrek. Volgens *ectv architecten* is die grote zaal echter niet de manier om in zulke projecten aangename gemeenschappelijke ruimten te voorzien. Die ruimten gebruiken we vaak bij grote gelegenheden met veel mensen, maar ook met kleinere groepen. De ruimten moeten dus kunnen inspelen op beide scenario's. Daarom voorzien ze in hun *Woonproject cohousing Jean* meerdere ruimten die zowel afzonderlijk als samen kunnen werken.²¹⁷ De aanpasbaarheid van de ruimten komt aan bod in het hoofdstuk *grote kamer*//.

²¹³ Het wordt hier moeilijk om te interpreteren of het over het salon als woonkamer of als goede kamer gaat. We kunnen hier echter aannemen dat het al om de woonkamer gaat, aangezien in diezelfde periode in de Winkler Prins Encyclopedie bij salon staat: Tegenwoordig: de woonkamer tegenover de huis- of eetkamer. Zie: Hendrik Richard Hoetink, 'Salon', in *Algemene Winkler Prins encyclopedie: OVAT-SCHEI* (Amsterdam: Elsevier, 1959), 719.

²¹⁴ De Vos, *Hoe zouden we graag wonen?*, 141.

²¹⁵ Delbeke (professor), interview.

²¹⁶ Cieraad, 'Woonrituelen', 191.

²¹⁷ Vandenbussche (*ectv architecten*), interview.

Toch vinden we in sommige projecten de aandacht voor de gast terug. Studio Tim Rogge vindt het belangrijk om klanten erop te wijzen dat ontvangstruimten zelden gebruikt worden, maar toch veel ruimte in beslag nemen. In compacte woningen is dat een ongelukkige combinatie. Volgens hen moeten klanten antwoord durven geven op vragen als: hoeveel keer gaat de woning zich tot ontvangst lenen? Als blijkt dat dat heel zelden het geval is, moeten ze dat kunnen accepteren. Mensen moeten zich ervan bewust worden dat al die ruimte niet zomaar gratis is.²¹⁸ Wenst de klant de ruimte toch, dan lossen ze het op door de leef- en eetkamer niet op dezelfde verdieping te voorzien. De leefruimte verplaatst zich naar een split level, waardoor de gelijkvloerse verdieping een machine wordt voor ontvangst. In die onderste laag huist dan een toiletzone, stockage, keuken en eetkamer. Zo moet de gast niet door de private ruimten, maar functioneert de volledige plattegrond ook in het dagelijkse woonpatroon.

De enige twee residentiële projecten van BEL architecten voorzien net wel een duidelijk onderscheid in ruimte voor bewoners en ruimte voor gasten. In hun *Woning L. te Z.* bevindt zich een goei kamer (zie: *inleiding*). Hoewel de benaming eerder als grapje was bedoeld en de ruimte resulteerde uit het verplaatsen van de keuken, wordt ze door de bewoonster wel degelijk als goei kamer gebruikt.²¹⁹ Ze komt er zelden en zette er haar mooiste meubeltjes en verzamelobjecten. Er is een vitrinekast met herinneringen aan haar overleden echtgenoot. In de lage kasten zit het schone servies dat ze één keer per jaar uithaalt wanneer de familie bijeenkomt.²²⁰ In tegenstelling tot de historische goede kamer wordt ze door het open plan en de vloerverwarming het hele jaar door verwarmd. Ze is bovendien minder letterlijk begrensd; alleen de haard schermt haar af van de woonkamer. Ernaast bevindt zich een klein, donkerder kamertje. Wil de bewoonster een boek lezen, dan doet ze dat daar en niet in de goei kamer. In het tweede residentiële project *Woning D.W.J.* wordt opnieuw een onderscheid gemaakt – niet op het vlak van ruimte, wel op gebied van circulatie. De woning heeft twee trappen die allebei vertrekken vanuit de inkomhal. De ene trap – breder, trager, statiger en bijna monumentaal – is bedoeld voor gasten. Via die weg betreden zij onmiddellijk de woonkamer, zonder door de privévertrekken te dwalen. In dezelfde hal staat ook een spiltrap. Hij verbindt vier niveaus met elkaar, de trage maar twee. De spiltrap fungeert als afkorting doorheen de woning, een weg die enkel de bewoners kennen en nemen. Er zijn verschillende trappen voor een verschillend gebruik.

71//En ik denk dat wij dat dan zo zijn gaan noemen, want ik kende dat, dat principe en ook omdat, je sprak in het begin van zo een bourgeois woning. Op zich waren die mensen ook heel bourgeois. Op een bepaalde manier. Dus dat is er een beetje gewoon ingekropen eigenlijk. -BEL

72//Maar het is wel, als de kleinkinderen er zijn, dan gaan die soms dikwijls de dingen opendoen en kasten opendoen enzo, en dat wil ik dus niet, dat die de kasten opendoen. Want met die speciale dingen hier. -Albertine

73//Die ruimte gebruik ik eigenlijk bijna niet. Als er mensen komen, als de kinderen hier komen eten, dan gaan we wel naar daar (goei kamer). Maar voor de rest, om ik hier te eten, is het altijd hier (de keuken). -Albertine

74//Natuurlijk iedereen kan die gebruiken, maar dat is het idee van, bezoekers nemen deze trap naar de woonkamer. -BEL

//8 Foto van de twee trappen met de spiltrap in de achtergrond

²¹⁸ Rogge (Studio Tim Rogge), interview.

²¹⁹ Jeroen Beerten (BEL architecten), geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 28 februari 2025.

²²⁰ Albertine (bewoonster Woning L. te Z.), geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 21 maart 2025.

In het onderzoek *Transnational home-making in Gent* tonen Silke Jacobs en Lamia Kocaman ook de dubbele ontvangstruimtes in de Wondelgemse woningen. Er is een salon om in te wonen en een salon om te ontvangen. Is die opsplitsing niet aanwezig, dan blijft wel de dubbele tafel bestaan. Volgens Bart Verschaffel is die dubbele tafel een overblijfsel van de burgerlijke opsplitsing in de plaats voor de gast en de plaats voor de bewoner. In de burgerwoning resulteerde dat in de goede kamer en de leefkeuken; in de hedendaagse woning in "een tafel voor dagelijks gebruik in de keuken en een tafel in de eetkamer voor betere gelegenheden."²²¹

Dat we nog steeds de nood hebben om een ruimte voor ontvangst en speciale gelegenheden in de woning onder te brengen, stelt de architectuur voor een interessante uitdaging. Hoe kunnen we die wens respecteren en tegelijk een compacte woning creëren? Volgens Maarten Delbeke behoort de mogelijkheid om te ontvangen toch tot het takenpakket van de woning. Het is mooi dat een huis ook voor die speciale en uitzonderlijke gebeurtenissen geschikt is. Door een goei kamer in de woning te voorzien, erkennen we de gewoonte van de Vlaamse bevolking om een onderscheid te maken tussen de ruimte voor de ander en die voor zichzelf. Dat *Woning L. te Z.* dat niet wegmoffelt, getuigt van eerlijkheid en oprechtheid. Maarten Delbeke ziet er ook kwaliteiten in. De creatie van een overmaat op de gelijkvloerse verdieping maakt de woning toekomstbestendiger.²²² Wanneer bewoners minder goed ter been zijn, kan de slaapkamer bijvoorbeeld naar de goei kamer verhuizen, waardoor ze toch in dezelfde woonst kunnen blijven.

*75//Al die grote huizen die wachten op
een feest dat nooit komt.
-DELBEKE*

Het multifunctionele aspect van een ruimte in overmaat komt in het project *Woongebouw Molenbeek* van *ectv architecten* terug in de vorm van 'de Vlaamse garage'.²²³ De ruimte bevindt zich na de voordeur en is een soort groot uitgevallen inkom. Afhankelijk van de noden op dat moment kunnen de bewoners haar een andere invulling geven. Ook in hun *Woning Drongen* komt een dergelijke inkom of Vlaamse garage voor.

Via het multifunctionele grijpen we terug naar het archaische wonen. In plaats van kamers te benoemen met functies als eetkamer en leefruimte, zorgen we ervoor dat de woning die verschillende activiteiten, dagelijkse en uitzonderlijke, kan huisvesten. De vraag rijst of die multifunctionaliteit zich beter beperkt tot die ene ruimte. Kunnen we ons die overmaat veroorloven of moeten we eindelijk kijken of de opsplitsing keuken-leefruimte-eetruimte vandaag nog de beste oplossing is?

²²¹ Verschaffel, 'Bad dream houses', 2.

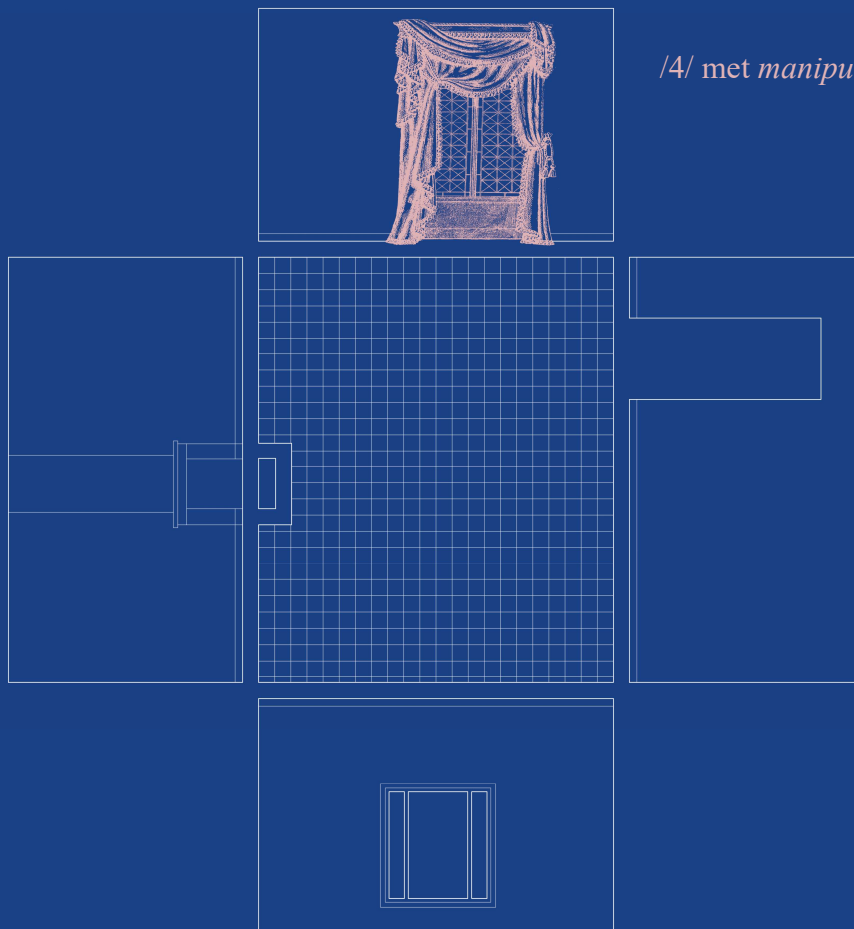
²²² Delbeke (professor), interview.

²²³ Vandenbussche (*ectv architecten*), interview.

grote kamer //

“We schermen ons allemaal af van de straat en die gordijnen gaan dan ook nog eens dicht.”-*SAFFIR*

de representatieve kamer

/4/ met *manipuleerbare* grenzen en

76//Bij ons thuis ook niet, dat was zelfs op slot. En als er familie komt, ging die deur nekeer open. -Colette

Zowel de aanwezigheid van de goede kamer als haar onderdelen markeerden grenzen, fysieke en immateriële. Ze grensde enerzijds aan de buitenwereld, anderzijds aan de dagelijks gebruikte ruimten in de woning.

77//Lorsque, pour les besoins de la réception, l'on désire du volume de deux ou de plusieurs pièces, on les réunit entre elles par de grandes baies de communication.

De kamer zelf markeerde een grens met de buitenwereld. Tot daar mocht het publieke in de woning binnentreden, en niet verder. Haar functie als tussenruimte lijnde nauwkeurig de toelating van bezoekers af. Kennissen, maar vooral hoger geplaatsten zagen van de binnenkant van de woning zelden meer dan de goede kamer. Hoe hechter de sociale band met het gezin, hoe dieper je in de woning kon doordringen. Vaak kreeg de directe omgeving van de bewoners de kamer daarom zelden te zien. Ze traden binnen langs de achterdeur en aten mee in de leefruimte.²²⁴ De goede kamer regelde de toegang tot de intieme delen van het huis en creëerde een afstand tussen bezoekers en de private sfeer. Bezoekers zagen bovendien enkel wat de bewoners wilden dat ze zagen.

78//Dat was zo een dubbele deur in 't glas. Dat was zo een dubbele zwaai deur in die oude huizen, een schuifdeur bestond niet Femke. Dat waren zo van die dubbele glazen deuren. -Madeleine

Ook de vreemde blikken vanaf de buitenzijde werden nauwkeurig gecureerd. De hoge burgerij hield die grens met de buitenwereld in hun salons in stand door een lichtjes verhoogde verdieping te organiseren, de 'bel-etage'. Daardoor was vanaf de straat enkel het plafond van de kamer zichtbaar, maar gaven de verlichte grote ramen wel de achterliggende evenementen en sfeer prijs. De inkijk regelde men in die klasse ook aan de hand van gordijnen. Niet alles werd verstopt. Rolluiken en zware gordijnen waren aanwezig om de kamer, wanneer nodig, aan het zicht van de buitenwereld te onttrekken. Maar de vitrage zorgde toch voor wederzijds contact met de straat.²²⁵ In de lagere klassen neemt het gordijn daar ook het voortouw bij de afscherming van het publieke, de bel-etage was er zelden tot nooit uitgevoerd. Om de woning tegen nieuwsgierige blikken te beschermen, hing men in het interbellum vitrages of glasgordijnen. Ze zorgden voor afstand maar lieten wel nog licht en eventueel zelfs lucht door.²²⁶

De grens met andere, dagelijkse ruimten creëerde men in eerste instantie via een spel met wanden en (deur)openingen. Ze markeerden duidelijk de grens voor bewoners: de goede kamer was enkel bestemd voor ontvangsten. Er waren kamers voor het dagelijkse en voor het speciale; de goede kamer behoorde tot de tweede categorie. In *Zaak 11* in *Crime scenes* was de deur ervan zelfs op slot, een duidelijkere grens is onmogelijk.²²⁷

²²⁴ Woonzorgcentrum Ter Venne, geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.

²²⁵ Heymans, *Les dimensions de l'ordinaire*, 88.

²²⁶ Sterckx, 'Het interieur zoals het was', 198.

²²⁷ Sterckx, 'Het interieur zoals het was', 192.

In de hogere klassen communiceerden de salons en suite met de *salle à manger* en de veranda.²²⁸ Tussen die ruimten bevonden zich dus geen wanden, maar wel zo groot mogelijke openingen. Het was echter niet aangenaam om in zo'n overmaatse ruimte te vertoeven wanneer er geen ontvangsten plaatsvonden en de eetkamer bijvoorbeeld als huiskamer dienstdeed. Daarom hoorden tussen die verschillende ruimten telkens suitedeuren, bij voorkeur schuifdeuren.²²⁹ In die burgerhuizen werd bij bepaalde ontvangsten dan de volledige gelijkvloerse verdieping letterlijk opengegooid. Alle deuren weken, zelfs die naar de tuin.²³⁰ Zo kon de hele verdieping, inclusief de tuin, deel uitmaken van de feesten die men maar enkele keren in een mensenleven meemaakte. In Frankrijk, waar het idee van de suite en haar deuren vandaan kwam, plaatste men de openingen aan de randen van de kamers.²³¹ In Vlaanderen plaatsten de middenstand en lage klassen ze in het midden; ze besloegen soms bijna de volledige wand.

80//Daar zat er geen deur, dat liep in mekaar. Maar er stonden stukken muur, zoals je hier dingen ziet. -Reina

De lagere klassen namen die suitestructuur waar mogelijk over in hun eigen woningen. Doordat voornamelijk het bezit van de goede kamer en niet zozeer de vorm primeerde, kreeg de goede kamer door verschil in openingen toch diverse fysieke verschijningsvormen. Ze zijn onder te verdelen in zes typologieën, gebaseerd op de gevonden plannen.²³² De opsomming van de typologieën gebeurt van gesloten naar open. De 'gesloten goede kamer' had slechts een enkele toegangsdeur. De deur verbond de kamer met de gang, met andere ruimten was er geen contact. In arbeiderswoningen opteerde men er in dertig procent van de woningen voor om de trap parallel met de straat te plaatsen. Die trap scheidde de goede kamer aan de straatzijde van de woonkeuken aan de tuinzijde waardoor geen verbinding tussen de kamers mogelijk was.²³³ De 'praktische goede kamer' had twee enkele deuren. De ene leidde opnieuw naar de gang, de andere naar een aangrenzende kamer, meestal de (woon)keuken. De deur naar de keuken zat meestal aan de rand van de kamer, niet in het midden. Ook het 'binnenhuis' had alleen enkele deuren, maar soms meer dan twee. Alle deuren stonden in contact met andere kamers, maar zelden met de gang.²³⁴ De ruimte werd dus doorkruist wanneer met doorheen het huis bewoog. Dat ging in tegen het onbetreden kenmerk van de goede kamer, maar toch werd ze als dusdanig gebruikt. De naam verwijst naar de plaats in de (boeren)woning: meestal in het hart. De 'gesloten goede kamer suite' telde één enkele deur en één dubbele deur.

²²⁸ Zie: suite in *in de volksmond*.

²²⁹ Delhay, *L'appartement d'aujourd'hui*, 93.

²³⁰ Heymans, *Les dimensions de l'ordinaire*, 100.

²³¹ Willemijn Fock, red., *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900* (Zwolle: Waanders, 2001), 194.

²³² Voornamelijk de plannen naar aanleiding van forensisch onderzoek bleken daarvoor een interessante bron: Marjan Sterckx, red., *Crime scenes. Interbelluminterieurs door de lens van de forensische fotografie* (Gent: A&S, 2021).

²³³ Meganck, 'Bouwen te Gent', 177.

²³⁴ Alfred Ronse en Théo Raison, *Fermes-types et constructions rurales en West-Flandre*, vol. Tome II (Brugge: Charles Beyaert, 1918), 94-96.

De enkele deur leidde opnieuw naar de gang, de dubbele naar een aangrenzende ruimte zoals de eet- of leefkamer. De 'open goede kamer suite' telde één enkele deur en een opening zonder deur, en was op dezelfde manier geschakeld als de gesloten goede kamer en suite. Soms hing er een gordijn voor de opening om toch voor meer afbakening te zorgen. De 'open goede kamer' telde twee of meer dubbele deuren. Op die manier kon ze zowel naar een andere kamer als naar de gang volledig worden uitgebreid. De gang of aangrenzende ruimte werd dan onderdeel van de goede kamer tijdens grote feesten. De 'goede kamer op ander niveau' tot slot kon in combinatie met de hierboven vernoemde typologieën voorkomen. Ze lag enkele treden lager of hoger dan de andere ruimten op dezelfde verdieping.

81//Is het niet zeer te waarderen dat ons huis ingedeeld is in kleine intieme kamers waar we ons lekker voelen en dat het bij recepties, bij partijtjes in een ruime zaal kan omgetoverd worden?

Uit die laatste typologie blijkt dus dat ook de treden mee het andere statuut van de kamer markeerden. Bovendien werd door trappen naar de voordeur of goede kamer een hiërarchisch hoogteverschil gerealiseerd. Men moest namelijk eerst enkele treden (zes à zeven) beklimmen vooraleer men het niveau van de vrouw en heer des huizes bereikte.²³⁵

82//Als het bezoek weg was, stoof mijn tante, ondanks het gepruttel van mijn oom, die werken op zondag niet gepast vond, naar de kamer om de ramen open te zetten, zodat de rook van sigaren en sigaretten een uitweg kon vinden. Daarna gingen de ramen dicht, werd het vuur in de kachel gedoofd en werden de schuifdeuren met glas-in-loodraampjes weer hermetisch gesloten tot er weer bezoek kwam.

Voornamelijk de suitedeuren speelden dus een belangrijke rol bij de begrenzing, afbakening en flexibiliteit van de kamer. Ze zorgden bij grote feesten voor de mogelijkheid om, net zoals in de hogere burgerij, de deuren open te zetten en de aangrenzende ruimte mee deel te laten uitmaken van de feestelijkheden. De deur naar de gang zat net zoals de suitedeur bij voorkeur in het midden van de muur, tegenover de open haard of alternatieve warmtebron.²³⁶ Dat bleek uit woonadviezen maar kwam op de plannen zelden voor. De deuren speelden ook een belangrijke rol bij de verwarming van de kamer. Het openen of sluiten ervan liet gelijktijdige of aparte verwarming toe en kon de ruimten verkoelen en ventileren.²³⁷

83//Vanaf het binnenkomen was het voor mij een soort geurenfestival van koffie, en dat vanaf ik de voordeur openstak. En dan begon de kusjestournee, eerst de licht geparfumeerde Tante Virginie, dan de zweetreuk van Tante Clarisse, en dan de kleine, magere Tante Lies, met een bonbongeur van munt. Mijn Meetje had steeds die frisse geur van een pas gewassen boorling.

Hoewel modernist Huib Hoste openlijk protesteerde tegen de goede kamer, vond hij die flexibiliteit net een grote troef.

Uit de gesprekken met bewoners bleek dat ook de geur en atmosfeer de grenzen van de ruimte afbakenden. Ze onderscheidden zich zo opnieuw van de dagelijkse ruimten.²³⁸ Er werden verschillende soorten geuren mee geassocieerd. De beperkte verwarming en verluchting zorgde bijvoorbeeld voor een mufte, onaangename geur. Daarom werd de kamer vóór de ontvangst eerst goed verlucht. Ook na de gelegenheden was die

²³⁵ Pieter De Ketelaere, 'Een pension de famille in een Antwerps herenhuis op het Zuid (1930)', in *Crime scenes*.

Interbelluminterieurs door de lens van de forensische fotografie, onder redactie van Marjan Sterckx (Gent: A&S/books, 2021), 206.

²³⁶ Heymans, *Les dimensions de l'ordinaire*, 87.

²³⁷ Heymans, *Les dimensions de l'ordinaire*, 180.

²³⁸ Gendtsche Tydinghen en interview Zuiderlicht.

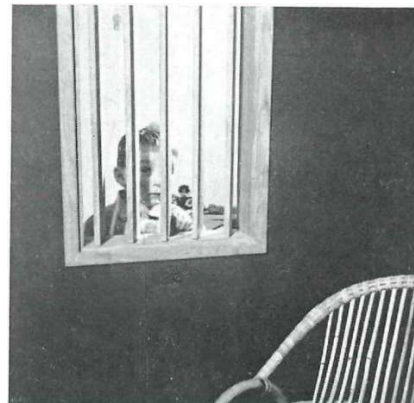
verluchting nodig. In de kamer waren dan maaltijden genuttigd en sigaren gerookt; die geuren mochten niet in de stoffen intrekken. De bezoekers zelf brachten ook allerlei geuren met zich mee, zowel aangename als onaangename.

Hoewel aan de goede kamer in 1955 door de Boerinnenbond nieuwe activiteiten waren gekoppeld, bleef haar verschijningsvorm in het plan gelijkaardig. Ze was met een reeks deuren verbonden met de woonkamer, zodat ze bij gelegenheden kon worden uitgebreid. Op dat praktische aspect van de flexibele maat van de kamer legden ze toen toch nog de nadruk, terwijl de andere kenmerken (pronkzucht en niet-gebruik) uit den boze waren.

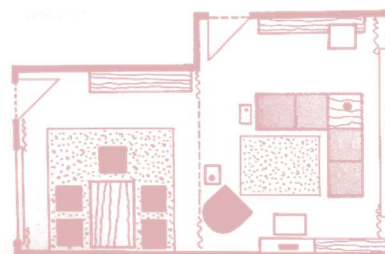
/ In *De Landelijke Woning* van 1958 verscheen de goede kamer met haar aangepaste programma onder de term *kamer voor meerdere doeleinden*. Deze keer transformeerde haar vorm wel mee. Ze lag afgezonderd van de leefruimten en keuken, zonder directe verbinding met een van beiden. Een deur naar de gang maakte haar toegankelijk en via een binnenvenster communiceerde ze met de woonkamer. Vanuit de goede kamer kon men een blik in de woonkamer werpen.²³⁹ Dat binnenvenster had dezelfde ambitie als de suitedeur, en moest contact met de andere ruimte mogelijk maken. Maar, indien gewenst, moest men zich ook in de kamer kunnen afzonderen. Met de introductie van het venster verdween het uitbreidingsvermogen. De kamer voor meerdere doeleinden lag wel nog steeds vooraan in de woning.

Die ligging zorgde dat de goede kamer de beste en klaarste plek in de woning innam. Dat zorgde voor kritiek. Haar locatie zorgde ervoor dat, zelfs met beglaasde suitedeuren, de ruimte erachter, waar men effectief woonde, donker was en weinig natuurlijke lichtinval kende.²⁴⁰ Via de voorkant kon namelijk veel meer licht binnenvallen dan via de achterkant van de woning. Daar werd de lichtinval beperkt door een besloten binnenkoer en hoge tuilmuren.²⁴¹ De deuren (en ook de muren in andere typologieën) moesten dus verdwijnen. Door de wanden af te breken, kreeg de tussenruimte een aangename lichtinval doorheen de dag.

Zo maakte het grondplan met de gescheiden goede kamer, leefruimte, keuken en soms zelfs achterkeuken plaats voor het open plan. Grenzen werden geschuwd. Alles moest zo open en licht mogelijk ogen. Lutgard D'Hellem-de Vloed zet die gedachte in haar boekje *Beter wonen zelf*

//9 Het binnenvenster in de kamer voor meerdere doeleinden

//9 boven en onder respectievelijk voor en na de aanpassingen door D'Hellem-de Vloed

²³⁹ *De landelijke woning*, 1958, 118.

²⁴⁰ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 124.

²⁴¹ Yves Schoonjans, 'Tussen schemer en licht. Een zoektocht naar het openen van de woning', in *Belichte stad. Over dag, licht en nacht*, onder redactie van Terenja van Dijk, Patrick De Rynck, en Petra Gunst (Tiel: Lannoo, 2010), 116.

84//De tussenmuur wordt afgebroken en totaal verwijderd; de deuren worden vervangen door een aangepast overgordijn.

85//Vergeet niet: een woonkamer is nooit te ruim. In een oud huis is een tussenmuur gauw ingeslagen. Kap nutteloze schouwen weg. Ge zult zien... het resultaat zal uw moeite en durf lonen.

86//Dit is een verouderde opstelling. De beweegruijnte is zoek. Dit is een moderne opstelling met bewegingsruimte.

87//De tafel in het midden is een verkeersbelemmering en is oorzaak van vele blauwe vlekken en kneuzingen.

88//Een bankje, dat zijn kleine elementen soms. Maar dat maakt dat je op een hele informele manier je bureu kunt ontmoeten. -ECTV

89//Waarom bouwen we dan niet op, en hebben we twee stapjes naar boven toe? -SAFFIR

kracht bij door een voor-en-na-tekening te maken. Ze toonde hoe de getransformeerde kamer aan kwaliteiten won door enkele elementen uit te breken en andere toe te voegen. Men moest er kunnen bewegen. De (bewegings-)ruimte mocht niet meer worden begrensd, ook niet door de plaatsing van de meubels. De muren tussen de ruimten werden niet enkel gesloopt, er werden ook nieuwe muren bijgemaakt. De deur die de goede kamer met de gang verbond, maakte men dicht. De voormalige goede kamer was enkel nog bereikbaar via de eetkamer.²⁴²

Oude grenzen werden dus gebroken, nieuwe werden geïnstalleerd. Met de sloophamers verdwenen veel goede kamers uit de Vlaamse woningen. Dat was ook het gevolg van de intrede van de living in villa's in de jaren 1930. Daar verkoos men sindsdien de verbinding van de salons met de eetkamer zodat de hele verdieping als één ruimte werkte.²⁴³ /

Vandaag willen we 'open' wonen. De keuken, eetkamer en leefruimte bevinden zich allemaal in één grote uniforme ruimte. Zoveel mogelijk grenzen moeten weg. Bij voorkeur verdwijnt ook die tussen de tuin en de woning. Aan de straatzijde geldt een ander verhaal. Daar willen we privacy. De bewoner van de *Ooievaarstraat* 97 maakte achter het enige raam in de gevel een bergruimte voor fietsen. De opgetrokken muur bestaat voornamelijk uit glasdalen, zo kan er nog licht door. Maar het hele woongebeuren is naar de tuin gericht. Achteraf gezien zou ze het anders doen, ze mist de connectie met de straat. De bewoners van *Holdaal* 62 ervaren aan de voorkant minder problemen met die privacy. De ruimte aan de voorzijde bevindt zich op een bel-etage, van inkijk hebben ze dus geen last. Architecten moeten bemiddelen in de balans tussen zicht op en vanaf de straat. De praktische dozen (zie: *voorkamer* //) zorgen voor gesloten gevels, terwijl we vandaag terug op zoek zijn naar de connectie met de straat.

²⁴² De Vos, *Hoe zouden we graag wonen?*, 142.

²⁴³ Meganck, 'Bouwen te Gent', 176.

Die verbinding met het straatleven werkt *POOT Architecten* in de hand door in hun project *Vinken* een bank aan de straatzijde te voorzien. Die kleine ingreep vergemakkelijkt contact met passanten en burens.²⁴⁴ Dat een bank voor de deur openheid naar de buurt mogelijk maakt, ondervinden niet enkel architecten. Veel bewoners plaatsen zelf een bank voor de deur. Volgens 'historica in residence' Tina De Gendt toont onder andere die bank dat de bewoners openstaan voor vreemden en het sociale leven op straat niet schuwen. Vroeger zat men op de drempel of stond de voordeur simpelweg open, vandaag symboliseren gepersonaliseerde deurbeletketten, raamspreuken, geveltuinen en banken de deelname aan het leven op straat en aanspreekbaarheid.²⁴⁵

Dat contact hoeft er echter niet altijd te zijn. Een van de manieren waarop *Saffir creative practice* de grens met de buitenwereld verzacht, is door de bel-etage terug in de woning te brengen. Bij renovaties waarbij het niveau van de gelijkvloerse verdieping gelijkloopt met dat van de straat breken we tegenwoordig vloeren uit, zorgen dat de nieuwe vloer thermisch aan de voorschriften voldoet, maar leggen hem daarna terug op hetzelfde niveau als voordien. *Saffir creative practice* vindt het interessant om bijvoorbeeld op de bestaande vloer te werken en zo net iets meer hoogte ten opzichte van het straatniveau te creëren. Die paar treden maken een groot verschil. Ze markeren een duidelijke grens met de buitenwereld, maar zorgen ook voor een hoger gelegen voorste ruimte. Dat niveauverschil gaat over het algemeen gepaard met een beter gevoel van privacy en geborgenheid. Het bureau vindt echter dat de eis van privacy aan de voorkant ook een mentaliteitsverandering vraagt. De in een landelijke context haalbare privacy is niet altijd realiseerbaar in de stad. Klanten mogen dat ook niet verwachten.²⁴⁶

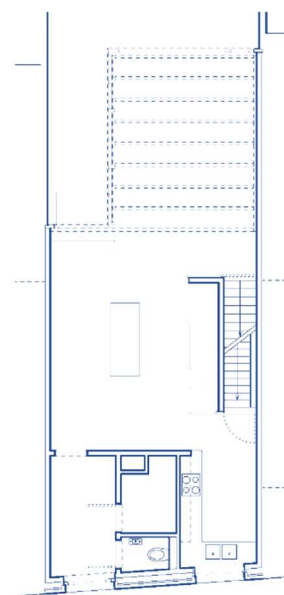
Ectv architecten verzorgt de privacy door te ontwerpen met 'de juiste afstand'. Het bureau zoekt de balans tussen voldoende privacy en voldoende leven richting de straat. Zoals in *voorkamer* // aangehaald, werkt het daarvoor onder andere met hoogteverschillen zoals ook *Saffir creative space* voorlegt. Een ander gehanteerd ontwerpprincipe heet de 'gelobde ruimte'. *Ectv architecten* past het onder andere toe bij *Woongebouw Molenbeek*. Afhankelijk van de positie in de woning zijn geen of net wel zichten naar de straat (en dus ook in omgekeerde richting) mogelijk. Hetzelfde principe passen de architecten toe in de *Rijwoning stedelijke woonkavels Gentbrugge*. De lobbenstructuur ontstaat door de introductie van een vaste kern die onder andere de trap bevat. Dat vaste

90//Ik denk ook dat het een mentaliteitsverandering is. Als je in een stad gaat gaan wonen, woon je tussen de mensen. En dan moet je niet verwachten dat je uw huis binnenkomt en in een bubbel zit en geen connectie meer hebt met de stad. -SAFFIR

91//De juiste afstand' gaat er eigenlijk over dat je ervoor wil zorgen dat je als je woont in je woning voldoende privacy kan hebben en dat je niet teveel gezien kan worden. Maar dat je anderzijds ook aan de straat en aan het publieke leven voldoende leven wil geven en wel een glimpje wil tonen van wat er in het huis gebeurt. -ECTV

92//mensen zien de gevel nog steeds als een flinterdun membraan waar je zomaar kan binnenstappen, wat niet waar is natuurlijk. -SAFFIR

93//vaak hebben we het gevoel dat er ruimtes worden ontworpen waar alles in kan. Het is zo groot en je kan er alles in doen, maar vaak is het niet gezellig. -ECTV

/10/ Lobbenstructuur

²⁴⁴ Poot (Poot Architectuur), interview.

²⁴⁵ Tina De Gendt (historica in residence), geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 24 april 2025.

²⁴⁶ Everaert (Saffir creative practice), interview.

94//Maar door één kleine ingreep te doen, in dat opzicht gordijnen of panelen of wat je ook wil, door dat open of dicht te zetten, zou je eigenlijk kunnen gaan kiezen als klant: vandaag wel, vandaag niet. -SAFFIR

95//Een luchthap steken tussen twee ruimtes, met een beperkte oppervlakte. -TIM ROGGE

96//Wat wel een heel klassieke vraag is, is dat mensen willen dat binen en buiten doorlopen. Dat er geen grens is tussen de tuin en die achterste kamer. Soms weerleggen we dat ook. -POOT

//10 Vis-a-vis dankzij patio in Florist

//11 2105DRO met opgevouwen raampartij voor maximaal contact met de tuin

element laat toe dat licht dieper in de woning dringt, maar nieuwsgierige blikken niet.²⁴⁷ Door de ruimten in lobben te structureren, creëert men bovendien een alternatief voor het gegeerde 'open woonconcept'. Doordat de ruimte in- en uitspringt, lopen de lobben nog vloeiend in elkaar over, maar worden het meer kamers dan hoekjes²⁴⁸. Zo ontstaan ook binnenshuis andere en nieuwe grenzen.

Uit alle gesprekken met architecten blijkt dat ze, in tegenstelling tot klanten, voorstander zijn van kamers. Die kamers zorgen voor geborgenheid en afbakening, iets waar de mens van nature nood aan heeft. Geven we een feest in een grote zaal, dan verdelen we ons toch in groepjes en zoeken we de randen van de ruimte op. Door binnen een balans te vinden tussen open- en geslotenheid, proberen ze tegelijk te beantwoorden aan de eis van de klant en de natuur van de mens. De grenzen hoeven niet altijd rigide te zijn. *Saffir creative space* werkt graag met paravent-systemen.²⁴⁹

Studio Tim Rogge zet dan weer in op makkelijk omvormbare ruimten. Ze kunnen in een mum van tijd van heel open naar heel intiem veranderen. In *Florist* werkten ze met een patio. Daardoor is er een visuele connectie tussen de ruimten. Als het weer dat toelaat, staan de glaspartijen open en krijgt men zelfs het gevoel dat ze tot dezelfde ruimte behoren. Diezelfde vis-a-vis gebruiken ze in *Mussche*. Op de gelijkvloerse verdieping heerste een typisch burgerlijke suitestructuur. Drie kamers sloten naadloos op elkaar aan en waren enkel van elkaar gescheiden door de inspringende wanden. Door de doorgangen te blokkeren met kasten, schappen en aanrechten staan de ruimten meer op zichzelf, terwijl er toch onderlinge visuele connectie is.²⁵⁰

Ook de vraag van volledige openheid naar de tuin weerleggen de architecten vaak. Bij een kleine tuin is die vraag begrijpelijk, maar 's avonds wordt het efemere oppervlak al snel een groot, zwart en kil vlak waar we liefst een gordijn voor schuiven.

2105DRO van *Saffir creative space* is daarvan een voorbeeld. De volledige achtergevel bestaat uit een uniforme wand met glazen deuren. Die deuren kunnen volledig wijken, waardoor de tuin een extensie wordt van de woning.²⁵¹ De tegels van de kamer aan de tuin en het terras zijn van hetzelfde materiaal, wat het gevoel van een doorlopende ruimte versterkt.

²⁴⁷ Vandenbussche (ectv architecten), interview.

²⁴⁸ Hoekjes verwijst naar het open woonconcept waarbij alle gelijkvloerse functies zich in één rechthoekige ruimte bevinden en elk hoekje een functie krijgt: de kookhoek, eethoek en leefhoek.

²⁴⁹ Everaert (*Saffir creative practice*), interview.

²⁵⁰ Rogge (*Studio Tim Rogge*), interview.

²⁵¹ Everaert (*Saffir creative practice*), interview.

In het project *Van Luppen* pakt POOT Architecten het anders aan. De volledige achtergevel is nog steeds beglaasd, maar niet over de volledige breedte tot op dezelfde hoogte. Door de keuken in de hoek van de achterbouw te plaatsen, reikt het glasraam tot de hoogte van het aanrecht. Op die manier differentiëren ze ook de ruimten achter die gevel. Het deel waar niet gekookt, maar wel gegeten wordt, kreeg wel deuren tot aan de grond die open kunnen om de connectie met de tuin te realiseren.

Niet altijd bepalen grote elementen zoals deuren en wanden de grenzen in de woning; ook kleine details zoals materiaalkeuze en lijnen vervullen die functie. Een minieme grens waarvan Mathilde Everaert van *Saffir creative space* tot haar grote spijt nog geen enkele klant kon overtuigen, is de 'trösklar'. Het is een klein, meestal houten latje dat in veel oude Zweedse huizen in de deuropening naar de slaapkamer wordt ingebouwd op de vloer.²⁵² Het is een kleine verhoging die puur door erover te stappen toch duidelijk een grens markeert.²⁵³

Studio Tim Rogge is fan van een onderverdeling op basis van het materiaal van de vloerplaat. Het gevoelsmatige onderscheid tussen een houten of betonnen vloer is groot, niet alleen qua textuur maar ook qua warmte. Dat warmteverschil wordt echter vaak tegengewerkt door vloerverwarming waardoor verschillende vloermaterialen de ruimte enkel nog visueel afbakenen.²⁵⁴

Het is opvallend dat we als architecten weer graag kamers ontwerpen. We waren het even kwijt. Volgens Maarten Delbeke zat in het minimalistische open plan aan het begin van de 21ste eeuw een pseudo-moderniteit.²⁵⁵ De openheid verdoezelde dat woningen nog steeds vasthielden aan het burgerlijke woonpatroon, en de opdeling maakten tussen leefruimte, eetruimte en keuken. Vandaag zijn we ons als architect bewust van de kwaliteiten die onderverdelingen in ruimte met zich meebrengen. Die realisatie vertaalt zich nog niet naar klanten. Het open plan is ingeburgerd en de minimalistische woning werd de nieuwe burgerlijke woning, het ultieme streefdoel. Wat zorgt dat bewoners daar toch nog de voorkeur aan geven en waarom zijn ze moeilijk te overtuigen van kamers?

//12 Halfopen achterzijde Van Luppen

97//ik vind die mini-handeling van over iets te moeten stappen, een grens over te moeten binnenin een woning om naar uw slaapwedeelte te gaan een heel fijne handeling om te doen. -SAFFIR

98//Maar, het is alleszins zo, die woning, die zit nog redelijk klassiek in mekaar op bepaalde manier. En dat is zo ene van die aspecten. -BEL

99//En daar moeten we de klant ook weer overtuigen van het feit dat een open keuken, naar een open woonkamer, naar een open ... niet altijd even goed is. Dat je niet altijd in één grote vlakte moet zitten. -SAFFIR

²⁵² Everaert (Saffir creative practice), interview.

²⁵³ Poot (Poot Architectuur), interview.

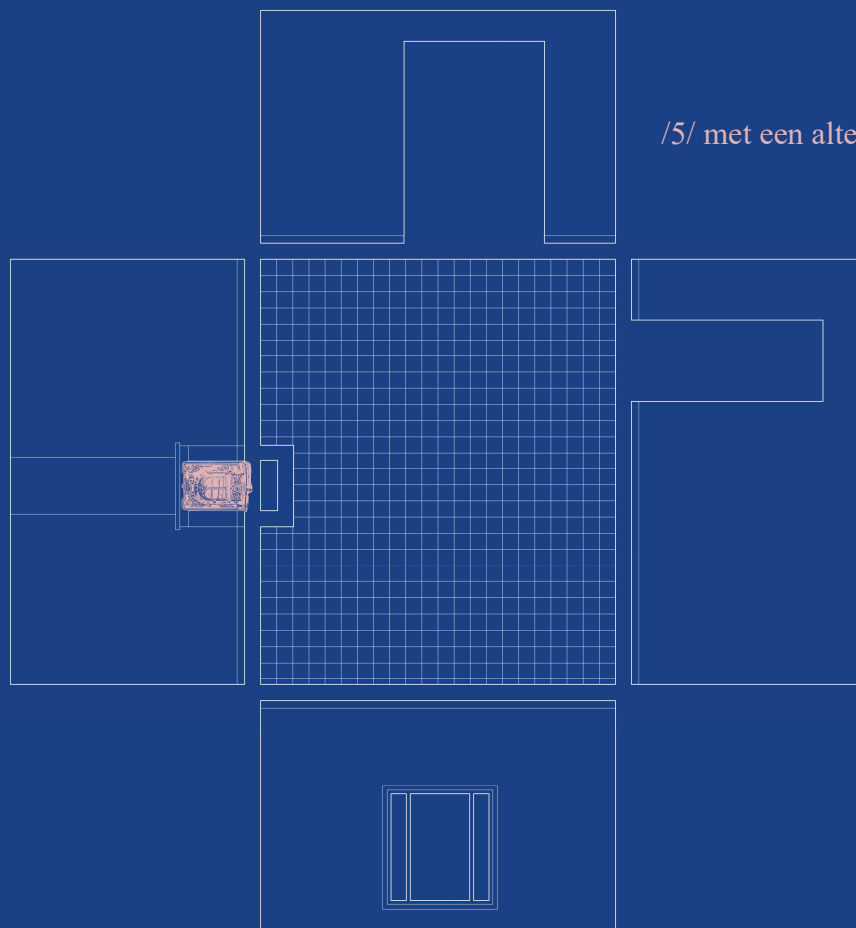
²⁵⁴ Rogge (Studio Tim Rogge), interview.

²⁵⁵ Delbeke (professor), interview.

haardkamer //

“En ik denk ook dat als je je psychologisch warm voelt, dat je sowieso al een pak warmer hebt.”-*TIM ROGGE*

de representatieve kamer

/5/ met een alternatief comfort.

Volgens Britt Denis zijn er drie manieren om de woning comfortabeler te maken: de toevoeging van elementen zoals zetels, lampen en verwarming, de ordening van ruimten en een efficiënte huishouding.²⁵⁶ Dit hoofdstuk bespreekt alleen de eerste manier. Het gaat na hoe het comfort van de woning werd verhoogd door middel van die elementen. Het gaat over wat de ruimte comfortabel en dus aangenaam maakte om in te verblijven. Daardoor spelen meubels, temperatuur, verlichting en kledij een rol.

In tegenstelling tot vandaag was het in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw nog geen evidentie dat elke kamer in de woning verwarmd kon worden. Aan het begin van de negentiende eeuw werd ook in onze streken het vuur opgesloten en maakte de (open) haard plaats voor kachels. De nieuwe toestellen waren regelbaar en zorgden voor efficiëntere warmtestraling. Rond 1860 waren ze zelfs op het platteland al algemeen gangbaar.²⁵⁷ Die warmte-elementen hadden dan net zoals de (open) haard nog een dubbele functie. Ze dienden tegelijkertijd als warmtebron en als fornuis.²⁵⁸

De verwarming moest in de negentiende eeuw volgens de woonvoorlichters aan heel wat eisen voldoen. Over welke vorm het ook ging, ze moest verwarmen zonder de lucht uit te drogen. Ze moest nieuwe lucht kunnen toevoeren, zonder schadelijke stoffen in te mengen. En de nieuwste eis: ze moest naar willekeur regelbaar zijn. Tussen 16 °C en 18 °C was toen gewenst.²⁵⁹

Vanaf het midden van de negentiende eeuw kwamen echter verwarmingstoestellen op de markt die de twee functies scheidden. Het ene diende voor voedselbereiding, het andere voor warmtegeneratie. De functiescheiding van het verwarmingsapparaat werkte "het burgerlijke woonideaal waarbij de kookruimte en de woonruimte van elkaar waren gescheiden" in de hand.²⁶⁰ Die vernieuwing was echter beperkt toegankelijk. Enkel de meer gegoede klassen konden ervan profiteren. Volgens Ruth Oldenziel was de functiescheiding op haar beurt opnieuw het symbool voor de sociale klasse van de bewoner.²⁶¹ Terwijl de gegoede

²⁵⁶ Britt Denis, 'Comfort in nineteenth-century Belgian homes', in *The comforts of home in western Europe. 1700-1900*, onder redactie van Jon Stobart (Londen: Bloomsbury Academic, 2020), 106.

²⁵⁷ Vincent Heymans, 'Verlichting en verwarming. De zoektocht naar huiselijk comfort', *Erfgoed Brussel*, 2020, 20.

²⁵⁸ Antoon Devogelaere, 'Zo leefde overgrootmoeder', *Tijdschrift voor industriële Cultuur*, 1997, 11.

²⁵⁹ Maria Du Caju, *De degelijke huisvrouw. Voeding en keuken, kleding, huisraad, woning, vuur en licht, kinderverzorging, ziekenverpleging, huiselijke boekhouding, spaarzaamheid en vooruitzicht* (Gent: Siffer, 1898), 98.

²⁶⁰ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 93.

²⁶¹ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 93.

klassen zich twee of meer toestellen konden veroorloven, bleef in de lagere klassen een enkel toestel alle functies vervullen. Eén toestel was er sowieso nodig, voor het bereiden van de maaltijden; alle andere waren extra. De hogere klassen voorzagen dus in meerdere vertrekken verwarming.²⁶² Die opgesplitste toestellen kregen dus ook elk een schouw. Daardoor krikte de hoeveelheid schouwen die boven het dak uitstaken het statusgehalte van de woning op.²⁶³

Dat multifunctionele verwarmingstoestel in de woonkeukens van de lage klassen was de 'cuisinière', ook Leuvense stoof genoemd. De ruimte waarin het toestel stond, was dan ook het enige verwarmde vertrek.²⁶⁴ In de keuken kon men dankzij de Leuvense stoof zich verwarmen, zich wassen, koken, strijken, water opwarmen, linnen drogen, enzovoort.²⁶⁵ Een warme woonkeuken stond dus symbool voor een huis waarin geleefd en huishoudelijk werk verricht werd.

In huizen van de welgestelden kwamen naast de Leuvense stoof in de keuken voornamelijk kolomkachels voor. Dat is merkwaardig. Ze waren namelijk niet welriekend en verbruikten veel brandstof. Daarbovenop werden ze in die sferen net in de representatieve ruimten gebruikt. Vaak hadden de eigenaars er dan ook meer dan één om verschillende vertrekken te verwarmen. Het bezit van de kachel ging dus duidelijk niet om het praktische – daar had men natuurlijk het dienstpersoneel voor – maar wel om de status. Het toonde namelijk dat er kapitaal was om een afzonderlijk toestel aan te schaffen om te verwarmen.

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam de 'continu kachel' of 'vulkachel' op. Haar ontwerp was vooruitstrevend. In de eerste gewone kachels warmden de kolen snel op, maar koelden ze ook snel af, wat zorgde voor een groot verbruik. Door de kolenreserve in de continu kachel, werd de brandstof geleidelijk toegevoegd. Daarnaast kon de verbranding ook versterkt of verzwakt worden. Zo kon het verbruik en het bijvullen beter geregeld worden.²⁶⁶ Wanneer de aanschaf van meerdere warmtetoestellen ook voor de lagere klassen mogelijk werd, bevond zich in de goede kamer ook vaak een kachel. Het ging dan meestal om een 'kolencontinu'. Ook populair in die periode waren de 'Amerikaanse kachels', maar ze brachten nog meer onderhoud met zich mee. Daarom werden ze voornamelijk in veranda's gebruikt, aangezien die ruimte eenvoudiger te kuisen was dan de ontvangstkamers.²⁶⁷

100//Maar zo gelijk, bompa zat ook in het bestuur van Lochristi, dus al die mannen kwamen wel in de voorkamer. Niet in de keuken bij die Leuvense stoof, oei oei, nee. -Madeleine

101//Ja, ja, met ne continu. Een soort antracietkachel, iets dat je kon laten branden voor een tijd. In de koude periode eigenlijk, in de winter. Dat brandde dan voor een hele periode, omdat je dat zo goed kon regelen. -Armanda

²⁶² Delhay, *L'appartement d'aujourd'hui*, 95.

²⁶³ Heymans, 'Verlichting en verwarming', 19.

²⁶⁴ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 94.

²⁶⁵ Françoise Marneffe, 'De gietijzeren kachel. Een revolutionair object', *Erfgoed Brussel*, 2020, 87.

²⁶⁶ Marneffe, 'De gietijzeren kachel', 89.

²⁶⁷ Marneffe, 'De gietijzeren kachel', 89.

102//Er stond een vuur, maar ja, als het heel op het onverwachts kwam brandde dat niet constant. -Reina

103//Ik herinner mij nog dat bij mijn protestantse tante, de voorkamer alleen werd gebruikt na de zondagse kerkgang. Tussen 1 november en 1 maart werd daartoe op zaterdagavond door mijn oom de kolenhaard aangemaakt, die dan zondagmorgen op temperatuur moest zijn.

Ondanks het vernieuwende karakter van de kachel bleef het een lokale warmtebron die veel plaats innam en de lucht vervuilde.²⁶⁸

Ondanks de aanwezigheid van de kachel bleef de kamer toch onverwarmd. De kamer voorbehouden voor ontvangst werd zelden gebruikt en hoefde dus niet warm te zijn. Die twee werkten elkaar echter in de hand; ze werd niet gebruikt dus ook niet verwarmd, maar door haar koele temperatuur was het daar ook allerm minst gezellig vertoeven.

Doordat de continu zelden brandde, was ze ook moeilijk aan te steken. De vochtige en koude schouw trok niet onmiddellijk en bijgevolg vulde de goede kamer zich met rook.²⁶⁹

Vóór de Eerste Wereldoorlog verwarmden de meeste gezinnen met steenkool. Ze gebruikten bij voorkeur grotere kolen, de kleinere vielen zonder te branden op het onderliggende rooster. Steenkoolgas was voor de meeste gezinnen te duur.²⁷⁰ Op het platteland werd ook petroleum gebruikt voor de verwarming van kleine vertrekken. Daar moest extra aandacht worden besteed aan de veiligheid en gezondheid, dus goede verluchting was een vereiste.²⁷¹

Het onderhoud van die kachels was een hele karwij. In stadswoningen sleepte men de kolen in emmers naar de verdiepingen. Dat zware werk gebruikten latere advertenties om gasverwarming te promoten.²⁷² Wie de middelen had, zorgde dat ook in de goede kamer en de eetkamer de kachels vaker brandden. Het onderhoud van de kachels was echter geen eenvoudige taak. Laadde men de kolen in de kachel, dan zorgde de stofwolk voor bijkomend kuiswerk in een kamer gevuld met tapijten, gordijnen, kostbare meubels en hebbedingetjes. De afvoer van de uitgebrande as zorgde opnieuw voor vuiligheid.²⁷³

Op datzelfde moment werd volop reclame gemaakt voor een nieuwe vorm van verwarming: gasverwarming. Men haalde argumenten aan zoals verminderde stofproductie. Ze verwarmde niet alleen sneller, maar zorgde ook voor een eenvoudig regelbare temperatuur die gelijkmatig bleef.

²⁶⁸ Heymans, 'Verlichting en verwarming', 21.

²⁶⁹ Marneffe, 'De gietijzeren kachel', 87.

²⁷⁰ Devogelaere, 'Zo leefde overgrootmoeder', 11.

²⁷¹ Devogelaere, 'Zo leefde overgrootmoeder', 11.

²⁷² 'Le gaz. Économise santé, temps, argent. (Facsimile van een publicatie uit 1913)', *Tijdschrift voor industriële Cultuur*, 1997.

²⁷³ Marneffe, 'De gietijzeren kachel', 87.

Toch was de kolenkachel in het interbellum nog steeds de meest gebruikte vorm van verwarming, ondanks de vuiligheid die ze bij de aankoop, het gebruik en de opkuis met zich meebracht.²⁷⁴

De kachel bepaalde niet enkel de temperatuur van de kamer, maar door het beperkte stralingsbereik ook haar aankleding.²⁷⁵ De meubelschikking stond niet vast, men positioneerde zich ten opzichte van de warmtebron, al naargelang de eigen temperatuurwens. Ontving de vrouw des huizes gasten, dan deed ze dat in een zeteltje naast de haard die bij voorkeur tegenover de toegangsdeur lag.²⁷⁶ De suitedeuren tussen de goede kamer en de eetkamer dienden in veel gevallen ook als verticaal scheidingselement zodat het te verwarmen volume werd beperkt. Omgekeerd werden ze ook geopend zodat de kamer afkoelde of door de Leuvense stoof in de keuken mee opwarmde.

Ook de objecten in de kamer beïnvloedden het comfort van de ruimte. De strakke (lees oncomfortabele) meubels lokten een onnatuurlijke houding uit. Ontspannen lichaamshoudingen en -bewegingen hoorden niet thuis in de ruimte. Het meubilair van de zitkamer was bijvoorbeeld comfortabeler dan dat van de goede kamer aangezien men er langere tijd verbleef.²⁷⁷ De verwachte elegante houding en strakkere klederdacht, maar ook de delicate, in de kamer verspreide snuisterijen vroegen, tijdens het manoeuvreren door de goede kamer, een grote inspanning van de gast.²⁷⁸

Met licht ging men even spaarzaam om als met de brandstof voor de kachels. In de negentiende eeuw was zonlicht de voornaamste lichtbron.²⁷⁹ Bij afwezigheid van bezoekers verkoos men donkerte in een poging om de kleuren van de meubelstoffen en tapijten te bewaren. Die konden door het zonlicht toen namelijk nog gemakkelijk vervagen.²⁸⁰ Men had voor zowat elk object in de kamer een manier om het te beschermen tegen as, stof en licht. Er bestonden hoezen voor de tafel, de piano, de luster, de muziekpartituren. Er heerste een ware bedekkingswaan, beïnvloed door de hygiënistische pleidooien in de

104//Parce qu'il est propre: pas de poussière.

105//Parce qu'il est rapide: en moins de 20 minutes, on chauffe à 20 degrés une pièce de 60 mètres cubes.

106//Parce qu'il est régulier: on peut avoir juste la chaleur désirée.

*107// Zou 't dat open gestaan hebben, voor de warmte misschien een beetje. Ik zou niet weten waar dat die continu stond waar dat die schouw was? Nee, volgens mij was dat alleen de Leuvense stoof die warmte moest geven.
-Madeleine*

108//En dan mocht je niet bewegen he. Blijven stilzitten en opletten! Geen krassen maken he! -Edmée

*109//Maar 't zijn zeer ongemakkelijke stoelen. Ze zijn zo recht. Ik heb dus ook nooit van die stoelen gehouden dus.
-Eugénie*

*110//Degene die ik gekend heb, daar was alles overdekt met zo'n soort van tule. Alle meubels enzo. En de luster ook, met tule omringd. Daar mocht niets aankomen. Daar mocht geen stofje ...
-Suzanne*

²⁷⁴ Meganck, 'Bouwen te Gent', 174.

²⁷⁵ Delhay, *L'appartement d'aujourd'hui*, 95.

²⁷⁶ Dat veronderstelde natuurlijk een meid die de voordeur opende, de gasten verwelkomde en ze verder naar de kamer leidde. Dat gebruik hanteerde dus voornamelijk de hogere klassen: Heymans, *Les dimensions de l'ordinaire*, 91.

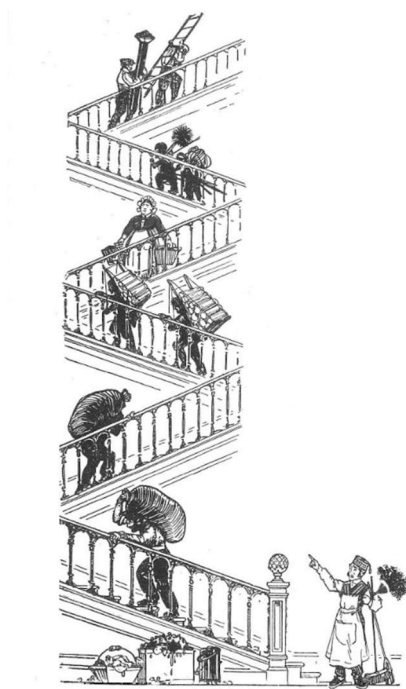
²⁷⁷ Cieraad, 'De gestoffeerde illusie', 2000, 89. In de achterliggende zitkamer bestond het meubilair (in Nederland) bijvoorbeeld uit "lage, geheel gestoffeerde crapauds en poufs voor een ontspannen zit."

²⁷⁸ Jasmine Nichole Cobb, *Picture freedom. Remaking black visuality in the early nineteenth century*. (New York en Londen: New York University Press, 2015), 13.

²⁷⁹ De oriëntatie van de vensters zorgde dus onrechtstreeks niet enkel voor een aangename lichtinval, maar ook voor de passieve verwarming van de kamer. Henri de Noussanne, *Le goût dans l'ameublement* (Parijs: Firmin-Didot, 1896), 123.

²⁸⁰ Heymans, *Les dimensions de l'ordinaire*, 93.

111//En anders gingen de lakens er weer over, en was het weer gedaan voor het jaar erop. -Jean

//13 Reclame waarbij het sleuren met kolen gebruikt wordt als argument op gasverwarming over te stappen

112//De veralgemening van elektrische verlichting en centrale verwarming maakte een hele reeks gebaren, houdingen en gedragingen achterhaald en deed ons talloze geuren, geluiden, gewaarwordingen en materialen vergeten die ooit een speciaal en intiem landschap schiepen.

negentiende en twintigste eeuw.²⁸¹ Daarnaast was het ook gewoon praktischer. Het afstoffen van alle individuele objecten en meubels nam veel tijd in beslag. Dan lijkt het afnemen van doeken en hoezen een efficiëntere manier.

/ Het comfort aanwezig in de hogere klassen was voordien enkel mogelijk dankzij de dienstbodes. Zij stonden in voor het sleuren met de kolen en water. Die helpers konden de lagere klassen zich echter niet veroorloven. De eerste collectieve voorzieningen waren door hun standoverschreidend karakter daardoor een gevoelige zaak. Het comfort dat de dienstbodes verleenden, werd nu via de nutsvoorzieningen toegankelijk voor alle bevolkingslagen.²⁸² Het feit dat de nutsvoorzieningen ondergronds verstoppt werden, maakte de intrede acceptabeler voor de hogere klassen.²⁸³ De mogelijkheid om van die nutsvoorzieningen te genieten, verzekerde echter niet het bijhorende comfort zoals stromend (warm) water en wc's in de betreffende woningen. Hoewel de technieken reeds bestonden²⁸⁴, bleef het modern wooncomfort ondanks de democratisering na de Eerste Wereldoorlog in het interbellum beperkt tot de gegoede stedelijke elite.²⁸⁵

Na de Tweede Wereldoorlog kwam de verspreiding van de centrale verwarming in bescheiden huishoudens traag op gang.²⁸⁶

In 1961 verwarmde 10,8% van de particulieren hun woning met centrale verwarming, tien jaar later was dat nog steeds maar 29,6%.²⁸⁷ Opnieuw tien jaar later (1981) beschikte toch ruim de helft (51,4%) van de woningen over centrale verwarming. Er was echter een groot verschil tussen nieuwbouwwoningen en bestaande woningen. In 1961 hadden in de eerste 70% centrale verwarming, terwijl 85% van de bestaande woningen nog verwarmden met een vuurhaard op steenkool.²⁸⁸

²⁸¹ Heymans, *Les dimensions de l'ordinaire*, 95.

²⁸² Cieraad onderscheid in wonen, 27

²⁸³ Cieraad, 'Ons huis', 12.

²⁸⁴ Technische verbeteringen zoals centrale verwarming, elektrische en gasverlichting bestonden al in de 19de eeuw: De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 20.

²⁸⁵ De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis*, 20.

²⁸⁶ Heymans, 'Verlichting en verwarming', 23.

²⁸⁷ De Vos, *Hoe zouden we graag wonen?*, 37.

²⁸⁸ De Vos, *Hoe zouden we graag wonen?*, 136.

Die centrale verwarming was de mokerslag voor de goede kamer. Dankzij de nieuwe warmtebron konden grote vertrekken eenvoudiger verwarmd worden.²⁸⁹ Door de komst van de centrale verwarming werd “de keuken geopend en werd de ‘beste kamer’ meer gebruikt”.²⁹⁰ Toch was het in 1957 nog niet vanzelfsprekend dat elke kamer in de woning via dezelfde warmte-elementen op gelijke temperatuur gebracht werd. Men bepaalde wél welke vertrekken bij voorkeur werden verwarmd en hoe ze eventueel aansluitbaar konden zijn voor een efficiëntere verwarming.²⁹¹

De Landelijke Woning van de *Boerinnenbond* vermeldde in 1958 nog steeds de beperkte verwarming van de goede kamer. Ze hoefde niet steeds op temperatuur te zijn, niet klaar om te ontvangen.

Ook de verbetering van productietechnieken zorgde voor een verbeterd comfort. Er was meer zonlicht in de goede kamer (en de woning) toegelaten doordat de materiaalkleuren er beter tegen bestand waren. /

Vandaag is thermisch comfort geen uitdaging meer. We weten hoe we moeten isoleren en zorgen zelfs dat onze woningen op de juiste momenten warmte kapten of weren. Elke kamer houden we op dezelfde temperatuur van ongeveer 20 °C, met uitzondering van de badkamer. In de hele woning is het even warm, ondanks het feit dat de verschillende kamers een ander gebruik en functie kennen.

Hebben we echter overal dezelfde temperatuur in de woning nodig? Wat in de goede kamer volgde uit pure noodzaak is nu terug experimenteel: welke kamers in de woning kunnen we onverwarmd laten? Onder andere via wintertuinen experimenteren verschillende architecten met onverwarmde ruimten.²⁹² Maar ook bewoners zoeken uit welke kamers ze sporadisch onverwarmd kunnen laten. Volgens *ectv architecten* wordt bijvoorbeeld de achterste kamer in *Woongebouw Molenbeek* op sommige momenten bewust niet verwarmd door haar beperkte gebruik.²⁹³

113//Maar veel weet ik daar niet van. Want ze hebben dan veranderd waar dat we woonden, en dan werd het centrale verwarming. Dus het was gedaan dan met stoken. -Reina

114//Natuurlijk zult u er geen behoefte aan hebben alle kamers in uw huis permanent te verwarmen.

115//Moet onze ontvangstkamer voor al deze verschillende dingen dienen, dan zorgen wij ervoor dat ze de mogelijkheid biedt tot tijdelijke verwarming.

116//De nachtmerrie van onze grootouders: het licht zal de kleuren van de overgordijnen, van het behang, van de pluche zetels doen ontaarden, behoort tot de verleden tijd – kleuren zijn tegenwoordig meestal tegen licht bestand.

²⁸⁹ De Vos, *Hoe zouden we graag wonen?*, 142.

²⁹⁰ De Vos, *Hoe zouden we graag wonen?*, 138.

²⁹¹ Jaap Penraat, *Hoe wilt u wonen? Wenken voor nieuwe wooninrichting* (Amsterdam: Kosmos, 1957), 115.

²⁹² Zie daarvoor bijvoorbeeld Peterbos 9 van 51N4E in samenwerking met Lacaton & Vassal: ‘Peterbos 9’, 51N4E, geraadpleegd 4 maart 2025, <https://51n4e.com/projects>.

²⁹³ Vandenbussche (ectv architecten), interview.

117//We linken keukens ook meer naar de ochtendkant en de oost-west kant dan de zuidkant. Oost-west omdat ik nog altijd vind dat bijvoorbeeld in het weekend, ja gaat veel langer natafelen, en dan is het zeer aangenaam vertoeven daar. -TIM ROGGE

118//Door te knippen in plan of in volumetrie is het soms wel mogelijk om het verloop van de dag te volgen. -ECTV

Voor het koel of warm houden van de woning speelt ook de oriëntatie een belangrijke rol. Daar wordt steeds vaker op ingespeeld. Die oriëntatie is daarbovenop noodzakelijk voor aangename lichtinval. In rijwoningen blijft het vangen van licht voornamelijk beperkt tot de voor- en achtergevel. Ectv architecten ziet het als uitdaging om ook in die woningen meerdere oriëntaties te voorzien. Daarin slaagde het bureau bijvoorbeeld bij Woongebouw Molenbeek en *Rijwoning stedelijke woonkavels Gentbrugge*. Bij het laatste project bevinden de tuin en de daaraan geschakelde leefruimten zich aan de noordkant. Dankzij de lobben en een inham realiseerde het toch een derde oriëntatie. Die ingreep is enorm dankbaar. Daardoor valt de zon 's avonds via de westkant in de leefruimten binnen en ontstaat er toch nog direct daglicht.²⁹⁴ Die inval was niet realiseerbaar met een standaard voor- en achtergevel.

Ook *POOT Architecten* hecht veel belang aan licht en zicht in de woning, aangezien de verschillende zichten en belevingen in een woning bijdragen aan haar comfort. Het bureau realiseert graag onverwachte zichten, zoals een gesloten trapkoker waarin je plots toch nog een blik kan werpen in de keuken. Maar ook de plafondhoogte speelt een belangrijke rol in de beleving van de ruimte.²⁹⁵

In *2312MOL* speelde *Saffir creative space* ook met de plafondhoogten om verschillende ervaringen in de ruimte mogelijk te maken. De woning besloeg een opmerkelijk grote oppervlakte waarbij de bouwheer over alle ruimten een vals plafond wilde doortrekken. Dat zou resulteren in een grote kamer met slechts één ervaring. Door kleine ingrepen, zoals het verhogen of verlagen van het plafond en het gebruik van andere materialen, krijgt de klant binnenkort toch zes kamers.²⁹⁶

Studio Tim Rogge benadrukt het belang van materialiteit in het comfort van de woning. De architecten zoeken de warmte graag in materialen. Ze noemen het de psychologische warmte van een woning. Door de toevoeging van harde materialen die vanzelf al kil aanvoelen, verandert de warmte-ervaring in de ruimte.²⁹⁷ Eten aan een houten of metalen tafel in een ruimte met dezelfde temperatuur creëert een heel andere comfortervaring. Die warmte zoeken ze in tapijten en gordijnen, maar ook planten en begroeiing dragen bij aan het welzijn van bewoners.

²⁹⁴ Vandenbussche (ectv architecten), interview.

²⁹⁵ Poot (Poot Architectuur), interview.

²⁹⁶ Everaert (Saffir creative practice), interview.

²⁹⁷ Rogge (Studio Tim Rogge), interview.

Voor POOT Architecten is niet alleen de materialiteit en tactiliteit van het materiaal bij de oplevering belangrijk. Het bureau verkiest materialen met patina en maakt een onderscheid tussen materialen die mooi of lelijk oud worden.²⁹⁸ Daarbij speelt ook de duurzaamheid een belangrijke rol. Materiaal dat lelijk veroudert, is sneller aan vervanging toe.

119//Wat we ook een zeer mooi medium vinden is met compartimentering via gordijnen te werken. Gordijnen zijn een heel zachte stof, geeft een demping van geluid. -TIM ROGGE

Alle architecten benadrukken ook het comfort dat woningen krijgen door grote ruimten in kleinere delen onder te verdelen. Bij elkaar kunnen zijn in dezelfde ruimte, maar toch iets anders kunnen doen zonder elkaar te storen, zorgt voor bijkomende kwaliteit in de woning.

Opvallend genoeg halen de geïnterviewde bewoners dezelfde aspecten aan als de architecten. Ze verkiezen aangenaam belichte ruimten (zowel daglicht als verlichting via lampen), samen zijn zonder te moeten interageren, plafondhoogte, enzovoort. Warmte komt veel minder aan bod.

Toch leggen de bouwvoorschriften vooral de nadruk op de technische aspecten verbonden aan comfort en in veel mindere mate de gevoelsmatige aspecten. Misschien hoort dat laatste gewoon vanzelfsprekend tot de taak van de architect. Toch is het geen evidentie. De strenge EPB-regelgeving die bouwheren graag nauwkeurig volgen, resulteert in een woning waar overal dezelfde temperatuur heerst. Ook de beperkingen qua licht en (uit)zicht werken de veelheid aan ervaringen op het vlak van oriëntaties vaak tegen.

120//Knusheid wordt gegenereerd door elementen toe te voegen, niet zozeer door verwarming. Maar je hebt ook een psychologische warmte. En ik denk dat als je je psychologisch warm voelt, dat je sowieso al een pak warmer hebt. -TIM ROGGE

Het is duidelijk dat comfort veel verder gaat dan louter het technische. De modernistische gedachte dat niet enkel de vorm, maar ook de temperatuur afhangt van de functie van de ruimte is dus nog niet zo verkeerd.²⁹⁹ De temperatuurgradiënt in de woning zijn we door de invoering van centrale verwarming de afgelopen honderd jaar verloren.³⁰⁰ Die overgangen kunnen uitgebreid worden naar de bovengenoemde aspecten die bijdragen aan het comfort in de woning: licht, zicht, materiaal, temperatuur, enzovoort. Hoe kunnen we de verschillende gradiënten opnieuw in de woning inbrengen, waardoor verschillende ervaringen in de woning mogelijk zijn en het comfort vergroot?

121//Ik denk dat er één ruimte is die ze minder gebruiken. Op die manier kan je de woning laten groeien en krimpen mee met de seizoenen. -ECTV

²⁹⁸ Poot (Poot Architectuur), interview.

²⁹⁹ Jure Grohar e.a., red., +/-1 °C. *In search of well-tempered architecture* (Ljubljana: Museum of Architecture and Design, 2024), 19.

³⁰⁰ Grohar e.a., +/-1 °C, 20.

conclusie

Deze masterproef onderzocht de historische goede kamer en haar toepasbaarheid in hedendaagse woningen in Vlaanderen. Aan de hand van vakliteratuur werd een basiskennis over de goede kamer opgebouwd. Gesprekken met bewoners in woonzorgcentra en mensen uit mijn nabije omgeving met kennis over deze kamer verschaften bijkomende informatie. De combinatie van de verschillende bronnen liet toe de goede kamer in al haar facetten te beschrijven.

Allereerst was het belangrijk om een passende term te gebruiken doorheen het onderzoek. De goede kamer kent namelijk veel synoniemen, waaronder dit de meest voorkomende zijn: beste kamer, voorplaats, salon, goede kamer en beste plaats. Om dubbelzinnigheden en verwarring met andere ruimten te vermijden, viel de keuze uiteindelijk op goede kamer.

De goede kamer is een ontvangstkamer die in de negentiende en twintigste eeuw courant aanwezig was in woningen van de lage burgerij en arbeidersklassen. Die klassen gebruikten de kamer om de hoge burgerij en de adellijken te imiteren. De salons van die hogere klassen golden als voorbeeld en streefdoel voor de goede kamer in de lagere klassen. Ze was bestemd om bezoek te ontvangen. In lagere klassen deed zich dat echter niet vaak voor. Op specifieke momenten tijdens het jaar fungeerde ze als decor voor feestelijkheden, zoals communies en verjaardagen; ook ontving men er hogergeplaatste personen zoals de pastoor of burgemeester. Tussen de kamer en de aangrenzende (leef)ruimte zaten vaak suitedeuren. Men opende ze wanneer de groep of gelegenheid in de kamer te groot was. Tijdens die bezoeken stond de pracht van de kamer tentoon. Haar aankleding bestond uit pronk- en erfstukken. De objecten moesten de stand en klasse van de bewoners etaleren. Kleine 'foutjes' in die aankleding verklaptten een gebrek aan goede smaak en verraadden de lagere stand van de bewoners. Door de beperkte middelen van de lagere klassen bleef de kamer tussen de gelegenheden doorgaans onverwarmd. Zelfs wanneer er feestelijkheden plaatsvonden, was de kamer niet per se verwarmd.

Ze onderscheidde zich van de salons bij de burgerij door haar beperkte gebruiksfrequentie, de klasse waarin de kamer zich bevond en de stand die er ontvangen werd.

De goede kamer vertoonde veel eigenschappen die we kunnen bundelen onder: de representatieve kamer /1/ aan de voorkant van de woning, /2/ waar geschiedenis een plaats krijgt, /3/ voorbehouden voor het niet-alledaagse, /4/ met manipuleerbare grenzen en /5/ met een alternatief comfort.

De 'Vlaamsheid' van de goede kamer is relatief. Over de hele wereld beschikten woningen over ontvangstkamers. Zo bestaat er een mooie kamer in Nederland, een parlour in Engeland, een selamlık in Turkije en een tokonoma in Japan. Toch zijn enkel in de Nederlandse versies van de ontvangstkamer alle kenmerken van de Vlaamse goede kamer aanwezig, en kunnen we besluiten dat de combinatie van die specifieke kenmerken in de ontvangstruimte de goede kamer tot een uniek fenomeen maakt.

Uit de ophijsting van de kenmerken van de inmiddels uitgestorven goede kamer blijkt dat de kenmerken, en dus de kwesties waarop de goede kamer een antwoord bood, verrassend relevant en hedendaags zijn. Gesprekken met bewoners en architecten hielpen die hedendaagse kwesties af te lijnen en in verband te brengen met de historische.

/1/ De kamer lag vooraan omdat de klasse ze aan de buitenwereld wilde tonen, en door de praktische overweging dat bezoekers door haar ligging de privéruimten van de woning niet hoefden te doorkruisen. Wat we vandaag aan de voorkant van de woning plaatsen, splitst zich op in twee mogelijkheden. Enerzijds verschijnen praktische dozen, zoals bergruimte aan de voorkant van de woning, anderzijds zien we woonvertrekken, zoals de keuken of leefruimte. Die afweging is onder andere nauw verbonden met de privacy die al dan niet aanwezig is door haar plaats in de achterliggende ruimte.

/2/ De kamer was de thuis van heel wat objecten met sentimentele waarde. Ze verbonden de bewoners met hun voorgangers en de huisvrouw creëerde er een beeld van de familie aan de hand van objecten van de verschillende leden. Vandaag is er minder plaats voor zulke objecten in de woning en zijn ze moeilijker te integreren in bijvoorbeeld de beige esthetiek van minimalistische woningen en totaalontwerpen van het interieur. Toch vinden bewoners een manier om de strakke, nieuwe, nauwkeurig ontworpen inrichting aan te vullen met eigen objecten. Bovendien integreert de architectuur steeds vaker het erfgoed van de woning zelf. Elementen blijven behouden, niet enkel omwille van hun structurele waarde, maar ook de esthetische. De erfstukken in de brede zin geven karakter aan de woning.

/3/ De kamer was bedoeld voor de andere, de vreemde, de bezoeker. De bewoners kwamen er niet zonder hun bezoekers, en familieleden kregen ze enkel te zien tijdens feesten. Tijdens andere bezoeken schoven de naasten namelijk mee aan tafel aan en maakten deel uit van het gezin. Vandaag is het moeilijker om een plaats voor te behouden voor bezoekers en uitzonderlijke gelegenheden. We moeten compacter wonen, waardoor we spaarzamer moeten omgaan met de ruimte die we in de woning voorzien. Tegelijkertijd maakt een multifunctionele ruimte op de gelijkvloerse verdieping de woning toekomstbestendiger.

/4/ De kamer stond tijdens de feestelijkheden vaak open naar de leefruimte of -keuken. Dat was mogelijk door suitedeuren. Afhankelijk van de gelegenheid kreeg de ruimte dus een andere vorm. Vandaag zoeken we nog steeds naar die flexibiliteit. We proberen in de woningen net voldoende grenzen te installeren. In een grote open ruimte verdwalen we; we zijn ook graag samen in dezelfde ruimte zonder elkaar te storen. Een opdeling is dus noodzakelijk. We willen niet terugkeren naar de kamerstructuur zonder onderlinge connectie. Het is belangrijk om de verhouding tussen open- en geslotenheid nauwkeurig af te wegen.

/5/ De kamer werd zelden verwarmd; kolen waren duur en bovendien kwam men er niet. Ook licht was er maar zelden te gast, opdat het meubilair niet werd aangetast. In combinatie met de strakke kledij en oncomfortabele meubels was het dus niet de meest aangename kamer om in te verblijven. Vandaag zien we comfort veel breder. Het gaat over warmte, licht, lucht, zicht, materiaal en zoveel meer.

Deze masterproef illustreert het verrassend hedendaagse karakter van de goede kamer en gooit prominente kwesties opnieuw op tafel. Die kwesties tonen op hun beurt de grijze zone in de architectuur. Er is geen pasklaar antwoord op de huidige uitdagingen, maar door te experimenteren, leren we ze beter begrijpen.

Bibliografie

Deze masterproef maakte een duidelijk onderscheid tussen de historisch informatie en de hedendaagse leefwereld, om ze uiteindelijk met elkaar te verbinden. De bibliografie weerspiegelt die opsplitsing. Het onderscheid tussen het verleden en het heden zorgt voor de opdeling in bronnen voor *sporen van de historische goede kamer* enerzijds en *sporen in het Vlaanderen van vandaag* anderzijds. Binnen die categorieën is, waar mogelijk, een verdere opdeling gemaakt op basis van type, persoonlijke communicatie, primaire bronnen en secundaire bronnen.

Bronnen over de historische goede kamer

Persoonlijke communicatie

pseudoniem	geboortejaar	geslacht
Suzanne	1923	V
Sidonie	1926	V
Augusta	1929	V
Cornélie	1931	V
Emma	1931	V
Gilberte	1934	V
Desirée	1935	V
Ernestine	1935	V
Edmée	1935	V
Justine	1937	V
Florentine	1938	V
Clothilde	1940	V
Reina	1940	V
Leona	1941	V
Renaat	1941	M
Madeleine	1943	V
Armanda	1945	V
Colette	1946	V
Rosalie	1946	V
Antoon	1947	M
Eugénie	1947	V
Jean	1950	M
Gaston	1958	M
Josefien	1968	V
Albertine	19 ??	V

waarvan communicatie over de geestelijken in de goede kamer

Elfriede. 'Master proef/in de voorkamer', 2 april 2025.

Gust. 'Voorkamer oproep', 2 april 2025.

Lydie. 'Geestelijken in de voorkamer', 4 april 2025.

Magda. 'Geestelijken in de voorkamer', 16 maart 2025.

Paul. 'Vraag', 19 maart 2025.

Raf. 'Geestelijken in de voorkamer', 28 maart 2025.

Primaire bronnen

Calisch, Isaac Marcus, en Nathan Salomon Calisch. 'Pronkkamer'. In *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal*, 1065. Tiel: H.C.A. Campagne, 1864.

———. 'Salon'. In *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal*, 1147. Tiel: H.C.A. Campagne, 1864.

———. 'Suite'. In *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal*, 1302. Tiel: H.C.A. Campagne, 1864.

Chapman, Dennis. *The home and social status*. Londen: Routledge & Kegan Paul, 1955.

Dale, J.H. van, H. Kuiper, Jr. Van Malssen, en A. Opprel. 'Pronkkamer'. In *Van Dale's groot woordenboek der Nederlandsche taal*, 1350. Den Haag: Nijhoff, 1898.

Dale, Johan Hendrik van. 'Salon'. In *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal*, 951. Den Haag: Nijhoff, 1872.

Dale, Johan Hendrik van, en Cornelis Kruyskamp. 'Suite'. In *Van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal*, 1985. Den Haag: Nijhoff, 1961.

Dale, Johan Hendrik van, Cornelis Kruyskamp, en Felicien Julien Maurits Leo de Tollenaere. 'Pronkkamer'. In *Van Dale's nieuw groot woordenboek der Nederlandse taal*, 1431. Den Haag: Nijhoff, 1950.

———. 'Salon'. In *Van Dale's nieuw groot woordenboek der Nederlandse taal*, 1556. Den Haag: Nijhoff, 1950.

Dale, Johan Hendrik van, en Jr. Van Malssen. 'Salon'. In *Van Dale's groot woordenboek der Nederlandsche taal*, 1635. Den Haag: Nijhoff, 1924.

———. 'Suite'. In *Van Dale's groot woordenboek der Nederlandsche taal*, 1820. Den Haag: Nijhoff, 1924.

Database van de Zuidelijk-Nederlandse Dialecten. 'Pronkkamer in het boerenhuis'. Geraadpleegd 13 maart 2025.

<https://dsdd.ivdnt.org/DSDD/search?dir=0&filter.country=Belgi%C3%AB&filter.province=Antwerpen&filter.province=Limburg%20%28BE%29&filter.province=Oost-Vlaanderen&filter.province=Vlaams-Brabant&filter.province=West-Vlaanderen&page=1&word=pronkkamer%20in%20het%20boerenhuis>.

De landelijke woning. Leuven: Boerinnenbond, 1955.

De landelijke woning. Leuven: Boerinnenbond, 1958.

Declerck, Benedicte. 'Dialectbenamingen voor de woning en het interieur in West-Vlaanderen'. Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2004.

Delhay, Jean. *L'appartement d'aujourd'hui*. Luik: Desoer, 1946.

Du Caju, Maria. *De degelijke huisvrouw. Voeding en keuken, kleding, huisraad, woning, vuur en licht, kinderverzorging, ziekenverpleging, huiselijke boekhouding, spaarzaamheid en vooruitzicht*. Gent: Siffer, 1898.

Duvivier, Jules. 'De ouwe tantes'. *Gendtsche Tydinghen*, 2000.

Elektronisch Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. 'Pronkkamer'. Geraadpleegd 13 maart 2025. <https://www.e-wvd.be/ords/wvd/f?p=131:1:15266358689476::NO:RP::>

Haslinghuis, Edward Johannes, en Herman Janse. 'Suite'. In *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de Westerse architectuur- en bouwhistorie*, 345. Leiden: Primavera Pers, 1970.

———. 'Suite'. In *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de Westerse architectuur- en bouwhistorie*, 449. Leiden: Primavera Pers, 1997.

Hoste, Huib. 'De woning'. In *Van wonen en bouwen*, 85-105. Brugge: Excelsior, 1930.

Japsenne, Angélique. 'À propos de l'habitation minimum'. *L'Habitation à bon Marché*, 1931.

Juynboll, Willem, en Valentin Denis. 'Salon'. In *Winkler Prins van de kunst. Encyclopedie van de architectuur, beeldende kunst, kunstnijverheid*, 251. Amsterdam: Elsevier, 1958.

L'Habitation à bon Marché. 'Société coopérative. "Les maisons à bon marché du canton de Grivegnée et des communes environnantes"'. 1932.

Lievevrouw-Coopman, Lodewijk. 'Salon'. In *Gents woordenboek*, 2:1205. Gent: P.V.B.A. Broers, 1974.

Montijn, Ileen. *Leven op stand. 1890-1940*. Epe: Hooiberg, 1998.

Noussanne, Henri de. *Le goût dans l'ameublement*. Parijs: Firmin-Didot, 1896.

Penraat, Jaap. *Hoe wilt u wonen? Wenken voor nieuwe wooninrichting*. Amsterdam: Kosmos, 1957.

Ronse, Alfred, en Théo Raison. *Fermes-types et constructions rurales en West-Flandre*. Vol. Tome II. Brugge: Charles Beyaert, 1918.

Tijdschrift voor industriële Cultuur. 'Le gaz. Économise santé, temps, argent. (Facsimile van een publicatie uit 1913)'. 1997.

toringa11. 'Zashiki. The traditional Japanese tatami room and its cultural significance'. Shimizu Art. Geraadpleegd 31 maart 2025. <https://www.shimizuart.org/post/zashiki-the-traditional-japanese-tatami-room-and-its-cultural-significance>.

Van Ryssel, Daniël. 'Ik zou daar een boek kunnen over schrijven. De charmes van dagelijksheid (vervolg)'. *Gendtsche Tydinghen*, 2000.

Vanderkindere, M. 'Le jardin de ville et le jardinet à front de rue. Le développement du jardin de ville'. *L'Habitation à bon Marché*, 1929.

Winkler Prins, Antony. 'Antichambre'. In *Geïllustreerde encyclopædie. Woordenboek voor wetenschap en kunst, beschaving en nijverheid*, 33. Amsterdam: Brinkman, 1870.

———. 'Salon'. In *Geïllustreerde encyclopædie. Woordenboek voor wetenschap en kunst, beschaving en nijverheid*, Plaatsopneming-Schimmelpenninck:587. Amsterdam: Brinkman, 1879.

Winkler Prins, Antony, en Henri Zondervan. 'Salon'. In *Winkler Prins' geïllustreerde encyclopaedie*, Rijkskanselier-Taglioni:71. Amsterdam: Elsevier, 1911.

Secundaire bronnen

Attfield, Judy. 'Bringing modernity home. Open plan in the British domestic interior'. In *At home. An anthropology of domestic space.*, 73-82. Syracuse: Syracuse University Press, 1999.

Boeva, Luc. 'Franskiljon'. Encyclopedie van de Vlaamse beweging, 1998 2023.
<https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/franskiljon>.

Bonquet, Dirk, Marie Laleman, Michel Burez, en Geert Van Doorne, red. *Patershol Gent. Binnenste buiten*. Gent: Dekenij Patershol, 1986.

Brugmans, Izaak Johannes. 'Standen en klassen in Nederland gedurende de negentiende eeuw'. *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 1960.

Cieraad, Irene. *De elitaire verbeelding van volk en massa. Een studie over cultuur*. Muiderberg: Coutinho, 1988.

———. 'De gestoffeerde illusie. De ontwikkeling van het 20e-eeuwse woninginterieur'. In *Honderd jaar wonen in Nederland 1900-2000*, onder redactie van Irene Cieraad en Karin Gaillard, 47-107. Rotterdam: Uitgeverij 010, 2000.

———. 'Dutch windows. Female virtue and female vice'. In *At home. An anthropology of domestic space.*, 31-52. Syracuse: Syracuse University Press, 1999.

———. 'Van haarscherf tot beeldscherm. Over de relatie tussen meubelschikking, sociabiliteit en woontechniek.' In *Onderscheid in wonen. Het sociale van binnen en buiten*, onder redactie van Clara Mulder en Fenne Pinkster, 27-47. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.

———. 'Woonrituelen'. In *Honderd jaar wonen in Nederland 1900-2000*, onder redactie van Irene Cieraad en Karin Gaillard, 175-91. Rotterdam: Uitgeverij 010, 2000.

Cieraad, Irene, en Karin Gaillard, red. *Honderd jaar wonen in Nederland 1900-2000*. Rotterdam: Uitgeverij 010, 2000.

Cobb, Jasmine Nichole. *Picture freedom. Remaking black visibility in the early nineteenth century*. New York en Londen: New York University Press, 2015.

Cornet, Pascal. *Wonen in toen en nu. 22 keer binnenkijken*. Gent: Borgerhoff & Lambergts, 2007.

De Caigny, Sofie. *Bouwen aan een nieuwe thuis. Wooncultuur in Vlaanderen tijdens het interbellum*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2010.

De Ketelaere, Pieter. 'Een pension de famille in een Antwerps herenhuis op het Zuid (1930)'. In *Crime scenes. Interbelluminterieurs door de lens van de forensische fotografie*, onder redactie van Marjan Sterckx, 203-9. Gent: A&S/books, 2021.

De Mol, Julie. 'Typologie van het Antwerps burgerhuis'. Masterproef, Universiteit Gent, 2004.

De sociale kaart. 'Zoekresultaten woonzorgcentra Gent en deelgemeenten'. Geraadpleegd 28 februari 2025.

[https://www.desocialekaart.be/zoeken?pagina=0&paginaGrootte=20&rubriek=14.04.01.%20Woonzorgcentra%20\(WZC\)®io=6966&sort=relevantie](https://www.desocialekaart.be/zoeken?pagina=0&paginaGrootte=20&rubriek=14.04.01.%20Woonzorgcentra%20(WZC)®io=6966&sort=relevantie).

De Vos, Els. 'De fermette in Vlaanderen. Architecten, de overheid, het middenveld en enkele bewoners over deze droomwoning tijdens de jaren '60-'70'. *Van Mensen en Dingen: tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen* 6, nr. 3-4 (2008): 131-79.

———. 'Een genderperspectief op architectuur'. Masterproef, Universiteit Gent, 2000.
<https://lib.ugent.be/en/catalog/rug01:000545953?i=0&q=een+genderperspectief+op+architectuur>.

———. *Hoe zouden we graag wonen? Woonvertogen in Vlaanderen tijdens de jaren zestig en zeventig*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, z.d.

———. 'Verschuivingen in de wooncultuur van de jaren zestig en zeventig'. *Van Mensen en Dingen: tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen* 10, nr. 2 (2012): 57-73.

Denis, Britt. 'Comfort in nineteenth-century Belgian homes'. In *The comforts of home in western Europe. 1700-1900*, onder redactie van Jon Stobart, 104-23. Londen: Bloomsbury Academic, 2020.

Devogelaere, Antoon. 'Zo leefde overgrootmoeder'. *Tijdschrift voor industriële Cultuur*, 1997.

D'haese, Cedric. 'De 19e eeuwse herenwoning als ontwerpogave. Burgerlijke wooncultuur in Gent en haar banlieu.' Masterproef, Universiteit Gent, 2012.

Dhondt, Jan. 'De opkomst van de burgerij als politieke macht en de groei van de arbeidersstand 1789-1856'. In *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*, onder redactie van Jan Dhondt, 35-50. Antwerpen: Ontwikkeling, 1960.

Dubois, Marc. 'De burgerwoning in Gent na 1945'. In *Wonen in Gent van 1914 tot 2000*, onder redactie van Guido Deseijn, Jaques De Bruycker, en Anne-Marie Verhofsté, 53-70. Gent: Dienst monumentenzorg, 2008.

———. 'De rijwoning. Een woningtype met een rijk verleden en een toekomst'. *Vlaanderen*, 1996.

Flanders, Judith. 'The drawing room'. In *Inside the victorian home. A portrait of domestic life in victorian England*, 168-213. New York: WW Norton, 2003.

Floré, Fredie. 'Goed wonen in de jaren vijftig. De woonopvoeding van de Christelijke Arbeidersbeweging en de Belgische Boerinnenbond'. In *Wonen in welvaart. Woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen, 1948-1973*, onder redactie van Karina Van Herck en Tom Avermaete, 111-27. Antwerpen: Vlaams Architectuur Instituut, 2006.

———. *Lessen in goed wonen. Woonvoorlichting in België 1945-1958*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2010.

———. 'Nieuwe modellen voor betere volkswoningen. De modelplannen van de nationale bouwmaatschappijen in de jaren vijftig'. In *Wonen in welvaart. Woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen, 1948-1973*, onder redactie van Karina Van Herck en Tom Avermaete, 79-93. Antwerpen: Vlaams Architectuur Instituut, 2006.

- Fock, Willemijn, red. *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900*. Zwolle: Waanders, 2001.
- Gaillard, Karin. 'De ideale woning op papier. Honderd jaar woonadviezen voor het verantwoorde interieur'. In *Honderd jaar wonen in Nederland 1900-2000*, onder redactie van Irene Cieraad en Karin Gaillard, 111-74. Rotterdam: Uitgeverij 010, 2000.
- Giles, Judy. *The parlour and the suburb. Domestic identities, class, femininity and modernity*. Oxford: Berg, 2004.
- Grohar, Jure, Eva Gusel, Maša Mertelj, Anja Vidic, en Matic Vrabič, red. *+/-1 °C. In search of well-tempered architecture*. Ljubljana: Museum of Architecture and Design, 2024.
- Gyáni, Gábor. 'Middle-class homes and interiors in nineteenth-century Budapest'. In *Parlor and kitchen. Housing and domestic culture in Budapest 1870-1940*, vertaald door Miklós Bodóczy, 65-116. Budapest: Central European University Press, 2002.
- Haddad, Élie. 'Forschungen zum Haus in der Frühen Neuzeit in Frankreich. Im Schnittpunkt der Disziplinen'. In *Das Haus in der Geschichte Europas. Ein Handbuch*, onder redactie van Roman Bonderer, Simone Derix, Joachim Eibach, Philip Hahn, Inken Schmidt-Voges, Margareth Lanzinger, en Elizabeth Harding, 65-82. Berlijn: De Gruyter, 2015.
- Hamlett, Jane. *Material relations. Domestic interiors and middle-class families in England, 1850-1910*. Manchester: Manchester University Press, 2010.
- Hanák, Péter. 'Urbanisation and civilization. Vienna and Budapest in the nineteenth century'. In *The garden and the workshop. Essays on the cultural history of Vienna and Budapest*, 3-43. New Jersey: Princeton University Press, 1998.
- Heymans, Vincent. *Les dimensions de l'ordinaire. La maison particulière entre mitoyens à Bruxelles, fin XIXème - début XXème siècle*. Paris: L'Harmattan, 1998.
- . 'Verlichting en verwarming. De zoektocht naar huiselijk comfort'. *Erfgoed Brussel*, 2020.
- Heynen, Hilde. 'Hoe te wonen? Theorie en praktijk van de moderne wooncultuur in de jaren vijftig en zestig'. In *Wonen in welvaart. Woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen, 1948-1973*, onder redactie van Karina Van Herck en Tom Avermaete, 194-201. Antwerpen: Vlaams Architectuur Instituut, 2006.
- Huylebroeck, Jimmie. 'Het Japanse theehuis. Chashitsu en de Sukiya stijl'. Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1998.
- Jacobs, Silke, en Lamia Kocaman. 'Transnational home-making in Gent. Vrouwen met Turkse migratieachtergrond (ver)bouwen in Wondelgem'. Masterproef, Universiteit Gent, 2023.
- Japanese Wiki. 'Tokonoma. Alcove in a traditional Japanese room where art or flowers are displayed'. Geraadpleegd 2 april 2025.
[https://www.japanesewiki.com/culture/Tokonoma%20\(alcove%20in%20a%20traditional%20Japanese%20room%20where%20art%20or%20flowers%20are%20displayed\).html](https://www.japanesewiki.com/culture/Tokonoma%20(alcove%20in%20a%20traditional%20Japanese%20room%20where%20art%20or%20flowers%20are%20displayed).html).
- Japanese Wiki. 'Zashiki'. Geraadpleegd 2 april 2025.
<https://www.japanesewiki.com/culture/Zashiki.html>.

Kolderweij, Karen, en Karin Gaillard, red. *Binnen bij boeren. Wonen en werken in historische boerderijen*. Zwolle: Waanders, 2001.

Kotobank. 'Tokonoma'. Geraadpleegd 2 april 2025.

https://kotobank.jp/word/%E5%BA%8A%E3%81%AE%E9%96%93-105027#goog_rewarded.

Ledent, Gérald, en Alessandro Porotto, red. *Brussels housing. Atlas of residential buildings*. Bazel: Birkhauser, 2023.

Marneffe, Françoise. 'De gietijzeren kachel. Een revolutionair object'. *Erfgoed Brussel*, 2020.

Meganck, Leen. 'Architectuur als decor voor het sociale leven in de 18de eeuw'. In *Performing arts in the Austrian 18th century. New directions in historical and methodological research*, onder redactie van Jaques Van Schoor, Christel Stalpaert, en Bram Van Oostveldt, 9-10. Gent: Universiteit Gent, 1999.

———. 'Bouwen te Gent in het interbellum (1919-1939). Stedenbouw, onderwijs, patrimonium. Een synthese'. Doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent, 2002.

———. 'De voortuinhekken van het Miljoenenkwartier. Getuigen van een verdwijnende kunstvorm'. *Stadsarcheologie* 19, nr. 1 (1995): 23-33.

———. 'Volkshuisvesting in het interbellum. Van beluik tot tuinwijk tot flatgebouw'. *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*, 1998.

Meganck, Leen, Norbert Poulain, en Anthony Demey. *Het Miljoenenkwartier. Een Gentse woonwijk uit het interbellum*. Gent: Provincie Oost-Vlaanderen, 1995.

Nishi, Kazuo, Mack Horton, en Kazumi Hozumi. *What is Japanese Architecture? A survey of traditional Japanese architecture*. Tokio: Kodansha, 1996.

Nuytinck, Bart. "'Zoals men zijn bed opmaakt, zo slaapt men.'" De zoektocht naar stijl in het Belgische privé-interieur (1850-1914)'. *Tijd-Schrift*, 2024.

Peeters, Karel Constant. *Eigen aard. Overzicht van het Vlaamse Volksleven*. Antwerpen: De Vlijt, 1980.

Rosselin, Céline. 'The ins and outs of the hall. A Parisian example'. In *At home. An anthropology of domestic space*, 53-59. Syracuse: Syracuse University Press, 1999.

Rybczynski, Witold. *Home. A short story of an idea*. New York: Vikiing, 1986.

Sandrey, Diccon. '4 most artistic features of the traditional Japanese house'. Japan Objects. Geraadpleegd 2 april 2025. <https://japanobjects.com/features/japanese-house>.

Schoonjans, Yves. *Architectuur en vooruitgang. De cultuur van het eclecticisme in de 19de eeuw*. Gent: A&S/books, 2007.

———. 'Au bonheur des dames. Vrouw, smaak en het burgerlijk interieur in de negentiende eeuw'. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 18, nr. 2 (1997): 136-52.

———. 'Tussen schemer en licht. Een zoektocht naar het openen van de woning'. In *Belichte stad. Over dag, licht en nacht*, onder redactie van Terenja van Dijk, Patrick De Rynck, en Petra Gunst, 114-21. Tielt: Lannoo, 2010.

Spruit, Ruud. 'De mooie kamer'. In *Van kamer tot kamer*, 35-43. Zwolle: Waanders, 2018.

Sterckx, Marjan. '15de-16de eeuw. Middeleeuwen & renaissance'. Hoorcollege, Gent, 27 februari 2024.

———, red. *Crime scenes. Interbelluminterieurs door de lens van de forensische fotografie*. Gent: A&S, 2021.

———. 'Het interieur zoals het was. Interbelluminterieurs in Vlaanderen door de lens van de forensische fotografie.' In *Crime scenes. Interbelluminterieurs door de lens van de forensische fotografie*, onder redactie van Marjan Sterckx, 189-201. Gent: A&S/books, 2021.

Takeshi, Nakagawa. *The Japanese house in space, memory, and language*. Vertaald door Geraldine Harcourt. Tokio: International house of Japan, 2005.

Tokyo. 'Edo periode (1603 tot 1868)'. Geraadpleegd 17 mei 2025. <https://tokyo.nl/japan/edo-periode/>.

Van Dale. 'Bestekamer'. Geraadpleegd 21 april 2025. <https://vandale.ugent.be/?dictionaryId=gwn&article=%7B%22search%22%3A%22bestekamer%22,%22index%22%3A0,%22type%22%3A%22EXACT%22,%22dictionaryId%22%3A%22gwn%22%7D&query=bestekamer>.

Van Dale. 'Pêle-mêle'. Geraadpleegd 18 mei 2025. <https://vandale.ugent.be/?dictionaryId=gwn&article=%7B%22search%22%3A%22p%C3%AAle-m%C3%AAle%22,%22index%22%3A1,%22type%22%3A%22EXACT%22,%22dictionaryId%22%3A%22gwn%22%7D&query=p%C3%AAle-m%C3%AAle>.

Van Dale. 'Voorplaats'. Geraadpleegd 21 april 2025. <https://vandale.ugent.be/?dictionaryId=gwn&article=%7B%22search%22%3A%22voorplaats%22,%22index%22%3A0,%22type%22%3A%22EXACT%22,%22dictionaryId%22%3A%22gwn%22%7D&query=voorplaats>.

Vandenbreeden, Jos, en Françoise Dierkens-Aubry. *De 19de eeuw in België. Architectuur en interieurs*. Tielt: Lannoo, 1994.

Vanderbreeden, Jos. 'Het Van Eetveldehuis van Victor Horta, een prototype'. *Vlaanderen*, 1996.

Weyns, Jozef. *Volkshuisraad in Vlaanderen. Naam, vorm, geschiedenis, gebruik en volkskundig belang der huiselijke voorwerpen in het Vlaamse land van de middeleeuwen tot de Eerste Wereldoorlog*. Beerzel: Ter Speelbergen, 1974.

Bronnen over het Vlaanderen van vandaag

Persoonlijke communicatie

architect	context
Tim Rogge	Studio Tim Rogge
Sarah Poot	Poot Architectuur
Tania Vandenbussche	ectv architecten
Mathilde Everaert	Saffir creative space
Maarten Delbeke	professor
Jeroen Beerten	BEL-architecten

pseudoniem	geboortejaar	geslacht
Felix	1973	M
Vera	1974	V
Jade	1980	V
Mila	1995	V
Lars	1998	M
Lotte	1999	V
Kasper	2002	M

Primaire bronnen

51N4E. 'Peterbos 9'. Geraadpleegd 4 maart 2025. <https://51n4e.com/projects>.

Cieraad, Irene. 'Ons huis is een gatenkaas'. *De Witte Raaf* 20, nr. 116 (2005): 12-13.

D'Hellem-de Vloed, Lutgard. *Beter wonen*. Brugge: Provincie West-Vlaanderen, 1967.

Faro. 'Aanbod voor ouderen / voor mensen met dementie'. Geraadpleegd 2 april 2025. <https://faro.be/kennis/inclusief-werken/aanbod-voor-ouderen-en-mensen-met-dementie>.

G. V. 'Wij krijgen vanavond bezoek'. *De Vrouw in Middenstand en Burgerij*, 1960.

Hoetink, Hendrik Richard. 'Salon'. In *Algemene Winkler Prins encyclopedie: OVAT-SCHEI*, 719. Amsterdam: Elsevier, 1959.

M. V. 'Wij krijgen bezoek'. *De Vrouw in Middenstand en Burgerij*, 1959.

M. V. 'Op fluistertoon'. *De Vrouw in Middenstand en Burgerij*, 1960.

———. 'Wij krijgen bezoek'. *De Vrouw in Middenstand en Burgerij*, 1960.

———. 'Wij krijgen bezoek (II)'. *De Vrouw in Middenstand en Burgerij*, 1960.

Peere, Firmin. 'Tafel dekken. Een kunst?' *Vlaanderen Kunstijschrift*, 1967.

Havana, Karuur, Servais Engineering Architectural, en Wim Cuyvers. 'TG4_SO_visiebundel', 2022.
https://www.vlaamsbouwmeester.be/sites/default/files/2024-07/T4G_SO_visiebundel.pdf.

Jacobs, Silke, en Lamia Kocaman. 'Transnational home-making in Gent. Vrouwen met Turkse migratieachtergrond (ver)bouwen in Wondelgem'. Masterproef, Universiteit Gent, 2023.

Vanmeirhaeghe, Tijl, Ruben Janssens, Friedl Decock, Lieven Nijs, Julien Etienne, en Roeland Dudal. 'Measuring the temperature. Architecture and regulation for new climate regimes'.
Panelgesprek, Brussel, België, 6 februari 2025.
<https://www.architectureworkroom.eu/en/agenda#event-5679>.

Verschaffel, Bart. 'Bad dream houses. De impasse in de woningarchitectuur'. *De Witte Raaf*, 2005.

Sporenverantwoording

x // Woorden

- 1// Dubois, Marc. 'De burgerwoning in Gent na 1945'. In *Wonen in Gent van 1914 tot 2000*, onder redactie van Guido Deseijn, Jaques De Bruycker, en Anne-Marie Verhofsté, 53-70. Gent: Dienst monumentenzorg, 2008, 53.
- 2// Montijn, Ileen. *Leven op stand. 1890-1940*. Epe: Hooiberg, 1998, 10.
- 3// Woonzorgcentrum Zuiderlicht. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.
- 4// Madeleine. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 16 februari 2025.
- 5// Madeleine. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 16 februari 2025.
- 6// Delhay, Jean. *L'appartement d'aujourd'hui*. Luik: Desoer, 1946, 94.
- 7// Madeleine. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 16 februari 2025.
- 8// Woonzorgcentrum Zuiderlicht. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.
- 9// Delhay, Jean. *L'appartement d'aujourd'hui*. Luik: Desoer, 1946, 96.
- 10// Heymans, Vincent. *Les dimensions de l'ordinaire. La maison particulière entre mitoyens à Bruxelles, fin XIXème - début XXème siècle*. Paris: L'Harmattan, 1998, 87.
- 11// De Caigny, Sofie. *Bouwen aan een nieuwe thuis. Wooncultuur in Vlaanderen tijdens het interbellum*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2010, 116.
- 12// Woonzorgcentrum de Refuge. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 20 maart 2025.
- 13// Woonzorgcentrum de Refuge. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 20 maart 2025.
- 14// Woonzorgcentrum Ter Venne. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.
- 15// Madeleine. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 16 februari 2025.
- 16// Penraat, Jaap. *Hoe wilt u wonen? Wenken voor nieuwe wooninrichting*. Amsterdam: Kosmos, 1957, 10.
- 17// Woonzorgcentrum Ter Venne. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.
- 18// Beerten (BEL architecten), Jeroen. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 28 februari 2025.
- 19// Kolderweij, Karen, en Karin Gaillard, red. *Binnen bij boeren. Wonen en werken in historische boerderijen*. Zwolle: Waanders, 2001, 43.
- 20// Chapman, Dennis. *The home and social status*. Londen: Routledge & Kegan Paul, 1955, 53.
- 21// Giles, Judy. *The parlour and the suburb. Domestic identities, class, femininity and modernity*. Oxford: Berg, 2004, 64.
- 22// Flanders, Judith. 'The drawing room'. In *Inside the victorian home. A portrait of domestic life in victorian England*, 168-213. New York: WW Norton, 2003, 174.

- 23// Jacobs, Silke, en Lamia Kocaman. 'Transnational home-making in Gent. Vrouwen met Turkse migratieachtergrond (ver)bouwen in Wondelgem'. Masterproef, Universiteit Gent, 2023, 59.
- 24// Vanderkindere, M. 'Le jardin de ville et le jardin et à front de rue. Le développement du jardin de ville'. *L'Habitation à bon Marché*, 1929, 28.
- 25// Woonzorgcentrum de Refuge. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 20 maart 2025.
- 26// Du Caju, Maria. *De degelijke huisvrouw. Voeding en keuken, kleeding, huisraad, woning, vuur en licht, kinderverzorging, ziekenverpleging, huiselijke boekhouding, spaarzaamheid en vooruitzicht*. Gent: Siffer, 1898, 13.
- 27// Noussanne, Henri de. *Le goût dans l'ameublement*. Parijs: Firmin-Didot, 1896, 144.
- 28// Sterckx, Marjan. 'Het interieur zoals het was. Interbelluminterieurs in Vlaanderen door de lens van de forensische fotografie.' In *Crime scenes. Interbelluminterieurs door de lens van de forensische fotografie*, onder redactie van Marjan Sterckx, 189-201. Gent: A&S/books, 2021, 200.
- 29// *L'Habitation à bon Marché*. 'Société coopérative. "Les maisons à bon marché du canton de Grivegnée et des communes environnantes"'. 1932, 156.
- 30// Woonzorgcentrum Zuiderlicht. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.
- 31// Woonzorgcentrum Zuiderlicht. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.
- 32// Hanák, Péter. 'Urbanisation and civilization. Vienna and Budapest in the nineteenth century'. In *The garden and the workshop. Essays on the cultural history of Vienna and Budapest*, 3-43. New Jersey: Princeton University Press, 1998, 30.
- 33// Noussanne, Henri de. *Le goût dans l'ameublement*. Parijs: Firmin-Didot, 1896, 154.
- 34// D'Hellem-de Vloed, Lutgard. *Beter wonen*. Brugge: Provincie West-Vlaanderen, 1967, 14.
- 35// *De landelijke woning*. Leuven: Boerinnenbond, 1958, 64.
- 36// Albertine (bewoonster Woning L. te Z.). Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 21 maart 2025.
- 37// Eugénie en Antoon. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 6 april 2025.
- 38// Ooievaarstraat 97. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 4 mei 2025.
- 39// Everaert (Saffir creative practice), Mathilde. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 29 april 2025.
- 40// Heymans, Vincent. *Les dimensions de l'ordinaire. La maison particulière entre mitoyens à Bruxelles, fin XIXème - début XXème siècle*. Paris: L'Harmattan, 1998, 91.
- 41// Montijn, Ileen. *Leven op stand. 1890-1940*. Epe: Hooiberg, 1998, 102.
- 42// Nieuwjaarskaartje 2012. 2012. Familie V.
- 43// Eugénie en Antoon. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 6 april 2025.
- 44// Japsenne, Angélique. 'À propos de l'habitation minimum'. *L'Habitation à bon Marché*, 1931, 77.
- 45// Woonzorgcentrum de Refuge. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 20 maart 2025.
- 46// Woonzorgcentrum Ter Venne. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.

- 47// Eugénie en Antoon. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 6 april 2025.
- 48// *De landelijke woning*. Leuven: Boerinnenbond, 1958, 64.
- 49// Delbeke (professor), Maarten. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 14 mei 2025.
- 50// Delbeke (professor), Maarten. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 14 mei 2025.
- 51// Eugénie en Antoon. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 6 april 2025.
- 52// Rogge (Studio Tim Rogge), Tim. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 6 mei 2025.
- 53// Rogge (Studio Tim Rogge), Tim. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 6 mei 2025.
- 54// Woonzorgcentrum Zuiderlicht. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.
- 55// Woonzorgcentrum de Refuge. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 20 maart 2025.
- 56// Woonzorgcentrum de Refuge. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 20 maart 2025.
- 57// Woonzorgcentrum Ter Venne. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.
- 58// *De landelijke woning*. Leuven: Boerinnenbond, 1955, 17.
- 59// Eugénie en Antoon. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 6 april 2025.
- 60// Hoste, Huib. 'De woning'. In *Van wonen en bouwen*, 85-105. Brugge: Excelsior, 1930, 86.
- 61// Woonzorgcentrum Zuiderlicht. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.
- 62// GidGK02. 'Voorkamer oproep', 2 april 2025.
- 63// Paul. 'Vraag', 19 maart 2025.
- 64// Paul. 'Vraag', 19 maart 2025.
- 65// Lydie. 'Geestelijken in de voorkamer', 4 april 2025.
- 66// *De landelijke woning*. Leuven: Boerinnenbond, 1955, 17.
- 67// De Vos, Els. 'Verschuivingen in de wooncultuur van de jaren zestig en zeventig'. *Van Mensen en Dingen: tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen* 10, nr. 2 (2012): 61.
- 68// M.V. 'Op fluistertoon'. *De Vrouw in Middenstand en Burgerij*, 1960, 17.
- 69// Everaert (Saffir creative practice), Mathilde. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 29 april 2025.
- 70// Beerten (BEL architecten), Jeroen. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 28 februari 2025.
- 71// Beerten (BEL architecten), Jeroen. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 28 februari 2025.
- 72// Albertine (bewoonster Woning L. te Z.). Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 21 maart 2025.
- 73// Albertine (bewoonster Woning L. te Z.). Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 21 maart 2025.
- 74// Beerten (BEL architecten), Jeroen. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 28 februari 2025.
- 75// Delbeke (professor), Maarten. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 14 mei 2025.

- 76// Woonzorgcentrum Ter Venne. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.
- 77// Delhay, Jean. *L'appartement d'aujourd'hui*. Luik: Desoer, 1946, 93.
- 78// Madeleine. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 16 februari 2025.
- 79// BHli2 en Antoon. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 6 april 2025.
- 80// Woonzorgcentrum de Refuge. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 20 maart 2025.
- 81// Hoste, Huib. 'De woning'. In *Van wonen en bouwen*, 85-105. Brugge: Excelsior, 1930, 92.
- 82// Spruit, Ruud. 'De mooie kamer'. In *Van kamer tot kamer*, 35-43. Zwolle: Waanders, 2018, 42.
- 83// Duvivier, Jules. 'De ouwe tantes'. *Gendtsche Tydinghen*, 2000, 249.
- 84// D'Hellem-de Vloed, Lutgard. *Beter wonen*. Brugge: Provincie West-Vlaanderen, 1967, 16.
- 85// D'Hellem-de Vloed, Lutgard. *Beter wonen*. Brugge: Provincie West-Vlaanderen, 1967, 14.
- 86// D'Hellem-de Vloed, Lutgard. *Beter wonen*. Brugge: Provincie West-Vlaanderen, 1967, 17.
- 87// D'Hellem-de Vloed, Lutgard. *Beter wonen*. Brugge: Provincie West-Vlaanderen, 1967, 14.
- 88// Vandenbussche (ectv architecten), Tania. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 15 mei 2025.
- 89// Everaert (Saffir creative practice), Mathilde. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 29 april 2025.
- 90// Everaert (Saffir creative practice), Mathilde. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 29 april 2025.
- 91// Vandenbussche (ectv architecten), Tania. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 15 mei 2025.
- 92// Everaert (Saffir creative practice), Mathilde. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 29 april 2025.
- 93// Vandenbussche (ectv architecten), Tania. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 15 mei 2025.
- 94// Everaert (Saffir creative practice), Mathilde. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 29 april 2025.
- 95// Rogge (Studio Tim Rogge), Tim. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 6 mei 2025.
- 96// Poot (Poot Architectuur), Sarah. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 9 mei 2025.
- 97// Everaert (Saffir creative practice), Mathilde. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 29 april 2025.
- 98// Beerten (BEL architecten), Jeroen. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 28 februari 2025.
- 99// Everaert (Saffir creative practice), Mathilde. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 29 april 2025.
- 100// Madeleine. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 16 februari 2025.
- 101// Woonzorgcentrum Zuiderlicht. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.

- 102// Woonzorgcentrum de Refuge. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 20 maart 2025.
- 103// Spruit, Ruud. 'De mooie kamer'. In *Van kamer tot kamer*, 35-43. Zwolle: Waanders, 2018, 42.
- 104// *Tijdschrift voor industriële Cultuur*. 'Le gaz. Économise santé, temps, argent. (Facsimile van een publicatie uit 1913)'. 1997.
- 105// *Tijdschrift voor industriële Cultuur*. 'Le gaz. Économise santé, temps, argent. (Facsimile van een publicatie uit 1913)'. 1997.
- 106// *Tijdschrift voor industriële Cultuur*. 'Le gaz. Économise santé, temps, argent. (Facsimile van een publicatie uit 1913)'. 1997.
- 107// Madeleine. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 16 februari 2025.
- 108// Woonzorgcentrum Zuiderlicht. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.
- 109// Eugénie en Antoon. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 6 april 2025.
- 110// Woonzorgcentrum Ter Venne. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.
- 111// Woonzorgcentrum Zuiderlicht. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 27 maart 2025.
- 112// Heymans, Vincent. 'Verlichting en verwarming. De zoektocht naar huiselijk comfort'. *Erfgoed Brussel*, 2020, 25.
- 113// Woonzorgcentrum de Refuge. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 20 maart 2025.
- 114// Penraat, Jaap. *Hoe wilt u wonen? Wenken voor nieuwe wooninrichting*. Amsterdam: Kosmos, 1957, 114.
- 115// *De landelijke woning*. Leuven: Boerinnenbond, 1958.
- 116// D'Hellem-de Vloed, Lutgard. *Beter wonen*. Brugge: Provincie West-Vlaanderen, 1967, 14.
- 117// Rogge (Studio Tim Rogge), Tim. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 6 mei 2025.
- 118// Vandenbussche (ectv architecten), Tania. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 15 mei 2025.
- 119// Rogge (Studio Tim Rogge), Tim. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 6 mei 2025.
- 120// Rogge (Studio Tim Rogge), Tim. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 6 mei 2025.
- 121// Vandenbussche (ectv architecten), Tania. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 15 mei 2025.

/x/ Plannen

- /1/ Grafische aanpassing door auteur uit: *L'Emulation*, nr. 12 (1894).
<https://lib.ugent.be/viewer/collection/COLL-RUG01-000058910#?xywh=-3345%2C-310%2C11015%2C6193&m=138>.
- /2/ Grafische aanpassing door auteur uit: Delhay, Jean. *L'appartement d'aujourd'hui*. Luik: Desoer, 1946, 28.

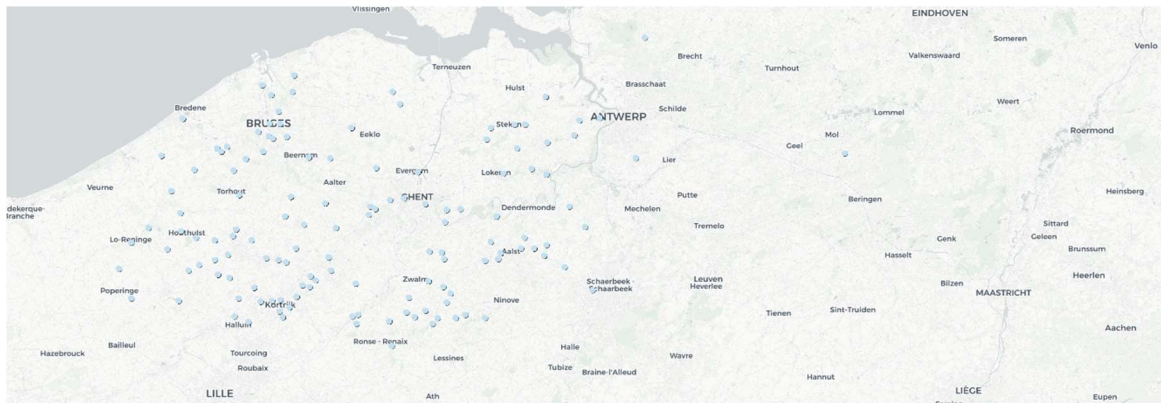
- /3/ Grafische aanpassing door auteur uit: De Caigny, Sofie. *Bouwen aan een nieuwe thuis. Wooncultuur in Vlaanderen tijdens het interbellum*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2010, 123.
- /4/ Grafische aanpassing door auteur uit: Floré, Fredie. *Lessen in goed wonen. Woonvoorlichting in België 1945-1958*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2010, 127.
- /5/ Grafische aanpassing door auteur uit: Chapman, Dennis. *The home and social status*. Londen: Routledge & Kegan Paul, 1955, 55.
- /6/ Grafische aanpassing door auteur uit: Poot Architectuur. 'Benedictus'. Geraadpleegd 22 mei 2025. <https://poot-architectuur.be/projects/benedictus>.
- /7/ Grafische aanpassing door auteur uit: ectv. 'Woongebouw Borgerhout'. Geraadpleegd 22 mei 2025. <https://ectv.be/projecten/woongebouw-borgerhout>.
- /8/ Grafische aanpassing door auteur uit: De Vos, Els. *Hoe zouden we graag wonen? Woonvertogen in Vlaanderen tijdens de jaren zestig en zeventig*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2012, 140.
- /9/ Grafische aanpassing door auteur uit: D'Hellem-de Vloed, Lutgard. *Beter wonen*. Brugge: Provincie West-Vlaanderen, 1967, 16-17.
- /10/ Grafische aanpassing door auteur uit: ectv. 'Rijwoning stedelijke woonkavels Gentbrugge'. Geraadpleegd 22 mei 2025. <https://ectv.be/projecten/woongebouw-borgerhout>.

//x Beelden

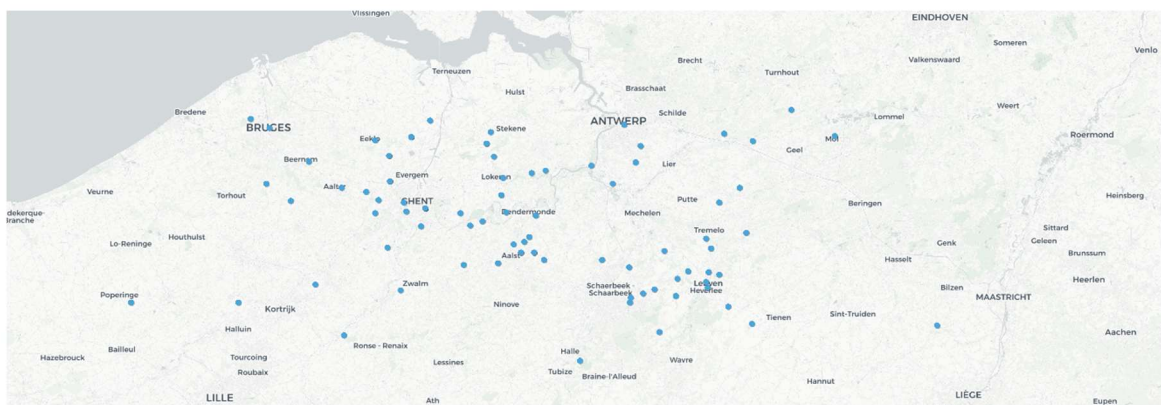
- //1 Foto van Woning L. te Z. uit: Beerten (BEL architecten), Jeroen. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 28 februari 2025.
- //2 Foto uit: Sterckx, Marjan, red. *Crime scenes. Interbelluminterieurs door de lens van de forensische fotografie*. Gent: A&S, 2021, 14.
- //3 Foto van: Immo yes! Geraadpleegd 22 mei 2025. <https://immoyes.be/>.
- //4 Foto van: Studio Tim Rogge. 'Jute'. Geraadpleegd 22 mei 2025. <https://borisarchitecten.be/portfolio/3167/>.
- //5 ectv. 'Herontwikkeling Academiestraat Gent'. Geraadpleegd 22 mei 2025. <https://ectv.be/projecten/herontwikkeling-academiestraat-gent>.
- //6 Cartoon uit: De Vos, Els. *Hoe zouden we graag wonen? Woonvertogen in Vlaanderen tijdens de jaren zestig en zeventig*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2012, 138.
- //7 Foto uit: *De landelijke woning*. Leuven: Boerinnenbond, 1958, 118.
- //8 Foto van Woning D.W.J.: Beerten (BEL architecten), Jeroen. Geïnterviewd door Femke Blum (student Universiteit Gent), 28 februari 2025.
- //9 Foto uit: *De landelijke woning*. Leuven: Boerinnenbond, 1958, 127.
- //10 Foto van: Studio Tim Rogge. 'Florist'. Geraadpleegd 22 mei 2025. <https://borisarchitecten.be/portfolio/florist/>.
- //11 Saffir. '2105DRO'. Geraadpleegd 22 mei 2025. <https://www.saffir.eu/2105dro>.
- //12 Foto van: Poot Architectuur. 'Van Luppen'. Geraadpleegd 22 mei 2025. <https://poot-architectuur.be/projects/van-luppen?cat=woningen>.
- //13 Foto uit: *Tijdschrift voor industriële Cultuur*. 'Le gaz. Économise santé, temps, argent. (Facsimile van een publicatie uit 1913)'. 1997.

Bijlage A

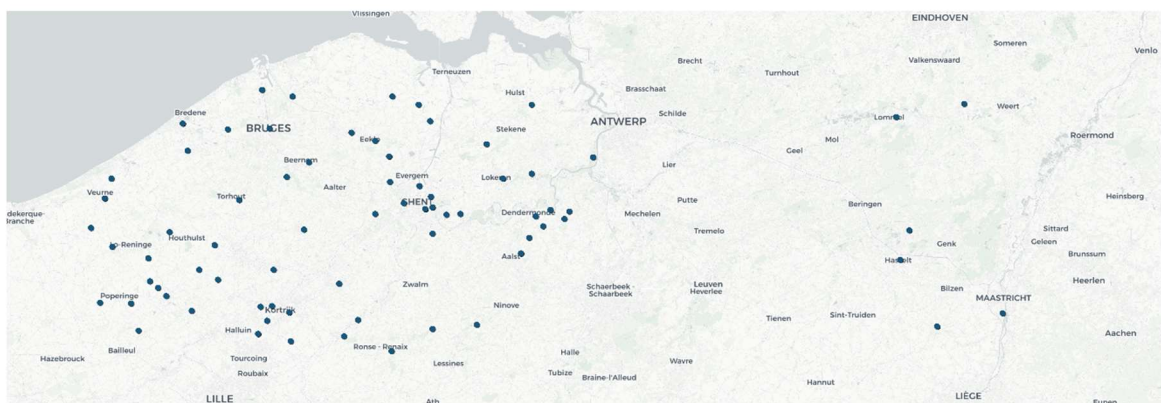
Lokalisering van de vijf meest voorkomende dialectwoorden in Vlaanderen

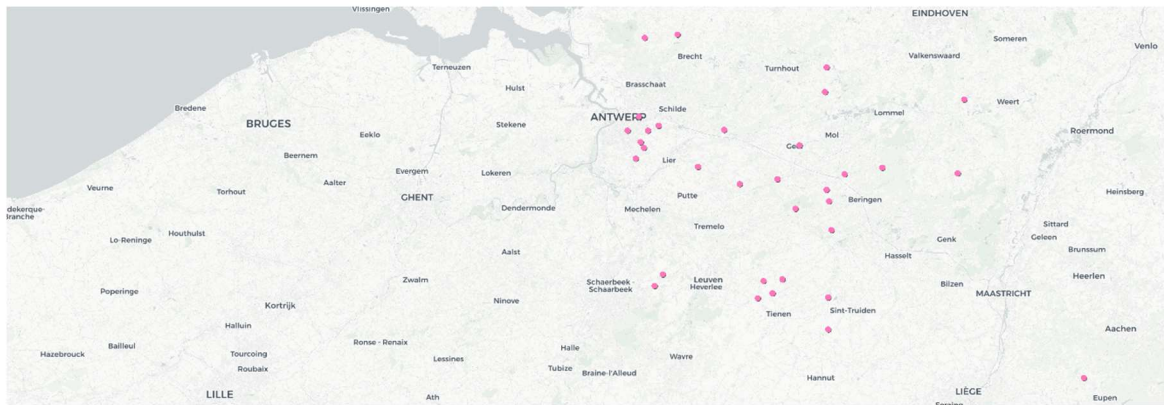
● beste kamer (135)

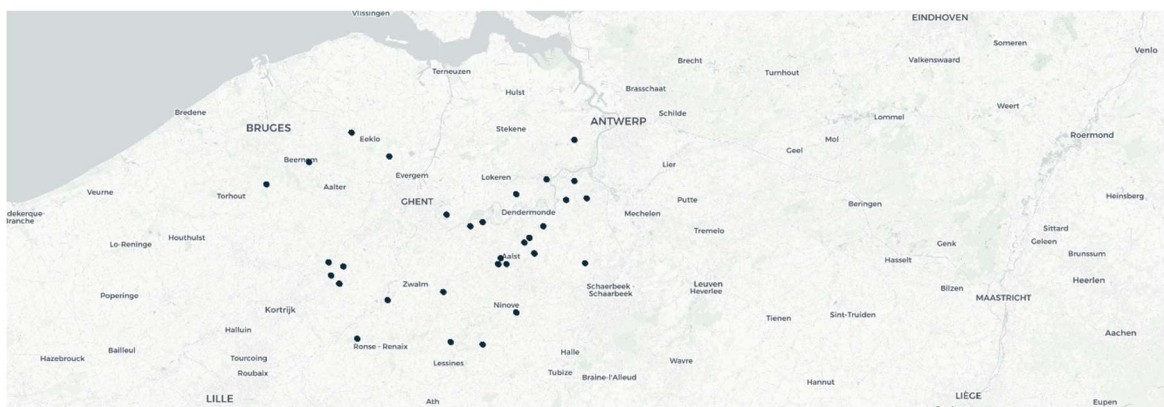
● voorplaats (77)

● salon (73)

● goede kamer (32)

● beste plaats (31)

Bijlage B

Lijst met aantal voorkomens per plek

dialectwoord	# plekken van voorkomens
beste kamer	135
voorplaats	77
salon	73
<i>goede kamer</i>	32
beste plaats	31
kamer	28
voorplek	27
beste plek	24
voorhuis	24
voorkamer	16
binnenhuis	15
schone kamer	10
grote kamer	9
schone plaats	8
goede plek	6
<i>plaats</i>	5
vorste plaats	4
salet	3
schone plek	3
voorplak	3
<i>zitkamer</i>	3
eerste plaats	2
goede plaats	2
goede plak	2
herekamer	2
<i>schoonste plek</i>	2
zitplak	2
beste huis	1
binnenplek	1
boeresalon	1
commune	1
eetkamer	1
<i>ereplaats</i>	1
groothuis	1
<i>grote plaats</i>	1
haardkamer	1
hereplek	1
huiskamer	1
plaats van voor	1
plaatsje	1
salonplek	1
spreekkamer	1
voorderplaats	1
vorste plek	1
<i>vorenste kamer</i>	1
45 dialectwoorden	

Bijlage C

Lijst met aantal voorkomens per provincie

Antwerpen

dialectwoord	# plekken van voorkomens
<i>goede kamer</i>	17
voorplaats	10
kamer	7
voorhuis	7
voorkamer	7
beste kamer	4
beste plaats	3
grote kamer	3
voorplek	3
goede plaats	2
schone kamer	1
voorste plaats	1
zitkamer	1
13 dialectwoorden	

Limburg

dialectwoord	# plekken van voorkomens
goede kamer	6
salon	6
kamer	4
voorplak	3
goede plak	2
goede plek	2
zitplak	2
plaats	1
plaatsje	1
voorplaats	1
10 dialectwoorden	

Vlaams-Brabant

dialectwoord	# plekken van voorkomens
voorplaats	21
goede kamer	9
voorhuis	8
grote kamer	5
goede plek	4
voorplek	4
beste kamer	3
kamer	3
<i>plaats</i>	3
schone plaats	2
voorkamer	2
beste plaats	1
commune	1
groothuis	1
schone plek	1
voorste plaats	1
voorste plek	1
17 dialectwoorden	

Oost-Vlaanderen

dialectwoord	# plekken van voorkomen
beste kamer	57
voorplaats	36
salon	31
beste plaats	22
kamer	6
schone kamer	6
schone plaats	6
eerste plaats	2
voorhuis	2
voorkamer	2
voorste plaats	2
eetkamer	1
grote kamer	1
<i>grote plaats</i>	1
haardkamer	1
herekamer	1
plaats	1
plaats van voor	1
salet	1
voorderplaats	1
<i>vorenste kamer</i>	1
21 dialectwoorden	

West-Vlaanderen

dialectwoord	# plekken van voorkomen
beste kamer	71
salon	36
beste plek	24
voorplek	20
binnenhuis	15
voorplaats	9
kamer	8
voorhuis	7
beste plaats	5
voorkamer	5
schone kamer	3
salet	2
schone plek	2
<i>schoonste plek</i>	2
<i>zitkamer</i>	2
beste huis	1
binnenplek	1
boeresalon	1
<i>ereplaats</i>	1
herekamer	1
hereplek	1
huiskamer	1
salonplek	1
spreekkamer	1
24 dialectwoorden	

Bijlage D

Gedetailleerde beschrijving van een goede kamer door Lydie

Bij mijn grootouders in West-Vlaanderen was er inderdaad zo'n voorkamer : "de sjchoane platse" of "de sjchoane plekke" werd die genoemd.

Daar stond een grote eettafel tegen het raam geschoven, met een 7-tal stoelen rond. Een achtste stond tegen de muur. Het raam gaf uit op straat.

Er waren twee zetels, een rood stoffen en een in zwart namaakleer. Er hingen enkele schilderijtjes die mijn grootvader gemaakt had.

Op de tafel lag een soort tafelkleedje, donkerrood en zwarte tekening, met zwarte fijne franjes.

Een smyrna tapijt (geknoopt door mijn oma) lag er bovenop een ander groter tapijt.

Het rolluik was altijd minstens half afgelaten, soms helemaal, zeker in de zomer dit om te vermijden dat de kleuren van de meubels zouden vervagen door het zonlicht. Het was er altijd schemerdonker.

Er was ook een kachel die alleen werd aangestoken bij gebruik van de kamer.

Deze voorkamer werd inderdaad gebruikt voor 'hoog bezoek' - dit kon de belastingen zijn, andere wetsdragers en ook de pastoor.

Wij (kleinkinderen) mochten daar niet binnen behalve wanneer het Nieuwjaar was: dan moesten we daar onze nieuwjaarsbrief voorlezen,

mijn grootouders zaten dan in de zetels te luisteren, mijn ouders zaten aan de tafel. Er kwam dan ook taart.

Deze voorkamer gaf met dubbele deuren, waarin geel gekleurde raampjes, toegang tot de "plekke" - een soort living met kachel, een sofa en zetel alsook de dagelijkse eettafel en stoelen. Ook het kookvuur en de gootsteen, met pomp (later kraan) en arduinen "pompsteen" of afwasbak. Deze kamer gaf uit op de koer en de tuin.

[...]

Het 'sjieke' van de voorkamer verdween geleidelijk aan en wanneer er nog méér familie op bezoek was dan werd deze voorkamer gedegradeerd tot gewone leefruimte. Na enkele jaren kreeg de TV kreeg ook een plaats in die voorkamer

Na het zondagse middageten (waar mijn ouders en wij drie kinderen altijd aanwezig moesten zijn) werd er gewandeld of uitgerust.

Dus zowel zomer als winter was er alleen het lichtschijnsel van de TV, er werd verder geen licht aangestoken.

Omdat de kachel niet altijd aangemaakt werd, legde de oom dikwijls het tafelkleed van op de tafel over mijn onderlichaam terwijl ik op zijn schoot zat. Ik heb een intense afkeer van dat soort tafelkleedjes, die nu nog verkocht worden op de markt, die dikwijls huizen sieren van Turkse of Marokkaanse gezinnen, of die je nog kan vinden op tweedehandsmarkten.

Bijlage E

Maatschappelijke reflectie

Deze masterproef vertrekt vanuit een maatschappelijke interesse over hoe we wonen. Echter, niet afgebakend in de tijd. Met alle woonvraagstukken die vandaag op tafel liggen, waren de gevoerde gesprekken ontzettend boeiend en misschien zelfs noodzakelijk. Een interactie tussen meer bouwheren en architecten over de knelpunten en mogelijkheden lijkt me verhelderend.

Het was ontzettend interessant om aan het einde van de opleiding het verleden met het heden te verbinden. De boeiende gesprekken met alle partijen waren leerrijk en gaven een inkijk in de beroepswereld. Zeker de gesprekken met bewoners boden een meerwaarde die in de opleiding niet aan bod komt. In onze studiejaren leren we niet in dialoog gaan met mensen over hoe ze wonen en willen wonen; ook al wordt van een architect verwacht daar een krak in te zijn. Zowel de gesprekken als de voorbereiding ervan vormden een nieuwe uitdaging.

De interviews maakten bovendien de aanwezige visies en praktijken concreet. Ze gingen niet meer over een theoretische mening, maar over de geleefde realiteit. Ze maakten ook duidelijk dat we als architect ons uiterste best doen om een zo goed mogelijk antwoord te bedenken op de huidige vragen. Hoewel die experimenten niet altijd het gewenste succes boeken, bouwen ze mee aan de toekomst. Ze zijn nodig om te begrijpen hoe we het beter wel of niet doen.

Zelfs een ogenschijnlijk 'mislukt' project slaagt erin om een nieuw pijnpunt bloot te leggen. Het toont bovendien dat niet alles voor iedereen past. Niet elke oplossing is de juiste voor elke bouwheer.

Deze masterproef probeert ook het culturele immateriële erfgoed van de goede kamer vast te leggen. Hoewel de gesprekken met bewoners die de goede kamer kenden veel nieuwe informatie aan het licht brachten, kwam dat onderzoek eigenlijk te laat. Nagenoeg alle aanwezigen kenden de goede kamer namelijk uit hun kindertijd in de woningen van hun ouders of zelfs grootouders. De meesten namen het concept zelfs niet meer over in hun eigen woning. Het betekent dat veel deelnemers nooit zelf een goede kamer hadden. Verschillende aspecten van de goede kamer gingen dus al verloren. Als kind kregen ze enkel toegang tot de kamer tijdens de speciale gelegenheden. Daardoor konden ze alleen vertellen wat er zich op die momenten afspeelde en niet wat er allemaal aan voorafging of erna gebeurde. Kinderen hebben bovendien minder aandacht voor details zoals onderhoud, aankleding, etiquette, enzovoort. Die aspecten waren een raadsel voor hen. Maar misschien droeg die onwetendheid, mogelijk gemaakt door het harde maar vaak onzichtbare werk van de vrouw des huizes, ook bij aan de magie van en fijne herinneringen aan de goede kamer. Doordat het over gebeurtenissen uit lang vervlogen tijden ging en de herinneringen zo ver zaten, ging waarschijnlijk heel wat in formatie verloren.

Het was boeiend om ze te horen vertellen over een tijd die wij ons niet meer kunnen voorstellen. Ze vertelden over evoluties die wij als theorie bestudeerden, maar die zij in levende lijve ondervonden.

De bewoners zelf waren ook verwonderd over de verschillende omstandigheden waarin ze opgroeiden. In woonzorgcentrum Zuiderlicht lagen de bevolkingsgroepen namelijk ver uit elkaar. Er waren bewoners met herinneringen aan de goede kamer op het platteland, anderen in de stad. Ook de ervaringen in de stad verschilden. Sommigen hielden er een goede kamer op na die eigenlijk functioneerde als salon, terwijl anderen in krappe woningen leefden met slechts twee gelijkvloerse kamers.

De bewoners genoten ervan om herinneringen op te rakelen. De begeleiders in Zuiderlicht lieten verstaan dat ze dergelijke herinneringsmomenten graag vaker zouden organiseren. Ze voelden de interesse bij de bewoners en zagen dat het hen ontzettend deugd deed.

